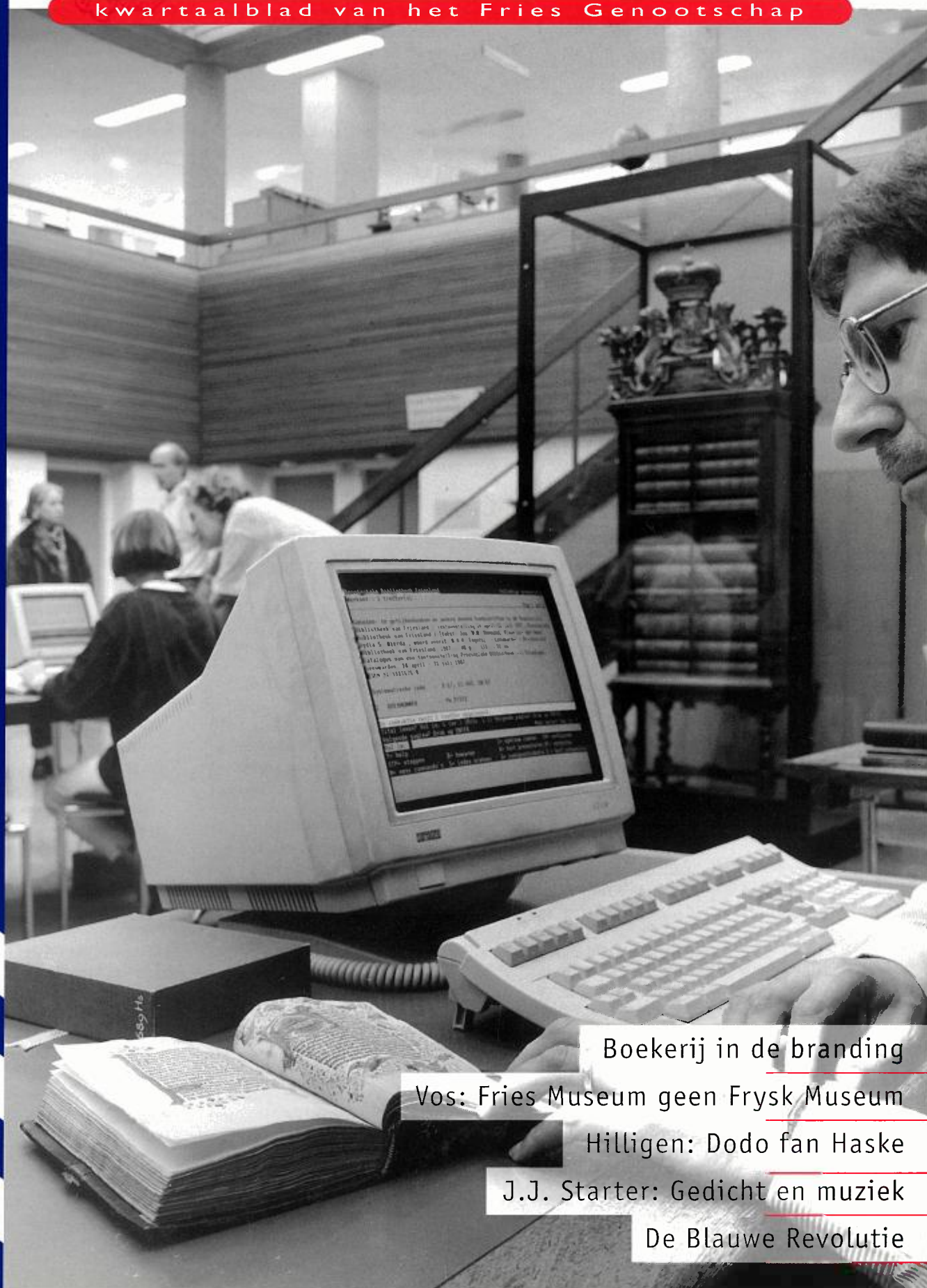

F RYSLÂN

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

Boekerij in de branding

Vos: Fries Museum geen Frysk Museum

Hilligen: Dodo fan Haske

J.J. Starter: Gedicht en muziek

De Blauwe Revolutie

FRYSLÂN

*Nieuwsblad voor
geschiedenis en
cultuur*

2e jaargang nr. 3, september 1996

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Redactie:

dr Johan Frieswijk,
dr Yme Kuiper,
drs Hotso Spanninga,
drs Joop Woudstra
Eindredactie: drs Meindert Schroor

Vaste medewerkers:

dr Wiebe Bergsma, Hans de Haan,
drs Goffe Jensma, Douwe K. Kootstra,
drs Evert Kramer, drs Johanneke Krolis,
drs René Kunst, dr Gilles de Langen,
dr Hans Mol, drs Rita Mulder-Radetzky,
Lourens Oldersma, dr Jacob van Sluis,
drs Tineke Steenmeijer-Wielenga,
dr Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058-2123001

(Alleen telefonisch bereikbaar op dinsdagmorgen tussen 10.00 en 12.00, mevr. H.B. Dekkinga)

Ontwerp omslag:

Mlinar Design BNO, Leeuwarden

Lay-out en druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga, Leeuwarden

Het *Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde*, opgericht 26 september 1827, met als Beschermvrouwe H.M. de Koningin, heeft als doel het onderzoek naar en het vergroten van de kennis omtrent al hetgeen de geschiedenis, oudheid- en taalkunde van Friesland betreft. U kunt zich verzekeren van regelmatige toezending van *Fryslân* door lid te worden van het Fries Genootschap. Gebruik daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,-

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

Het derde nummer van *Fryslân* staat voor een groot deel in het teken van de belangrijke ontwikkelingen die op dit moment op het terrein van de cultuurhistorie in Friesland plaatsvinden. Als eerste noemen we het wel en wee van de *Provinsjale Biblioteek fan Fryslân*. Die staat de laatste tijd volop in de aandacht van pers en publiciteit. In deze *Fryslân* worden de achtergronden daarvan door een van onze redacteuren en de columnist A.B.C. de Vries belicht. Het vertrek van Rik Vos als museumdirecteur was voor ons aanleiding om samen met hem in dit nummer een blik te werpen op zes jaar *Fries Museum* en een eindje in de toekomst te kijken. Het verre verleden is onderwerp van een tweetal archeologische bijdragen en 'fansels in nije âlde hillige': Dodo van Haske. De (semi-)literaire kant komt onder meer aan bod in een bijdrage over egodocumenten en een tweetal artikelen over Jan Janszoon Starter. Aan deze vroeg zeventiende-eeuwse 'Leeuwarder' dichter zal eind oktober op een bijzondere, muzikale, wijze aandacht worden besteed. Tenslotte stellen wij u, naast de vaste rubrieken, graag een tweede columnist voor: Douwe T. Kootstra, die als betrokken buitenstaander tekent voor kritisch commentaar op 'it kultuerhistoarysk barren yn Fryslân'.

(bij de voorpagina)

*Moderne techniek en oude tradities
gaan hand in hand op de
Provinsjale Biblioteek fan Fryslân.
Conservator handschriften en oude
drukken, M. H. H. Engels kan via
de computerterminal beschikken
over dit vijftiende-eeuwse
Getijdenboek uit Noordoost-
Nederland: produkt van de (toen)
Moderne Devotie (foto: Dikken en
Hulzinga)*

In dit nummer:

Van de redactie	2
Boekerij in de branding, de PB	3
Bitgum en Tolsum	7
Egodocumenten	8
Hilligen: Dodo fan Haske	11
'Onzichtbaar'	13
Terpzolen, dorpsterpen en een actieplan	14
Interview met Rik Vos, scheidend museumdirecteur	16
J. J. Starter: dichter in Leeuwarden	19
Op zoek naar onbekende melodieën	21
De profeet van de blauwe revolutie	24
'Te djoer ferline'	25
In inkeid blêd dat trillet	26
Nogmaals: duizend intellectuelen	27
Ynboek	29
Nieuws van Fries Genootschap	31
Mededelingen van het Ryksargyf	32
Titus Brandsma wie Karmelyt	33
Agenda	34

Boekerij in de branding

Dit voorjaar verscheen in de Leeuwarder Courant een bericht over mogelijke plannen om de *Provinsjale en Buma Biblioteek fan Fryslân* te verhuizen en samen met de bibliotheken van de Friese HBO-instellingen onder te brengen in een nieuw bibliotheekgebouw aan de Rengerslaan. Onder vaste gebruikers en personeel ontstond direct grote ongerustheid: was dit niet het begin van het einde voor de PB als wetenschappelijke bibliotheek en als schatkamer van de Friese cultuur?

Gemeenschappelijke huisvesting zou immers ongetwijfeld leiden tot fusie, en, waren de kostbare handschriften en zeldzame drukken van de PB bij het HBO wel in goede handen? Zou een samenwonen en zelfs fusie echt de enige manier zijn om de PB bij de tijd te laten blijven? Hoewel de toekomstplannen voor de PB bij het ter perse gaan van dit nummer van *Fryslân* nog allesbehalve uitgekristalliseerd zijn, hebben we toch getracht de veranderingen die in het Friese bibliotheekwezen gaande zijn voor onze lezers samen te vatten.

Rijke boekerij

De PB is één van de oudste bibliotheken van Nederland. Het begon allemaal in 1585, toen de Staten van Friesland de boekerij kochten van professor Petrejus Tiara ten behoeve van de pas gestichte Friese universiteit te Franeker. De universiteit overleefde de Napoleontische Tijd niet. Ook het Rijksatheneum, opgericht in 1815, bleek op den duur niet levensvatbaar en werd in 1843 opgeheven. Het boekenbezit van de oude Friese universiteit dreigde daarop naar het 'buitenland' te verdwijnen: de universiteiten van Groningen en Utrecht, de atheneae te Deventer en Maastricht, de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag toonden grote belangstelling. Dankzij ingrijpen van de gouverneur des konings, M.P.D. van Sytzama, bleef de rijke boekerij voor de provincie behouden en stond het rijk dit voormalige provinciale bezit in bruikleen (!) af aan de Staten van Friesland. In 1849 werden de ongeveer 11.000 boekdelen in Franeker ingescheept en naar Leeuwarden overgebracht. In het Paleis van Justitie werd een bibliotheekzaal ingericht, die in 1852 de deuren voor het publiek opende. In 1897 werd de bibliotheek samen met het Rijksarchief ondergebracht in de Kanselarij aan de Turfmarkt. Het ruimtegebrek werd hier in de loop der jaren steeds nijpender. Na jarenlang

plannen maken kwam in 1966 het huidige gebouw aan de Boterhoek tot stand.

Schenkeningen en bruiklenen

De PB heeft een rijke collectie op de terreinen van taal- en letterkunde, geschiedenis, kunstgeschiedenis, rechten, theologie, filosofie, pedagogiek, sociologie en psychologie, alsmede een breed aanbod van naslagwerken in de algemene studiezaal. Erg belangrijk is de afdeling frisiaca: de PB streeft er naar om een zo compleet mogelijke collectie bij te houden van alles wat over Friesland en de Friezen, hun taal en geschiedenis gepubliceerd wordt. Het boekenbezit van de PB (op dit moment ruim 400.000 banden) werd in de loop van ruim een eeuw verrijkt en aangevuld met schenkingen en bruiklenen, waaronder vele bijzondere boeken en handschriften, van een groot aantal instituten en particulieren. We noemen hier slechts de 'Bibliotheca Frisica' van J.H. Halbertsma (1865), de boekerij van het 'Selskip for Fryske tael- en skriftekennisse' (1897), de bibliotheek van het Hof van Friesland (1917) en de bibliotheek van het Fries Genootschap. In 1991 schonk dr. L. Fuks ruim 3000 boeken aan de PB, bestaande uit Hebreeuwse boeken tot ongeveer 1800, unieke Jiddische drukken en een handbibliotheek Hebreeuwse en Jiddische taal- en letterkunde. Fuks, die tijdens de oorlog in Friesland ondergedoken was geweest, koos onder meer voor de Provinciale Bibliotheek omdat hij wist dat zijn verzameling goed aansloot bij de hier reeds aanwezige Hebreeuws, vooral afkomstig van de voormalige Franeker universiteitsbibliotheek. De Buma-bibliotheek is een verhaal apart. In 1876 kregen de Staten een groot legaat van f 100.000 van dr. L.A. Buma (1796-1876), die in Makkum een teruggetrokken bestaan had geleid als vrijgezelle *Privatgelehrter*. Met de aanvaarding van het legaat nam de

provincie de verplichting op zich om te Leeuwarden een bibliotheek voor Griekse en Latijnse taal- en letterkunde te stichten en in stand te houden. Deze zelfstandige bibliotheek, die sinds 1966 (opnieuw) is ondergebracht in het gebouw van de PB, telt ruim 55.000 banden en geniet (inter)nationale vermaardheid.

On-line

De PB is één van de niet-universitaire wetenschappelijke bibliotheken in Nederland met een wetenschappelijke steunfunctie, om te kunnen voorzien in de buitenuniversitaire vraag naar wetenschappelijke literatuur. Vanaf 1969 krijgt de PB van het rijk flinke subsidies om die taak te kunnen vervullen. Deze nieuwe functie bracht met zich mee dat de PB steeds intensiever ging deelnemen aan het interbibliothecair leenverkeer en dat er een begin werd gemaakt met automatisering van de catalogus.

Er is de laatste jaren veel veranderd in de PB. Twee zaken springen in het oog: automatisering en verzelfstandiging. Om met het eerste te beginnen: sinds 1990 werden de zogenaamde 'Leidse boekjes', de alfabetische catalogus, niet meer bijgehouden en werden catalogus en uitleenadministratie geautomatiseerd. Bezoekers kunnen nu via een computerterminal de catalogus raadplegen en boeken lenen. Wat betreft de automatisering is dit nog maar het begin: nu reeds kunnen op de PB de catalogi van de Nederlandse universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, de bibliotheek van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden (NHL) en de Openbare Bibliotheek Leeuwarden *on-line* geraadpleegd worden.

Beheersstichting

In de tweede plaats is op dit moment in het kader van de 'terugtrekkende overheid' een proces van verzelfstandiging gaande. Het wettelijk gezag over de PB werd (en wordt nog steeds) gevormd door de Staten. In 1974 werd de 'Commissie van advies en bijstand' ingesteld, die GS moest adviseren over het te voeren beleid en in feite als een bestuur functioneerde. De commissie bestond uit zeven leden: de gedeputeerde van cultuur als voorzitter, drie statenleden, de voorzitter van de Centrale Bibliotheekdienst (CBD) en twee directeurs van HBO-instellingen.

Kern van de oude PB-collectie vormen de circa 11.000 uit de Franeker academiebibliotheek afkomstige boekdelen (foto: Dikken & Hulzinga)

gen; later werden de gelederen versterkt door twee 'maatschappijleden'. In 1991 werd de commissie vrij plotse-ling opgedoekt en lieten GS zich in hun bestuurszaak niet langer advise- ren. Dit was niet voor lang, want het beheer van een bibliotheek wordt niet meer beschouwd als een taak voor de provinciale overheid en de PB moest verzelfstandigen. Eind 1994 besloten de Staten tot de oprichting van de stichting Behear Provinsjale Biblioteek fan Fryslân, die het gebouw aan de Boterhoek in eigendom kreeg en ging beheren, en de oprichting van de stichting Provinsjale Biblioteek fan Fryslân, waaronder in de toekomst alle beleidsaangelegenheden zullen vallen. Het passeren van de stichtingsacte vond nog datzelfde jaar plaats. De stichting Provinsjale Biblioteek werd opgericht door de heren O.D.J. Roemeling (voorzitter) en B. van Haersma Buma. Deze zochten vervol- gens de heren P. Tuinman (secretaris), J.J. Weitenberg (penningmeester, tevens voorzitter van de beheersstich- ting), F. Kuipers, T.K. Hoogslag en mevrouw J.D.M. Bos-Winkelhuis als overige bestuursleden aan. Hoewel het gebouw is overgedragen aan de beheersstichting en bijvoorbeeld het aannemen van personeel reeds door de stichting PB geschiedt (ook de hui- dige directeur is door de stichting benoemd), is de verzelfstandiging nog niet geheel doorgevoerd. Zo is het per- soneel nu nog in dienst van de provin- cie, maar wanneer de tijdrovende onderhandelingen over rechtspositie en arbeidsvoorwaarden zijn afgerond,

zal het overgaan in dienst van de stich- ting PB.

Coöptatie

De statuten van het bestuur van de PB vormen interessante lectuur. De stich- ting heeft een drieledig doel: ten eer- ste het verzamelen, ontsluiten en ter beschikking stellen van informatie ten bate van wetenschappelijk onderzoek in Friesland en naar Friesland en de Friezen, alsmede het voorzien in de behoefte aan studieliteratuur in Friesland, met name voor het HBO en de openbare bibliotheken in Friesland. Een tweede taak van de stichting is het beheer van de bijzondere collecties die aan de provincie Friesland zijn geschonken of in bruikleen zijn gege- ven. Een derde opdracht is het ver- richten van diensten aan doelgroepen, gericht op het bovenstaande. Het bestuur bestaat uit tenminste vijf leden; het aantal leden wordt door het bestuur met algemene stemmen vast- gesteld. Bestuursleden hebben gedu- rende maximaal drie zittingsperioden van vier jaar onafgebroken zitting. Het bestuur is bevoegd de eigen statuten te wijzigen. Vacatures worden via de weg van coöptatie vervuld, waarbij nieuwe bestuursleden "worden gezocht in de sfeer van verwante maatschappelijke organisaties, waaronder het HBO in Friesland". Merkwaardig is dat in deze flinterdunne en vage bepaling het HBO wel expliciet wordt genoemd, maar instituten als Fryske Akademy en Ryksargyf niet. Op dit moment is het HBO in het bestuur vertegenwoordigd door de heer F. Kuipers, voorzitter van

het College van Bestuur van de NHL. Opvallend is dat de provincie - toch de belangrijkste subsidiegever van de stichting - op deze wijze formeel alle zeggenschap over de PB uit handen geeft; het bestuur behoeft op geen enkele manier verantwoording aan derden af te leggen, is volledig autonoom, en kan de haar toever- trouwde geldmiddelen geheel naar eigen inzicht besteden. Tegen een beslissing van het bestuur valt op geen enkele wijze beroep aan te tekenen. Wanneer bijvoorbeeld besloten wordt om een bepaald bestanddeel van de collectie niet meer 'bij te houden' (waardoor dit bestanddeel snel z'n waarde verliest) is er misschien wel een haan die er naar kraait, maar hij krijgt geen gehoor. Is hier geen sprake van een al te ver teruggetreden over- heid?

Te hoop

De ontwikkelingen op automatiserings- gebied gaan snel, zeer snel. Wie van- daag denkt enigszins up-to-date te zijn, loopt morgen al achter. Daarbij is automatisering duur; wie bij wil blijven moet de beurs trekken. Geen wonder dat op dit terrein gedacht wordt aan samenwerking met de HBO-bibliothe- ken, de CBD en de OBL, die met dezelfde problematiek te maken heb- ben. Overigens is samenwerking en zelfs fusie tussen de PB en het HBO al eerder aan de orde geweest. Toen dr. S. Douma als bibliothecaris in 1977 met pensioen ging, kwamen GS met het plan om in de vacature een inter- rim-manager te benoemen. Deze kreeg ondermeer als taak de PB te laten aan- sluiten bij het hoger onderwijs. De gehele Friese culturele en wetenschap- pelijke wereld liep te hoop tegen het plan. In een emotioneel verlopen sta- tenvergadering veegde FNP-fractielei- der Singelsma de vloer aan met GS. Ook andere fracties hadden grote bezwaren en het plan ging niet door. In 1991 bestonden vergevorderde plannen voor een vergaande organisa- torische samenwerking tussen PB en de HBO-bibliotheken, die op het laat- ste moment sneuvelden.

Electronische snelweg

Op 30 juni 1993 werd de Nota Integraal Bibliotheekbeleid (IBB) door de Staten aangenomen. Deze moet een kader bieden om meer samenhang, meer samenwerking en coördinatie in het Friese bibliotheek- beleid te bewerkstelligen. Zo wordt een netwerk opgezet dat alle Friese bibliotheken met elkaar verbindt. Dit netwerk, waarvan de afronding in 1998

voorzien is, moet bezoekers in staat stellen om vanuit iedere bibliotheek het gehele bezit aan informatiedragers van alle bibliotheken, inclusief de PB, in de provincie te raadplegen (de 'Virtuele Bibliotheek Friesland'). Het Friese netwerk zal gekoppeld worden aan andere openbare netwerken als Surfnets en Internet, zodat de Friese bibliotheekcollecties straks vanuit de gehele wereld geraadpleegd kunnen worden. Een aardig voorbeeld is het project waarbij op dit moment de 20.000 ansichtkaarten van de PB op CD-rom worden gezet. Nederlandse immigranten en hun afstammelingen in Canada bijvoorbeeld kunnen straks via de 'electronische snelweg' een indruk krijgen van hun plaats van herkomst. Op termijn is men in staat om de handschriften van de PB (bijvoorbeeld de oud-friese wetsteksten uit de middeleeuwen) wereldwijd, 24 uur per dag te bestuderen. Kortom, de Friese bibliotheken moeten moderne informatiecentra worden, die kunnen communiceren via de 'electronische snelweg'.

Potentiële besparingen

Het spreekt vanzelf dat een dergelijke benadering ongekende mogelijkheden verschaft om het aanschaf- en uitleeningsbeleid van de verschillende bibliotheken op elkaar af te stemmen. Maar ook, dat er mogelijkheden zijn tot bezuiniging. De provincie moet namelijk niet alleen een wetenschappelijke bibliotheek, de PB, subsidiëren, maar ook de Centrale Bibliotheek Dienst (CBD), een overkoepelend orgaan, belast met de centrale organisatie en ondersteuning van openbare bibliotheken in Friesland. De CBD heeft een achtergrondcollectie, die, samen met de wetenschappelijke steunfunctie van de PB, een aanvulling vormt op de boeken die de openbare bibliotheken rechtstreeks aan hun leden kunnen aanbieden. En aangezien er een overlap is van circa 20 % tussen de door de PB en de CBD aangeschafte boeken, zouden hier vele tienduizenden guldens bespaard kunnen worden, om nog maar te zwijgen van de mogelijke besparingen wanneer ook de HBO-bibliotheken hierin betrokken zouden worden.

Zes miljoen

Uiteraard stuit men bij de toepassing van het IBB-beleid op een groot aantal min of meer praktische problemen. Er moet een gemeenschappelijke uitleenpas komen en er moeten tarieven worden vastgesteld, en ook de openbaarheid van collecties vormt een

probleem. We noemen een voorbeeld. Wanneer het collectievormingsbeleid van de PB wordt afgestemd op dat van de twee HBO-bibliotheken, en er dus geen boeken meer dubbel worden aangeschaft, is dat in de huidige situatie alleen maar in het voordeel van de betreffende HBO-instellingen, omdat in de PB iedereen van zestien jaar en ouder die zich kan legitimeren en zich verder netjes gedraagt boeken kan lenen, terwijl de HBO-bibliotheken nu alleen voor eigen studenten en medewerkers bestemd zijn en voor buitenstaanders als het ware een gesloten boek vormen.

In het kader van het IBB werd in 1994 besloten tot de hierboven genoemde verzelfstandiging van de PB, en een jaar later reserveerde de provincie zes miljoen voor de aanpassing van het gebouw van de Provinciale Bibliotheek. Dit bedrag is in het bijzonder bestemd voor conservering van het boekenbezit, aanpassing van de studiezalen en de open opstelling, vergroting van de opslagcapaciteit, beveiliging en verbetering van de arbeidsomstandigheden van het personeel. Het bedrag is gereserveerd, maar nog niet besteed. Het wachten is op een goede bestuurlijke organisatie en de opzet van een projectbureau, dat (vergelijkbaar met het Kanselarijproject van het Fries Museum) een en ander in goede banen moet leiden.

Wilsterflappers

Ondertussen worstelen de beide Friese HBO-instellingen - die binnen het IBB

enigszins aan de zijlijn staan - met hun eigen bibliotheekproblematiek. De CHN (Christelijke Hogeschool Noord-Nederland) heeft zes miljoen beschikbaar voor verbetering van zijn bibliotheek of 'studieland', zoals dat tegenwoordig heet. De CHN kwam dan ook met het idee (een 'wilsterflap'-tactiek?) om samen met NHL en PB een nieuw gebouw te betrekken, onder het motto van "Friesland heeft geen universiteit en zal er ook nooit meer een krijgen, en nu moeten we roeien met de riemen die we hebben". Het gebouw van de PB zou niet meer aan de eisen van de tijd voldoen, voor grond en gebouw zou een aardige som verkregen kunnen worden, en met gecombineerde middelen (voor verbouw van de PB was immers reeds zes miljoen gereserveerd) zou een ultramodern gebouw gesticht kunnen worden op de plaats waar veel - maar niet de meeste - gebruikers van de PB zich bevinden: op een terrein bij NHL en CHN aan de Rengerslaan. De nieuwe bibliotheek, de 'Wetenschappelijke (!) Bibliotheek Friesland', zou plaats kunnen bieden aan het groeiende bezit aan 'informatiedragers' van PB (400.000), NHL (ruim 100.000) en CHN (bijna 43.000).

Publiciteit

Het bestuur van de PB, zich bezinnend op de toekomst van het hem toevertrouwde instituut, wilde alle mogelijkheden eerst op een rijtje hebben en wees de voorstellen dus niet op voorhand af. Er werd een stuurgroep inge-

Sedert een dertigtal jaren staat het belangrijkste Friese cultuurbezit naast het bekendste gebouw van Friesland: de Oldehove (foto: Dikken & Hulsinga)

steld met vertegenwoordigers van de PB en van de twee HBO-instellingen. Een gespecialiseerd onderzoeksbureau kreeg de opdracht om een 'strategische verkenning' te maken met het oog op de mogelijkheden tot verdergaande samenwerking tussen en een eventueel samenwonen van PB en HBO-bibliotheken.

Medio juni verschenen in het Friesch Dagblad en de Leeuwarder Courant artikelen over het verzet tegen het verhuizen van de PB, waarin met name het personeel van de PB - die al een brief aan GS had geschreven - zich tegen de mogelijke plannen uitsprak. In een brief aan GS spraken de directeur van de Fryske Akademy, de directeur van het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaeisintrum, de gemeentearchivaris van Leeuwarden en de rijksarchivaris hun grote ongerustheid uit. Vervolgens hielden zowel Meindert Schroor ('de PB is de Bibliothèque Nationale van Friesland') als emeritus hoogleraar Tony Feitsma in de rubriek Te Gast van de LC (1 en 30 juli) een krachtig betoog voor het behoud van de identiteit en het handhaven van de lokatie van de PB.

Verzamelen en bewaren

Twee argumenten voeren hierbij de boventoon. In de eerste plaats het feit dat de PB sterk van karakter verschilt met de HBO-bibliotheken. Beide heten 'bibliotheek', maar verschillen onderling nog sterker dan een fabriek van achterlichtjes met een worstfabriek. De PB is een bewaarbibliotheek en schaft boeken aan vanwege hun wetenschappelijke belang en niet met het oog op de directe vraag van het huidige publiek. Bij openbare bibliotheken en onderwijsbibliotheken daarentegen zijn vooral de uitleencijfers bepalend voor de vraag of een boek zal worden aangeschaft, bewaard of afgeschaft. Bovendien heeft de PB, juist door de nu anderhalve eeuw lang volgehouden bewaar- en verzamelings-traditie, intussen een zeer bijzondere collectie opgebouwd. In de PB kan een onderzoeker de bijzondere ervaring opdoen dat een boek van een eeuw oud nog niet blijkt te zijn opengesneden - ooit is dit boek dus voor hem gekocht. Het HBO, hoe 'universitair' het zich de laatste tijd ook tracht te affichereren, heeft natuurlijk geen enkele behoefte, of het zou uit prestige-overwegingen moeten zijn, aan deze eerbiedwaardige maar onproductieve cultuurgoederen. Zeer terecht wordt gesteld dat een naar-elkaar-toegroei van de culturen van de PB en andere bibliotheken voor de PB niet

minder dan rampzalig zou zijn. Een en ander pleit niet alleen tegen samenwonen en fusie, maar ook tegen (al) te nauwe samenwerking.

Geen inzage

In de tweede plaats de locatie. De PB staat naast het Ryksargyf en op luttele honderden meters van Fryske Akademy, gemeentearchief en FLMD. Het maakt dus deel uit van een cluster van wetenschappelijke instituten, een gegeven dat vermoedelijk meer synergie genereert dan ooit uit door een gemeenschappelijke huisvesting of nauwe samenwerking met de HBO-bibliotheken zal kunnen worden bewerkstelligd. Bovendien is de PB gehuisvest in een fraai en uit ruime middelen opgetrokken gebouw, dat weliswaar enige aanpassing behoeft (het aantal boeken en gebruikers is sterker gegroeid dan in 1966 was voorzien), maar dat nog beslist niet 'op' is. Het PB-bestuur onthield zich van commentaar, in afwachting van de onderzoeksrapporten en van de bevindingen van de stuurgroep, en geeft deze rapporten niet ter inzage, ondanks aandringen van onder meer prof. Feitsma. Zo blijft de ongerustheid voortduren, en bereidt een groep vaste gebruikers zich voor op verdere acties tot behoud van de identiteit van de PB.

Open deuren

Op 4 september kwam de stuurgroep met een persbericht, waarin bekend werd gemaakt dat de onderzoekers van het adviesbureau M&I Partners te Amersfoort in hun rapporten tot de conclusie zijn gekomen "dat een verdere samenwerking een absolute noodzaak is gelet op de snelle ontwikkelingen in de informatievoorziening met de daaraan verbonden complexiteit en kosten voor de individuele instellingen; dat die samenwerking op strategisch niveau moet worden aangegaan op basis van het concept 'Virtuele Bibliotheek van Friesland'; dat daarbij bij voorkeur ook andere organisaties betrokken dienen te worden, waarbij te denken valt aan de Openbare Bibliotheek Leeuwarden, de CBD en andere". Bovendien hebben de rapporteurs geconstateerd dat "gezamenlijke huisvesting van de beide hogeschoolbibliotheken, gelet op hun gelijkkluidende missie, doelstellingen en ambitieniveau van de informatievoorziening, kansrijk is, maar dat voor een samenwonen met de Provinciale Bibliotheek de noodzakelijke voorwaarden *thans* (cursivering HS) ontbreken".

Met andere woorden, dure rapporten

hebben aangetoond wat iedereen al weet, namelijk dat de HBO-bibliotheken en de PB te sterk in karakter verschillen om samengevoegd te kunnen worden. De rapporten zijn nu aangeboden aan de besturen van de twee HBO-instellingen en de PB, en het wachten is nu op een standpuntbepaling van deze besturen en uiteindelijk op het oordeel van de politiek.

Virtuele dromen

Het bestuur van de PB heeft een zeer verantwoordelijke taak op zich genomen. De taak namelijk, om het karakter van de PB (en van de Buma-bibliotheek!) als wetenschappelijke bibliotheek niet alleen in stand te houden, maar ook te versterken. Daarbij moeten keuzes worden gemaakt, en dat is met beperkte middelen en met de stormachtige en complexe ontwikkelingen op automatiseringsgebied een allesbehalve gemakkelijke taak. Voor mij staat als een paal boven water, en dan spreek ik ongetwijfeld namens een grote groep gebruikers van de PB en lezers van *Fryslân*, dat een keuze voor samenwonen, dan wel een op een fusie lijkend en een gemakkelijk tot fusie leidende nauwe samenwerking met welke andere bibliotheek of bibliotheken dan ook, ten koste zal gaan van het karakter van de PB en het wetenschappelijk onderzoek in Friesland. De Virtuele Bibliotheek Friesland is een mooie en ongetwijfeld realistische toekomstdroom, maar ook een jongensdroom die zelfs de meest integere bestuurder het hoofd op hol kan doen slaan. Maar laten we alstublieft met beide benen op de grond blijven: van de belangrijke handschriftenverzameling en van de incunabelen en post-incunabelen van de PB (je houdt het eigenlijk niet voor mogelijk) zijn nog steeds geen inventarissen beschikbaar, zelfs niet in eenvoudige vorm. Zou het niet verstandiger zijn om de beperkte geldmiddelen eerst te gebruiken om zo'n inventaris op te stellen (eventueel door een tijdelijk aan te stellen medewerker) alvorens de belangrijkste handschriften en oudste boeken via de elektronische snelweg aan het internationale publiek aan te bieden? We wensen het bestuur van de PB veel sterkte en wijsheid.

Hotso Spanninga

Zie over de geschiedenis van de PB: J.J. Huizinga, *Vijfentwintig jaar aan de Boterhoek. Een korte geschiedenis van de Provinciale en Buma Bibliotheek*. Leeuwarden 1991.

Bitgum en Tolsum

Koartby hat Jurjen M. Bos, argeolooch by de universiteit fan Grins en tagelyk ús provinsiale argeoloog, dy't yn 1995 in moai boek oer de hiele argeology fan Fryslân publisearre hat, yn *It Beaken* syn fizy op Bitgum en Tolsum beskreaun. Hy docht dat mei gedachte-konstruksjes út de ynternasjonale wittenskip; ik hoopje dat dizze simpele dokuminte-histoarikus se ridlik begrepen hat. Krekt sa't it Fedde Schurer mei it famke yn 'e Lemsterskâns oerkaam, bin ik op Hludana begien rekke - in goadinne noch wol.

Ik haw ek in bytsje meilijen mei har krige: der is oan har har stien safolle ophongen, dat it sloof der wol hast ûnder beswike moat. De saak is bekend. Sûnt 1888 hat it Frysk Museum in blok sânstien, dêr't in sittende frouljusfiguer op ôfbylde is, mei in tekst yn it Latyn derûnder. Dy tekst seit, dat de pachters fan de fiskery de stien oan de goadinne Hludana (klam op it earste wurdlied) wijd ha om sa har ûnthjit nei te kommen.

Nehalennia

De foarm fan byld en tekst wiist mei it Latyn op komôf út de wrâld fan 'e Romeinen. It moat suver sa west ha, dat de Romeinske macht it rjocht om te fiskjen ferhierde, en dat de fiskers de betelle hier, har eigen kosten en har libbens- ûnderhâld út de fangst en ferkeap fan de fisk helje moasten. Sûnder stipe fan in hegere macht koe soks net slagje, mar blykber hie de tasizzing fan in passende beleaning foar de goadinne Hludana net om 'e nocht west. Dêrmei past dizze stien by de yn Seelân sa machtich fûne stienen foar Nehalennia, jûn troch lju dy't nei of fan Britannië de Noardsee oerstutsen wiene.

Mear seit de Hludana-stien net. Mar faaks sizze plak en omstannichheden fan de fynst wat: de terp fan Bessum (Bessebuorren ûnder Bitgum), dêr't de terpmoedergravers him fûn hawwe. De ferlieding wie grut om de fiskers en har fangsten ek yn dy omkriten te sykjen: op it Waad of de útgong fan Boarn en Middelsee (der't no it Bilt is), en op wetters lyk as it Berltsumer Wiid. Soe dat sa wêze, dan lizze de konklúzjes foar de hân. Dan hiene de Romeinen om Bitgum hinne macht; oars soe ommers net ien sa gek wêze en betelje oan har jild foar it rjocht om te fiskjen. De stien draacht net in tiidsoantsjutting, mar dat soe de tredde ieu wêze kinne. Mooglik seit de stien noch wat, dat op in lettere tiid slacht. De ôfbylding fan Hludana mist de holle. Tafal? Of hat in tiidgenoat fan Bonifatius, Willehad en Liudger dy holle der ôfslein? Yn it dat gefal ha wy yn de Hludana-stien net inkeld in tsjû-

genis oer de Romeinske tiid, mar ek oer de metoaden fan de prekers of oare foarstanners fan it Kristendom. It ferneatigjen fan hillichdommen en goadebylden wie ommers in moai fêst beliedspunt. En - om in ein oan de ferearing te meitsjen - is de stien faaks yn 'e dobbe smiten of oars bedobbe.

Kocht of stellen

Mar no werom nei de stien yn syn earste opset. En dan moat men net inkeld yn Bitgum en Ljouwert sjen, mar ek fierder om jin hinne. Hiele Fryslân hat mar ien jefte oan Hludana opsmiten, mar der binne mear bewarre: it museum yn Düsseldorf hat der in moai tal fan. Dy binne al lang ferlyn beskreaun. Sa't it my byleit, lykje al dy 'Rheinische' stiennen op de iene 'Fryske'. Dêrom soe men ek de saak hiel oars besjen kinne. Soe de 'Fryske' Hludanastien ek net yn it Rynlân thúshard ha? En ha skippers mooglik dat ferbiningspunt mei in hegere macht net meinommen om der sels of foar har mienskip foardiel fan te krijen? Kocht of stellen, dêrom falt fansels neat te sizzen, mar lit ús net oare gefallen mei sokke ferbiningspunten ferjitte, bygelyks it grutte tal oerbringingen fan reliken yn de earste ieuwen nei de kerstening. Al yn 1967 haw ik by myn

De Hludana-stien fan Bitgum

promoasje yn Nijmegen der in stelling oan weage, mar lyk as it wol mear giet, opponens professor Jules Bogaers hoegde mar oer ien ding nei te tinken (ntl. syn fraach), en koe de diskusje beslute mei my te freegjen wat ik fan de datearring fan 'e stien tocht. Dêr hie ik net in andert op, en mei syn meidieling 'Niet vroeger dan het midden van de tweede eeuw' (foarsafier my dat noch byleit) koe Bogaers syn part fan it debat ôfslute.

Net bewiisber

Winliken is myn betinken oer de Hludana-stien sûnt dy tiid net feroare. It feit dat yn de iere midsieuwen de Ryn ien fan 'e wichtichste hannelswegen foar de Friezen wie, makket de gedachte fan oerbringing út it Rynlân wei, ek net ûnwierskynlyk. Yn it Akademyboek oer Menameradiel (1972) haw ik inkeld de fernieling fan de stien yn ferbân brocht mei de kerstening. Letter hat Taco Kingma yn syn boek oer Bitgum út 1988 myn útlis en dy fan Boeles - de Romeinen ferpachtten it fiskrjocht as domeinrjocht - beide neamd. Yn datselde jier binne de Reuensdagen, it Nederlânske argeologe-kongres yn Ljouwert holden. Dêr wiisde Bogaers derop dat de bekendste Romeinske teksten út Fryslân net sa maklik te lêzen en út te lizzen binne: de Hludanastien út Bitgum en it waaks-laaie út Tolsum setten him beide foar problemen der't er noch net út wie.

Yn syn oan it begjin neamde stik yn *It Beaken* makket Bos in skerpe ûnderskieding tusken wat bewiisber is en wat net bewiisber is, mar ek net mei kleare arguminten ôfwisd wurde kin. En dan moat er guon as fêst foardroegen konklúzjes fan oaren ôfswakje ta mooglikheden of noch minder. Ek wiist Bos der op, dat in ding, ear't it in boaiemfynst waard, earst in ferskaat oan funksjes hân ha kin, en ek nei it finen ûngelyk brûkt wurde.

Laaie

Oer it mei waaks bestrutsen houten laaie fan Tolsum (ûnder Tsjom) is al hiel wat skreaun. Der is besocht de sloarderich, yn Romeinsk kursyfskrift, skreaune tekst te ûntsiferjen en de ynhâld te ferklearjen. Douwe Tamminga hat it waaks-laaie in plak jûn yn syn meinimmend boek *Frjemdfolk op Barrahiem* út 1978. De tekst op it laaie giet oer de keap fan in ko mei de priis derby, en de nam-

men fan in tal lju: fan keaper en ferkeaper, fan tsjûgen en ek dy fan de be-
stjoerders yn Rome, de twa konsuls. De
lêste wittenskiplike beskriuwer, E. Slob,
hat suver alle middels brûkt om in sl-
tend byld fan de betsjutting fan it laai-
ke te krijen: de datearring (9 septim-
ber, fan hokker jier stiet lykwols net
fêst, moai wis foar it jier 70), de per-
soanen fan ferkeaper en keaper (in
opkeaper foar in Romeinsk garnisoen?
En dan te Winsum?).² In part fan de
nammen is Romeinsk, in part net, mar
ek net Germaansk. Sa dy fan 'e ferke-
aper: Reperius, syn heit Stelus, in
Beosiër op 'e 'villa' (pleats) fan
Lopeteius. Yn hokker taal hearre dy
nammen dan al thús?

Net germanisearre

Slob slút net út 'dat de koop elders
zijn beslag heeft gekregen, en dat de
akte nadien zijn weg naar Friesland
gevonden heeft'. Mar hy achtet it ek
goed mooglik, dat de keapakte fan it
laaike yn Fryslân opsteld is. Salang't
soks net wis is - en hoe soe oer sokssa-
wat wissichheid te krijen wêze - moat
men jin hoedzje foar te swiere
konklúzjes. As it stik yn Fryslân
skreaun is, dan wol H. Kuhn (1972) de
net-Germaanske persoansnammen
sjen as in oanwizing dat Fryslân doede-
stiids noch net germanisearre wie; mar
komme letter Fryske nammen yn
famyljes net foar wylst de famylje al
lang net mear Frysk is? It liket my ta

dat Kuhn op dit stik fan saken bûten
syn fûnemint oan 't bouwen is. Is it
oars oannimlik te meitsjen, dat it laai-
ke fan bûten Fryslân ynfierd is? In stik
ûnbekend, ûnlêsber skrift, dat mooglik
in wearde as amulet ha koe? Of lis ik
de ferkochte ko in fracht op, dy't it
bist nea drage kinnen hat?

Harm Oldenhof

1. Jurjen M. Bos, 'Beetgum en Tolsum: hei-
lige huisjes in de Friese archeologie?' **It
Beaken**, 58(1996), 42-46

2. E. Slob, 'De koopakte van Tolsum in het
Fries Museum' **De Vrije Fries LXXV(1995)**,
7-18

Egodocumenten en de historiografie van de politieke cultuur

Egodocumenten krijgen de laatste tijd veel aandacht. Het gebruik ervan
maakt de geschiedschrijving levendiger en brengt mensen uit het verleden
voor ons 'dichterbij'. Maar hoe bijzonder is dit type van historische bron? En
heeft het egodocument recht op een 'status aparte' binnen het vak? In deze
bijdrage gaat C.A. Tamse, hoogleraar voor de historische studie naar de
politieke cultuur aan de R.U. Groningen, nader in op dit soort vragen.

Onlangs dook in een familiearchief
een aardig document op met als titel
'Het leven van Willem Hendrik van
Heemstra, geboren den 18e October
van het jaar 1779, overleden 30 decem-
ber 1826 te Leeuwarden'. Ik las het in
één adem uit en dat kon ook gemakke-
lijk, want het omvat niet meer dan der-
tig bladzijden. Het document
beschrijft alleen de schokkendste epi-
sodes uit het leven van deze orangisti-
sche edelman uit Oenkerk die in de
Bataafse Tijd met zijn vader 's nachts
naar Oost-Friesland vluchtte toen het
hun na het Kollumer oproer te heet
onder de voeten werd. Vanuit
Duitsland en Engeland nam hij aan de
kant van de Oranjes deel aan militaire
campagnes, om na 1802 rustig naar
Friesland terug te keren en in 1813
voor korte tijd onder Willem I militai-
re functies te vervullen. Willem
Hendrik schreef met andere woorden
een van die vele verslagen van schok-
kende gebeurtenissen die mensen
voor zichzelf of voor het nageslacht
aan het papier toevertrouwen.

Vrouwenleven

De omvangrijke *Autobiografie van
Isabelle van Ittersum* dateert uit dezelfde

periode, maar vertoont een heel ande-
re opzet.' Freule Isabelle (1783-1808)
was de kleindochter van Onno Zwier
van Haren en ontving in de Bataafse
Tijd van haar tante, freule Marianne
van Haren, in Leeuwarden een fransta-
lige opvoeding; haar egodocument is
in het Frans. Het aardige van de bijna
400 bladzijden tellende uitgave ervan
is, dat zij niet alleen schokkende episo-
des uit de Bataafse omwenteling in
Leeuwarden en Friesland vanuit het
perspectief van een standsbewust freu-
letje beschrijft, maar dat er zich voor
de lezer ook een achttiende-eeuws
vrouwenleven ontrolt, in verslagen van
reizen en visites, van zijn eentonigheid
een saaiheid, van ziekten en al of niet
doorzettende menstruaties, van gemis-
te huwelijkskansen, en een omstreden
huwelijk. Toen Isabelle in 1798 haar
dierbaar Leeuwarden en Friesland
moest verlaten om zich bij haar vader
Jaspar van Ittersum op 't Reelaer
(Heino) te vestigen had zij een levens-
fase afgesloten, en ging zij op grond
van haar dagboeken ('journals') haar
levensherinneringen ('histoire') schrij-
ven. Daarmee ging zij door tot zij kort
na de geboorte van haar tweede kind
in 1808 in Kleef overleed. Haar

weduwnaar schreef aan het eind van
haar tekst een jammerklacht over haar
overlijden en dood. Een romancier
had geen passender slot kunnen ver-
zinnen. Maar dit ter zijde.

Duidelijk is, dat de twee documenten
beide feitelijke informatie over de
Bataafse omwenteling in Friesland
bevatten. Daarnaast tekent het eerste
document hoe de patriotten hun over-
winning van 1795 op een dorpsfeest
vorm gaven en wat de uiteenlopende
reacties van orangisten waren. Het
tweede document bevat, afgezien van
politieke verhalen van horen zeggen,
ook uitgebreide informatie ten behoe-
ve van de elitegeschiedenis, de vrou-
wengeschiedenis en de cultuurgeschie-
denis.

Dagboeken

Het staat voor mij vast, dat deze twee
recent beschikbaar gekomen autobio-
grafische teksten ook door de
geschiedschrijving van de politieke cul-
tuur in Friesland gebruikt zullen wor-
den, zoals bijvoorbeeld ook de
gemengd autobiografische/biografi-
sche 'Herinnering aan mijne aange-
trouwde familie' (Van Eysinga en Van
Andringa de Kempnaer) uit 1937
door A.W. den Beer Poortugael (1864-
1940) voor de geschiedenis van de
politieke cultuur en de elitegeschiede-
nis aardige informatie opleverde. Met
het laatste document komen wij
meteen op het door mevrouw Van
Ditzhuyzen eveneens gebruikte dag-
boek ('parlementaire herinneringen -
memoriaal') van F.J.J. van Eysinga

(1818-1901) dat trouwens nog veel grondiger door Yme Kuiper voor zijn substantiële proefschrift werd gebruikt. Hij leverde daarmee een belangrijke bijdrage aan de elitegeschiedenis. Bovendien schetste hij er in de politieke stijl van bepaalde sociale groepen tegelijkertijd ook hun politieke cultuur.²

Vele historici beschouwen het dagboek als de intiemste vorm van egodocument. Soms fungeert het als een biechtvader aan wie alles wordt toevertrouwd. Maar, zo wordt eraan toegevoegd, er bestaan naast intieme ook externe dagboeken. Om de zaak nog ingewikkelder te maken: de dagboek-aantekeningen van de Friese stadhouder Willem Frederik (1613-1664) zijn zowel intiem als extern omdat de stadhouder als geheugensteun alles noteerde wat hij in Friesland en in Holland wenste te onthouden. En dat waren zowel zakelijke als persoonlijke onderwerpen. Voor een bespreking van de recente uitgave ervan en voor de betekenis van dit egodocument voor de kijk op het Friese politieke bedrijf verwijs ik naar Hotso Spanniga's artikel in een vorig nummer van *Fryslân*.³

Presser

Tussen de bedrijven door moet ik een eresaluut brengen aan Jacob Presser, de uitvinder van de term egodocumenten die met zijn neologisme in de behoefte voorzag waarvoor in andere talen (onderling van elkaar verschillende) begrippen als *personal documents*, *documents personnels* en *Selbstzeugnisse* fungeren. Hij duidde er ruim dertig jaar geleden een categorie documenten mee aan waartoe volgens hem de autobiografie, de memoires, het dagboek, het reisverslag, de brief en het interview hoorden. Presser omschreef hen als de documenten "waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult - of verbergt" en "waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een 'ik'... als schrijvend en beschrijvend subject."⁴ Hij koos vanuit zijn grote belesenheid voor ruime omschrijvingen die, nader beschouwd, het verschil tussen ego- en alterdocument eigenlijk onvoldoende verhelderden en die evenmin veel grond boden om een vergaande samenhang tussen de subgenres onderling te postulieren.

Veranderlijk ego

Over het door Presser veronderstelde verschil tussen egodocumenten en de rest (alterdocumenten) kom ik straks nog terug. Hier poog ik eerst een al te nauw opgevatte samenhang van de

subgenres onderling enigszins te relateren. Welnu. Het historisch ego dat zich door de tijd heen ontwikkelt en zich steeds volgens bepaalde historische voorbeelden, conventies en verwachtingen schriftelijk manifesteert, zou wel eens te veranderlijk kunnen zijn om veel samenhang te kunnen verlenen aan de vele subgenres binnen het begrip egodocument. Terwijl Presser de illusie had een historisch ego te betrappen en/of te bespieden, keek hij naar zich steeds weer volgens andere conventies manifesterende ego's. Bovendien: naast het schrijvende historische ego moeten wij ook met het interpreterende ego van de lezer rekening houden. Het twintigste-eeuwse ego van Pressers 'gebruiker' is geen neutrale wetenschappelijke instantie, want hij zal de getuigenissen van historische ego's met andere verwachtingen benaderen dan een 18e- of 19e-eeuwse 'gebruiker'. Ook het lezende ik is

nogal proteïsch, en kan dus historisch gezien vele gedaanten aannemen.

Politieke geschiedenis en egodocument

Pleitbezorgers van het egodocument betreurden in voorgaande jaren het bescheiden gebruik van en de geringe theoretische discussie over egodocumenten. Rudolf Dekker merkte bijvoorbeeld op, dat Pressers pleidooi voor gebruik en studie van het genre in diens tijd weinig weerklank vond. Een in 1970 aan Presser opgedragen themanummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* bestond grotendeels uit recensies. Verder trof het hem, dat de politieke geschiedenis zich van dit soort bronnen had gedistantieerd, zodat de mentaliteitsgeschiedenis pas een keer ten goede had gebracht. Marijke van Faassen bespeurde in 1991 nog steeds een ambivalente houding onder historici jegens egodocumenten

Jhr F.J.J. van Eysinga (1808-1901), schrijver van een parlementair 'dagboek' en erevoorzitter van het Friesch Genootschap. Zelf was Eysinga in 1899 uitgever van het bekende 'Dagverhaal' van zijn voorvader jr Johan Vegilin van Claerbergen over de troebelen van 1748 (foto: Instituut voor Godsdiensthistorische Beelddokumentatie, R.U. Groningen)

in het algemeen en het dagboek in het bijzonder. Tevens schetste zij hoe het hardnekkige misverstand in de wereld kwam dat egodocumenten tot de illustratieve bronnen horen, met 'aanvullende, complementaire functie' maar zeker niet tot de ruggegraatbronnen die het verdienden systematisch uitgegeven te worden.⁵ Een probleem vormde ook dat egodocumenten door Presser c.s. subjectiever werden gevonden dan alterdocumenten. Hoewel de psycholoog H.C.J. Duijker in het genoemde *TvG*-nummer al nuchter had opgemerkt, dat er psychologisch beschouwd hoogstens een gradueel maar zeker geen principieel verschil bestond, duurde het tot 1991 voordat Marijke van Faassen afrekende met het misverstand dat egodocumenten zich door hun subjectiviteit wezenlijk onderscheiden van alterdocumenten, omdat beide categorieën op hun betrouwbaarheid moeten worden getoetst.

Proefschriften

Terwijl af en toe gepoogd werd theoretische discussies over dit genre uit te lokken, resulteerden inventarisatieprojecten intussen in uitgaven van inventarissen van verschillende soorten egodocumenten.⁶ Ik heb de neiging daaraan toe te voegen, dat niet alleen de mentaliteitsgeschiedenis, de elitegeschiedenis en de vrouwengeschiedenis, maar ook de politieke geschiedenis niet schroomde om van egodocumenten gebruik te maken. De politiek-historische proefschriften van (een willekeurige greep) Cees Fasseur (1975), Jo Huizinga (1973), Janny de Jong (1989), Niek van Sas (1985) en Ger Taal (1980) maakten ruimschoots gebruik van egodocumenten - en dat zeker niet alleen voor het leveren van anekdotes. Afgezien daarvan: een willekeurige greep uit recenter monografieën toont, dat allerlei interessante politiek-historische studies mede op dit soort documenten werden gebaseerd, bijvoorbeeld de proefschriften van Jos Gabriëls en Guido de Bruin.

Alterdocument en egodocument

Ik heb de door Dekker en Van Faassen opgemerkte reserve van historici jegens egodocumenten persoonlijk ook niet altijd kunnen plaatsen. Reeds als student en promovendus gebruikte ik de ambtelijke alterdocumenten en de particuliere egodocumenten gewisseld tussen diverse staatshoofden, staatslieden en diplomaten, in hun onderlinge samenhang. Dit ten behoeve van een comparatieve geschiedenis van de Nederlandse en Belgische bui-

tenlandse politiek. Het was mijn opzet de diplomatieke besluitvorming, compleet met psychologische achtergronden van de Nederlandse en de Belgische regeringen en politieke elites zo compleet mogelijk te schetsen en in hun internationale context te plaatsen. De egodocumenten leverden bijdragen aan de beeldvorming die andere bronnen niet boden. Aan die praktijk van bronnengebruik is voor mijn gevoel weinig veranderd. Zo'n twintig jaar later legde Henk te Velde mij zijn manuscript van zijn proefschrift voor. Op grond van nieuwe vraagstellingen schetste hij daarin de liberale politieke cultuur van Nederland na 1870.⁷ Hoewel zijn proefschrift de tweede helft van de negentiende eeuw in een heel ander licht plaatste dan bijvoorbeeld Ger Taal deed, steunde zijn tekst eveneens in belangrijke mate op egodocumenten. Een van die egodocumenten was het door Hans de Valk en Marijke van Faassen uitgegeven dagboek van de oud-liberaal W.H. de Beaufort. Ook het recente artikel van Ido de Haan en Henk te Velde over de veranderende vorm en stijl van de politieke openbaarheid rond 1880 (als onderdeel van de bezinning op wat politiek in Nederland destijds inhield) illustreert, hoe egodocumenten een integrerend deel van de bronnen vormen waarmee de nieuwe vragen beantwoord worden die deze auteurs stellen.⁸

Combinatie

Het zou mij haast doen vergeten, dat in 1988 reeds in een aan Domela Nieuwenhuis gewijde bundel, en aan de hand van een verslag van een van diens Friese redevoeringen, werd opgemerkt, dat *ús ferlosser* een voor grote menigten bedoelde spreekstijl en een op hun leefwereld aansluitende manier van argumenteren had. In Domela Nieuwenhuis' charismatische politieke leidersstijl diende zich een nieuwe fase aan van politieke cultuur. Die visie werd bevestigd door een ook in die bundel afgedrukte brief (1903) waarin Domela Nieuwenhuis aan Abraham Kuiper schreef te beseffen dat hij met deze 'gewaardeerde tegenpartijder' en Schaepman een bepaalde politieke stijl gemeen had.⁹ Waar de combinatie van alter- en egodocument al niet goed voor is.

In het voorgaande heb ik beklemtoond dat er tal van oudere en nieuwere politiek-historische studies bestaan waarin egodocumenten geen ondergeschikte rol spelen. Eigenlijk kan men poneren, dat er in verleden en heden voortdurend gebruik van werd

gemaakt. Moge dat de uitgevers van egodocumenten moed geven.

C.A. Tamse

1. **Histoire de Marguerite Isabelle de Ittersum. Autobiografie van Isabelle van Ittersum 1783-1808.** Transcriptie J.H. de Vey Mestdag, uitgave Vidal de Saint Germain Stichting, (Groningen 1995). Zie voor een berekening van dit egodocument ook *Fryslân II* (1996) nr. 2, 5-7.
2. R.E. van Ditzhuyzen, 'Jhr. mr. Frans Julius Johan van Eysinga' in: **Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal** ('s-Gravenhage 1990) 211-226; Yme Kuiper, **Adel in Friesland 1780-1880** (Groningen 1993).
3. **Gloria Parendi. Dagboeken van Willem Frederik stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe**, ed. J. Visser en G.N. van der Plaat ('s-Gravenhage 1995); H. Spanninga, ' "Het is hier wonderlijk volck, vylain, veranderlijk, hoofdich en heel quaetspreekent" ', *Fryslân, I* (1995) nr. 2, 10-13.
4. J. Presser, 'Clio kijkt door het sleutelgat' in: **Uit het werk van dr. J. Presser** (Amsterdam 1969) 283-93, spec. 286; dezelfde, 'Memoires als geschiedbron', *ibidem*, 277-8, spec. 277.
5. R. Dekker, 'Egodocumenten. Een literatuur-overzicht', **Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)**, **CI** (1988) 161-189, spec. 189; dezelfde, 'Egodocumenten in Nederland van de 16de tot de 19de eeuw', **Driemaandelijks bladen**, XLIV (1992) 5-23, spec. 23; M. van Faassen, 'Het dagboek: een bron als alle andere?', **Theoretische Geschiedenis**, XVIII (1991) 3-18; I. Schöffers, 'Recente Nederlandse mémoires', *TvG*, LXXXIII (1970) 262-283, spec. 266.
6. G. Blom, **Repertorium fan egodokuminten oangeande Fryslân** (Ljouwert 1992); R. Lindeman, Y. Scherf, R.M. Dekker, **Egodocumenten van Nederlanders van de zestiende tot begin negentiende eeuw. Een chronologische lijst** (Rotterdam 1993); dezelfde, **Reisverslagen van Noord-Nederlanders van de zestiende tot begin negentiende eeuw. Een chronologische lijst** (Rotterdam 1994).
7. C.A. Tamse, **Nederland en België in Europa (1859-1871)**, ('s-Gravenhage 1973); H. te Velde, **Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918**, ('s-Gravenhage 1992).
8. W.H. de Beaufort, **Dagboeken en aantekeningen 1874-1918**, J.P. de Valk en M. van Faassen ed. (2dl. 's-Gravenhage 1993); I. de Haan en H. te Velde, 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900', **Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden**, CXI (1996) 167-200.
9. Y. Kuiper, ' "Gij moet uw eigen verlosser zijn!" Aantekeningen bij een rede van Ferdinand Domela Nieuwenhuis', **Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De Apostel van de Friese arbeiders**, J. Frieswijk, J.J. Kalma, Y. Kuiper ed. (Drachten/Leeuwarden 1988) 150-162; 'Gewaardeerde tegenpartijder. Brief van Domela Nieuwenhuis aan Abraham Kuiper' *ibidem*, 61-2.

Hilligen yn Fryslân: Dodo fan Haske

De sillige Dodo fan Haske, dy't ferstoarn is op 30 maart 1231 en dus ek op dy dei betocht wurdt, is ûnder de Fryske hilligen in wat aparte figuer. Wêr't de oaren har stimpel fan hilligens krigen troch in foarbeeldich libben binnen de eigen mienskip, as abt fan in kleaster of as pastoar yn in parochy, fertsjinne Dodo de eare fan 'e altaren yn iensumens, yn in klûs mids de sodden en sompen. Hy stiet ek wol bekend as Dodo de Hearemyt.

Neffens syn libbensbeskriuwing fierde er, earst yn Bakkefean en letter yn Haske, in felle striid tsjin duvels en demoanen troch in heroysk libben fan ûnthâlding en selskwellling. Syn libbensmodel is dat fan de anachoreten of woestijnfaders, dy't yn de tredde en fjirde ieu de beskaafde wrâld ferlieten en har yn ôflizzende grotten en hutten fêstigen om God te sykjen, troch harsels in hurde lichaamlike en geastlike discipline op te lizzen. De klassike represintant fan dit type is de hillige Antonius, waans *vita*, skreaun troch Athanasius, in grutte wjerklank yn midsieusk Europa fûn hat. It foarbyld fan Antonius hat grif ek fan ynfloed west op de stilearring fan Dodo syn libbensferhaal.

Riedseleftige libbensgong

Dat ferhaal is oerlevere yn njoggen lytse haadstikken of paragrafen. It waard yn 1668 publisearre yn it tredde diel fan de *Acta Sanctorum*, it mânske wurk fan de ploech learde Jezuïeten ûnder lieding fan Johannes Bolland dy't besocht alle oerlevere hilligeferhalen út de Katolike tsjerke te sammeljen en yngeand te hifkjen om dêryn safolle mooglik echt fan ûnecht te ûnderskieden. It hânskrift dat de útjouwers dêrfoar brûkt hawwe, is yntusken ferdwûn. It wie ôfkomstich út it besit fan de St. Salvatortsjerke yn Utert en stamde út de fjirtjinde ieu. Bolland fermeldt dat er it ferlike hat mei in oar manuskript, dêr't er net fan seit hoe âld oft it wie, yn it Kartuizerskleaster yn Keulen. Mei de titel *De Beate Dodonis de Hascha, Ordinis Premonstratensis in Frisia* hat er fuort oanjûn dat Dodo ta de oarder fan de Premonstratinzers of Norbertinen hearde. Oft de Bollandisten de tafoeging *Ordinis Premonstratensis* ek yn de troch har brûkte hânskriften oantroffen hawwe, is lykwols de fraach. By neier ynsjen liket der eat net yn oarder mei de kleasterlike binings fan Dodo: syn libbensgong stelt ús op it earste gesicht alteast foar in riedsel. De man begûn syn geastlike karriêre yn in Premonstratinzer kleaster, socht dêrnei syn eigen paad as kluzener, en einige syn bestean as publykslûker foar in nij stichtsjen mienskip fan Augustinier koarhearen, it lettere Haskerkon-

vint. Hoe kin dat?

Premonstratinzers en Reguliere kanuniken fan St. Augustinus hiene min of mear deselde libbenswize, en wiene krekt dêrom konkurrinten fan elkoar yn it doetiidske Fryslân. Mar yn dy libbenswize stie de mienskip sintraal. In yndividueel eremityske ôfsûndering waard har leden yn prinsipe net tastien. Ien en oar ropt de fraach op nei it ûntstean fan Dodo syn libbensferhaal: wêr is dat op skrift steld, wat wie it doel, los fan it stichtsjen fan de leauwigen yn it algemien? En wat is der fierder oer de skiednis fan Dodo syn ferearing te sizzen?

Bakkefean

De *vita* begjint klisjee-mjittich. 'Doe't er noch yn de wrâld libbe', sa wurdt skreaun, 'wie Dodo in freonlik man: myld foar de earmen, ûnderdanich oan syn âlden en tige tsjerklik. Nei de dea fan syn heit waard er troch syn sibben twongen om in houlik oan te gean. Nei inkelde jierren besleat er de wrâld efter him te litten, lykas Loth Sodom, en meldde er him mei syn

echtgenoate en mem by de bruorren fan Mariëngaard. Uteinlik fieldde er him yn de mienskip net thús en frege de abt om God op in mear ferhoalen plak, fier fan it minskdom, tsjinje te kinnen. Dy abt stjoerde him nei Bakkefean, dêr't er in lytse sel boude foar it solitêre libben dat er liede woe.' Hy hie de hannen fol mei it bestriden fan de kweade geasten, dy't soms fan himsels mar faker fan oare minsken besit namen. Yn it twadde haadstik wurdt al fuort fan sa'n demon sein dat er Dodo de foarsizzing docht, dat er fan Bakkefean nei Haske ferhúzje sil. Syn askese wie ûnfoech string: in ûnûnderbrutsen sekwinse fan fêsten, weitsjen, giseljen en knibbeljen. En wat syn klaaiing oanbelanget, hy soe sân izeren ringen om syn lichem en twa om syn earmen hân hawwe, mei dêroerhinne in hierren kleed, in izeren pânser, twa wollen mantels en in skapulier (skouderkleed). Fiifhûndert kear it etmiel knibbele er, fan de metten oant de kompletten, sadat er op it lêst knibbels hie as in kaniel.

In part fan de 'Fersiking fan de Hillige Anthonius'. Dizze houtfuk fan Lucas Cranach de Aldere (1472-1553) waard yn 1506 makke. It orizjineel mjit 40 by 26,8 sintimeter.

De 'Kerk op Haskerdijken' neffens in ier santjinde-ieske ôfbilding fan Johannes Stellingwerf

Iis fan ien nacht

Sintraal yn de beskriuwing stiet lykwols net de klús te Bakkefean, mar in kapel, letterlik in beskieden hillichdom (L: *modicum sanctuarium*) yn de net-bewenene streek fan Haske mei dêryn twa bylden: ien fan Kristus oan it krús en de oare fan Maria. Dêr is Dodo in kear nei in goddelike iepenbiering hinne tein, en dêre hat er him nei ferrin fan tiid ek fêstige, op oantrún fan de ferneamde pryster Wibrandus fan Haske. Opmerklik is dat de wûnders út it libbensferhaal troch him earst yn Haske ferrjochte wurde. Dat begjint foar ús gefoel net al te spektakulêr mei it gegeven dat er de reis fan Bakkefean nei Haske om St. Andrys hinne (30 novimber) makke oer it iis fan ien nacht. Ien kear honkfêst, genêst er dêrnei by it *sanctuarium* in geastlike mei in opswollen hûd, twa famkes mei fallende sykte (dêrûnder de dochter

fan Pippridus, pryster fan Gersleat) en in spastyske pasjint út Westermar. Fierder wurdt fan him ferteld, dat er in krúsferskinning sjoen hat oan de eastkant fan it tsjerkhôf. Nei in heilsum ferbliuw fan fiif jier kaam Dodo yn 1231 oan syn ein, trochdat it tek fan de boufallige kapel ynstoarte en him ferplettere: suver as in marteler

(*martyrizatus*) wurdt meidield, mar dat liket in bytsje oerdreaun. It ferhaal rint dêrmei as fansels yn it njoggende en lêste haadstik út op de stichting fan it Haskerkonvint. De al neamde hear Wibrandus en twa oare geastliken soene har mei elkoar en har famylje en húshâlding en ek noch inkelde leken ferbûn hawwe om op dit plak in kleaster te bouwen. Neffens de wurden fan de vita skonken sy dêrby harsels en har besit as earstelingsjeften oan God.

Premonstratinzer hillige

It falt jin op dat de Premonstratinzer perioade fan Dodo sa'n bytsje omtinken krijt en ek frij dizzenich hâlden wurdt. Der wurdt net meidield wa't de abt wie dy't him tastimming joech om nei Bakkefean te gean. Neffens de gro-nology moat dat de ferneamde, likegoed yn in rook fan hilligens steande Siardus west hawwe. En fierder komt dy syn goed- of ôfkarring foar de ferhuzing nei Haske hielendal net mear te praat, wylst dy dochs wol nedich wie. As Dodo yn Mariëngaard yntreden wie, hie er ommers oant syn dea om Siardus syn sizzen jaan moatten. Oarsom is it ek opmerklik dat Dodo yn de betreklik wiidweidige *Vita Siardi*, dy't ûnderdiel útmakket fan de beken-de *Gesta abbatum Orti Sancte Marie* (de abtenlibbens fan Mariëngaard), in by útstek Premonstratinzer boarne, alhiel net neamd wurdt. It iennichste dat yn

de vita Siardi in bytsje parallel rint, is dat dêryn fan Siardus sein wurdt dat er in úthof yn Bakkefean stichte hat. Fan Dodo lykwols gjin wurd, wat wol betsjutte moat, dat er yn it let-trettjinde-ieske Mariëngaard net fereard waard. Syn plakje op de hilligenkalinder fan de oarder fan Prémontré hat er nei alle gedachten earst yn de sechstjinde ieu krigen. Goed besjoen is Dodo dus net in Premonstratinzer hillige. Syn Mariëngaarder foarskiednis liket allinnich mar opnommen te wêzen om te ûnderstreekjen dat syn hearremitebestean troch in foechhawwende ynstânsje talitten en goedkard wie.

Earmoedich gebiet

Foar de rêst funksjonearret syn libbensferhaal as in soart foarskiednis fan it Haskerkonvint. Oer de iere perioade fan dit kleaster is út oare ferheljende boarnen net it measte bekend. Mar it is wol nijsgjirrich om te fernimmen dat it Haskerkonvint him yn de trettjinde en fjirtjinde ieu yn de pear akten dy't oerlevere binne, mei klam presintearret as it kleaster by it Maria-hillichdom dêr't Dodo him ta oanlutsen fiele. Yn it Middelnederlânsk hjit Haskerkonvint *den convent van Hasker alterhuus* (wêrby't alterhuus: letterlik hûs mei in alter, ferstien wurde kin as in streek-rjochte oersetting fan *sanctuarium*). Yn it Latyn wurdt it planút betitele as it *monasterium in sanctuario Sancte Marie*. Mei oare wurden, de Hasker kleasterlju makken gebrûk fan de goeie namme dy't it hillichdom troch Dodo - dy't oars troch hear Wibrandus nei Haske helle wie - krigen hie. It kin dan ek hast net oars of de *vita* is yn it Haskerkonvint skreaun, faaks net lang nei de stichting. Doel sil west hawwe om te profitearjen fan de tarin fan leauwigen en begeunstigers dy't op 'e faam fan Dodo syn postume wûnderkrêft ôfkamen. En fierder koene de kleasterstichters it libben fan Dodo faaks brûke as foarbyld foar har bruorren en susters. Haske lei yn in betreklik earmoedich gebiet en sil yn it begjin alle muoite hân hawwe om te oerlibjen. Askese en stringe ûnthâlding wiene dan net allinnich in neistribbenswaardich spiritueel ideaal, mar ek klare ekonomyske needsaak. We meie wol oannimme dat de kultus fan Dodo fierder troch dit kleaster stipe is. De patroan fan it Haskerkonvint koe nimmen oars as Maria wêze om't de tsjerke al oan har wijd wie, mar Dodo sil grif op in sydalter fereard west hawwe.

'Ishillige'

Dat de Mariëngaarder boarnen der fierder it swijen ta dogge, sil dêrmei te

meitsjen hawwe, dat Haske nei de stichting oansluting fûn by Lúntsjerck (Ludingakerke), it haadkleaster fan de Augustiner koarhearen yn Westerlauwersk Fryslân út de kleasterfamylje fan Rolduc. It yn 1158 ta stân kommen Lúntsjerck wie neist de Cistersiënzer abdij Klaarkamp by Rinsumageast de wichtichste 'konkurrint' fan Mariëngaard by útwreiding fan har kleasterfamylje. Op syn minst twa kear hawwe Mariëngaard en Lúntsjerck mei elkoar te meitsjen hân by de begelieding fan nij ûntstiene mienskippen. De earste kear, by de stichting fan Lidlum

(1182), waard Lúntsjerck min ofte mear oan 'e kant set en waard Mariëngaard de memme-abdij, de twadde kear yn de jierren 1241-1249, by de oanrin ta de stichting fan Gerkeskleaster, binne sawol Lúntsjerck as Mariëngaard efterelkoar passeard ten gunste fan Klaarkamp. By Haske (1231) hie it wol tige foar de hân lein, dat Mariëngaard fia Dodo as earste om begelieding frege waard; faaks is dat ek bard mar koene Wibrandus-en-dy net akkoard gean mei de Premonstratiner kondysjes en binne se dêrnei yngean op de gunstiger 'offerte' fan Lúntsjerck.

Oer it ferfolch fan Dodo syn ferearing falt fierder net it measte te sizzen. It feit dat syn *vita* yn it Keulse kartúzerskleaster bewarre waard, lit sjen dat syn eremityske libben ek bûten Haske bekend rekke is, mar oft dat al yn de midsieuwen wie of earst yn de sechstjinde of santjinde ieu is net te sizzen. Fan in grutte nijiidske ferearing yn Fryslân is my ek neat bekend. Mocht nochris in Fryske iisferiening in patroanhillige sykje, dan wit ik in gaadlike kandidaat.

Hans Mol

Onzichtbaar

Een bibliotheek is een onzichtbaar monument. Het is er wel maar je ziet het niet. Een zichtbaar monument (een gebouw, een straat, een schilderij) kun je in één keer overzien, je kunt het even aanraken of er omheen lopen. Zichtbare monumenten zijn daarom erg aantrekkelijk voor haastige toeristen en efficiënte bestuurders. De bestuurder incasseert voor de vlugge blik van de toerist een handvol guldens en houdt daarmee zijn begroting sluitend. Bij een bibliotheek werkt het anders. Daar worden vanuit een onzichtbaar magazijn de monumentale 'bouwstenen' stuk voor stuk omhooggebracht en getoond. Het geheim van dit monument geeft zich slechts bij minieme stukjes en kleine beetjes en nooit in zijn geheel prijs. Een bibliotheek heeft dit op een zichtbaar monument voor, dat ze altijd blijft verrassen. Het geheim is nooit op. Het verleden blijft er altijd levend. Maar dat is vanuit bestuurskundig oogpunt bepaald vervelend, want de bezichtiging van dit type monument kost veel tijd, te veel tijd voor een toerist. Dat doet-ie dus niet. Of andersom: het lenen van een boek is te goedkoop, veel te goedkoop. Een bibliotheek is daarom wel een monument, maar geen toeristische attractie.

De opvattingen van sommige Friese bestuurders zijn tegenwoordig zo, dat we maar beter niet meer van 'monumenten-zorg' kunnen spreken maar het voortaan zullen moeten hebben over 'het behoud van toeristische attracties van zichtbare ouderdom'. Voor hen zijn bibliotheken geen monumenten! In de afgelopen tijd kwam ons namelijk ter ore dat de heren en dames Friese bestuurders iets nieuws hadden bedacht. Juist ja: Provinciale Bibliotheek veel kosten – moeten samengaan – voor mensen nieuwe dingen – dumpen – HBO in buitenwijk – sterven – Hoi – IK! In grote mensentaal: In het kader van moderne, rationele bedrijfsvoering bij de overheid moet de Provinciale Bibliotheek te

Leeuwarden fuseren, of tenminste nauwe samenwerkingsverbanden aanknopen met de boekerijen van de in Leeuwarden aanwezige HBO-opleidingen. Heb geen illusies, het gevolg van zo'n fusie zal zijn dat op termijn de collecties van de Provinciale Bibliotheek zullen verpieteren, verdwijnen en verwaaien. Het doel van een HBO-boekerij is namelijk volstrekt incompatibel met dat van de Provinciale Bibliotheek. Het één is een gebruiksvoorwerp, dat efficiënt en to the point moet zijn, het andere is een monument dat zijn plaats wil hebben. Zonder enige twijfel zal bij een fusie het logge monument geslachtofferd worden aan de grillen van de efficiëntie. Moderne Friese bestuurders kunnen dit natuurlijk best voorzien, maar ze hebben klaarblijkelijk slechts eerbied voor monumenten zolang die geen geld kosten en liefst geld opleveren.

Het is op dit moment onduidelijk hoe precies de stand van zaken is. Er zijn geruchten dat de lucht inmiddels mogelijk wel wat is opgeklaard. Geruchten en gefluister. Ondanks herhaald en ook krachtig aandringen van pers en belangstellenden, niet meer dan wat gesmiespel en gelispel. Zolang er in dit soort besluitvormingsprocedures betreffende het lot van openbare instellingen zo weinig openheid van bestuur hoeft te worden betracht als hier het geval is, zal de dreiging altijd slechts tijdelijk en altijd slechts schijnbaar afgewend zijn. Dit type bestuur hoeft namelijk geen openlijke prin-

cipes meer te huldigen, maar kan pragmatisch de kat in het donker blijven knijpen. Daarom wil ik nu tegen onze moderne Friese regenten bij voorbaat, voor eens en ook voor altijd het volgende inbrengen. De Provinciale Bibliotheek is het grootste, het belangrijkste en het meest eerbiedwaardige onzichtbare monument van Friesland. Geen twijfel mogelijk. De Provinciale Bibliotheek herbergt namelijk het geweldige geheim van onze collectieve identiteit. Vanaf 1585 (stichting van de Friese universiteit te Franeker) zijn in een voortdurend proces door ontelbare handen de bouwstenen voor dit levende geheim aangedragen. Joost Halbertsma's unieke collectie ligt er – hij hield van Friesland. Lieve Annes Buma uit Makkum gaf zijn klassieke boekerij – zomaar, zoals een zonderling dat soms doet, en iedere universiteitsbibliotheek is afgunstig. De Joodse geleerde Fuks schonk nog niet zo lang geleden zijn bijzondere collectie Hebraica – let wel: uit dank, omdat hij als onderduiker in Friesland de oorlog had overleefd.

Ik hoef zo maar enkele namen uit die eindeloze rij van schenkers en gebruikers te noemen om duidelijk te maken dat het geheim van de Provinciale Bibliotheek juist ligt in dit samengaan van wat ooit zo ver van elkaar was, in het onopzettelijke en toch gewilde, niet toevallige bijeenbrengen van al die zo heel verschillende elementen en al die verschillende motieven. Welke hoop, welk geloof, welk vertrouwen heeft aan die wil ten grondslag gelegen? Toch zeker de hoop dat wetenschap misschien bij elkaar zal kunnen brengen wat ooit gescheiden was en misschien zelfs tegenover elkaar stond. Toch zeker het geloof dat het zinvol is om te onthouden en te herinneren. Toch zeker het vertrouwen dat de overheid, dat iedere bestuurder het een voorrecht zal vinden om dit collectieve geheugen in stand te mogen houden.

A.B.C. de Vries

Archeologische Monumentenzorg

Afgegraven terpen worden niet beschermd en dat is een vergissing, aldus Jurjen Bos in het vorige nummer van *Fryslân*. Naar zijn mening moeten de honderden terpzolen alsnog monument worden. Bos heeft gelijk wanneer hij stelt dat de afgegraven terpen nog steeds archeologische waarde hebben en bescherming verdienen. Om zijn streven te ondersteunen staan de terpzolen ook in deze bijdrage centraal. Maar Bos vertelt niet het hele verhaal. Bovendien vergist hij zich wanneer hij meent dat de samenstellers van de Archeologische Monumentenkaart de terpzolen indertijd over het hoofd hebben gezien.

Monumentenkaart

De uit 1984 daterende Archeologische Monumentenkaart van Friesland vormt de basis van de bescherming van het Friese bodemarchief. Zij is samengesteld door drs. R. Klok van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort en G. Elzinga, voormalig provinciaal archeoloog van Friesland. De kaart werd uitgebracht door de ROB en de provincie. Op de uit vier bladen bestaande kaart meer dan 750 terreinen. In de bijlage staat vermeld wat op het moment van uitgave de status van de terreinen was. Een terrein op de kaart kan een monument zijn of een meldingsgebied. Het feit dat in 1984 reeds zo'n 200 terreinen monument geworden waren, laat zien dat sinds het van kracht worden van de Monumentenwet in 1961, heel wat werk is verricht. In het geval van de meldingsgebieden is de Monumentenwet niet van toepassing. Vele meldingsgebieden staan volgens de toelichting echter op de wachtlijst om monument te worden. Hiermee gaven de samenstellers overduidelijk aan dat hun werk nog niet af was. Het zal niemand verbazen dat onder die ruim 750 terreinen hoofdzakelijk terpen en terpresten zijn, maar er staan ook klooster- en stinsterreinen, overslibde nederzettingen en vuursteenvindplaatsen op. Terpzolen zijn op de kaart nagenoeg afwezig, maar daarmee waren ze niet uniek. Meer opvallend is dat zelfs de dorpsterpen op de kaart ontbreken. Die zijn heus niet 'over het hoofd gezien'. Klok en Elzinga waren en zijn zeer wel thuis in het terpenonderzoek, om het maar eens eufemistisch uit te drukken. Ze wisten destijds heel goed dat terpzolen en dorpsterpen van waarde waren. Men mag gevoelig aannemen dat de samenstellers van de Monumentenkaart een bewuste

keuze hebben gemaakt. Op de omstandigheden die bepalend waren voor deze selectie kom ik zo dadelijk terug.

'Echte' terpzolen

Terpzolen zijn de bases van volledig of bijna volledig afgegraven terpen. Veelal is de afgraving gestopt op het moment dat de top van de ongestoorde natuurlijke ondergrond was bereikt of net overschreden was. Dit geldt voor vrijwel alle afgegraven terpen waarvan de basis op een verhoogde rug ligt. Maar van de terpen met een verzonken basis, is de kans groter dat er ondanks de afgraving nog steeds ongestoorde terplagen aanwezig zijn. In die gevallen kan men dus eigenlijk niet van een terpzool spreken, maar dit weet men pas na een booronderzoek of een kleine opgraving.

Ook een echte terpzool, dus een volledig afgegraven terp, kan nog van waarde zijn, dankzij de aanwezigheid van sporen in de ondergrond. De oudste sporen kunnen stammen uit de tijd van de vlaknederzetting, indien de plek bewoond werd voordat men met de terpbouw begon. Ook later zijn, dwars door de terplagen heen, voortdurend nieuwe putten en afvalkuilen gegraven. Om de terp heen werden greppels en sloten aangelegd, die met het groeien van de terp steeds grotere cirkels vormden. Door tot in de natuurlijke kwelderafzettingen te reiken, bleven hun diepste en rijkste vullingen veilig voor de terpafravers.

Organische resten

Archeologische vondsten uit een terpzool zijn zonder nauwkeurige nederzettingcontext. Zo ontbreken de gegevens over de precieze indeling van de nederzetting en de vorm van haar gebouwen. Dit kan een ernstige handicap vormen wanneer men

de gegevens op een grotere schaal wil wegen, bijvoorbeeld wanneer men de nederzettingshiërarchie wil reconstrueren. Juist hierom hebben archeologen de terpzolen lange tijd links laten liggen. Ook bij gebruikers en lokale overheden stonden terpzolen niet hoog aangeschreven. Maar al te gemakkelijk werden de laatste restanten vernield, 'omdat de terp toch al weg was'. In deze afwijzing is men te ver doorgeschoten. Bovendien worden diepere sporen met de tijd steeds belangrijker. In tegenstelling tot de bovenste terplagen, die steeds verder uitdrogen, blijven zij in staat organische resten te bewaren. Met de opwaardering van de diepere sporen komen de terpzolen steeds meer in beeld. Daar komt nog eens bij dat ingeval van een terpzool de sporen vlak onder de bouwvoor liggen. Ze zijn voordelig te bemonsteren, aangezien zeer uitvoerige opgraving van alle afdekkende lagen niet nodig is.

Urgentielijst

Bos heeft dus gelijk wanneer hij zegt dat terpzolen archeologisch waardevolle objecten zijn. Maar of dit er nu toe moet leiden dat alle terpzolen tot monument moeten worden verklaard, is nog maar zeer de vraag. Wel is zeker dat de Archeologische Monumentenkaart niet langer up-to-date is. Sinds 1984 zijn archeologische inzichten veranderd en is de breedschalige aantasting van het Friese landschap onverminderd doorgegaan. Vele archeologische gebieden werden daarvan het slachtoffer, of ze nu op de kaart stonden of niet. Dit was voor de Provincie Friesland reden RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) de opdracht te verlenen om de Archeologische Monumentenkaart van Friesland opnieuw te beoordelen, zoals ik al eerder in *Fryslân* (1995, nr.2) heb beschreven. Een belangrijke deelopdracht voor RAAP behelsde het opstellen van een urgentielijst. Welke terreinen zouden het eerst voor een betere bescherming in aanmerking moeten komen?

Terpzolen in perspectief

Tot dan (1992) was er van de meeste terreinen op de Monumentenkaart nog maar weinig bekend. Eigenlijk

vormde de kaart voor de buitenstaander niet meer dan een enorme wolk van onderling gelijkwaardige rode vlekjes. Hoewel men aannam dat de terreinen waardevol waren, konden sommigen niet anders dan concluderen dat 'er best een af kon', vanzelfsprekend vooral als het eigen belang in het geding was. Voor de archeoloog was evident dat de rode vlekjes onderling verschilden. De terreinen werden daarom tijdens het RAAP-onderzoek allereerst naar aard en ouderdom van elkaar gescheiden. Vervolgens werd een zo afgezonderde groep, bijvoorbeeld de terpen van een specifieke kwelderwal, afzonderlijk bestudeerd. De waarde van een terrein werd binnen de desbetreffende groep vastgesteld: appels hoefden niet langer met peren te worden vergeleken.

Dorpsterpen

Monumentenkaart: een actieplan

dorpsterp met veel eigenaren eiste teveel papierwerk en nazorg. Met deze keuze namen Klok en Elzinga het op de koop toe dat niet geregistreerde terreinen vogelvrij konden worden. Dat dit risico groot gebleken is, wil niet per se zeggen dat zij de snelle devaluatie van het begrip rentmeesterschap hebben onderschat. Het feit dat zij een strategische keuze voorstonden, kan er op wijzen dat zij deze teloorgang juist heel scherp hebben gevoeld. En wie zou ze in 1984 ongelijk hebben gegeven wanneer zij meenden dat zij later nog eens een nieuwe keuze konden maken, wanneer zij hun eerste selectie onder de hoede van de Monumentenwet hadden gebracht? Voorlopig hadden zij met hun voorlopige Monumentenkaart hun beleid voor de eerstvolgende jaren uitgestippeld: de kaart was hun actieplan.

Monumentenkaart waar het terrein 'immers niet op stond'. Op zo'n moment moet de monumentenzorger zich beheersen om niet op zijn beurt ogenblikkelijk Machiavelli op te slaan. Hij weet dan dat hij na lang praten misschien nog een gevoelige snaar kan raken, maar dat hij pas echt sterk staat wanneer hij een brede schaar lokale medestanders mobiliseert.

Erfgoedplanning

Maar met machtspolitiek of met wetten alleen is het bodemarchief op de lange duur evenwel niet van de ondergang te redden. Wanneer overheden - om over particulieren maar te zwijgen - zich in de verste verte niet medeverantwoordelijk voelen voor ons gezamenlijke erfgoed, is de monumentenzorg nagenoeg vleugellam en het bodemarchief, zeker dat buiten de monumenten, vogelvrij. Het is ter redding van de archeologische schatten

een eerste vereiste dat de betrokkenen ervan overtuigd raken dat het bodemarchief van publiekelijk belang is en niet een zaak van archeologen alleen. De tijden zijn veranderd. Het is niet langer traditie om oud landschap te koesteren. Het lijkt eerder mode het zo snel mogelijk uit zicht te krijgen. Daarom dienen de monumentenzorgers andere, sociale en economische argumenten te ontwikkelen, waarmee de oneffenheden van vroeger bewaard kunnen blijven. Zelf heb ik dat getracht aan de hand van het begrip 'erfgoedplanning'. Dit van anderen geleende begrip, dat gebaseerd is op de stelling dat kennis en conservatie van lokale historie en archeologie goed zijn voor welzijn en inkomen van de bevolking. Misschien is de archeologie gewapend met deze argumentatie en met het simpele gegeven dat velen archeologie 'gewoon hartstikke leuk vinden', in staat om iets van haar eigen

archief terug te veroveren.

Ik ben het met de samenstellers van de Monumentenkaart eens dat dit stapsgewijs moet, maar ook met Bos dat (bepaalde) terpzolen niet verloren mogen gaan. In beide visies is het verstandig de belangrijkste onbeschermde terpzolen samen met de dorpssterpen zo snel mogelijk op de Monumentenkaart te zetten. Wellicht nog niet als monument, maar bijvoorbeeld als terreinen met een archeologische potentie. Op deze wijze blijft de kaart als actieplan opnieuw en langer actueel. Bovendien wordt zo voorkomen dat verstoorders kunnen zeggen dat ze het niet geweten hebben. Hopelijk kunnen we met dit compromis gezamenlijk de boer op.

Gilles J. de Langen

Scheidend museumdirecteur Rik Vos:

Friese collectie uniek in Nederland

16

FRYSLÂN JG2 (1996) N°3

Met ingang van 1 november 1996 is drs. Rik Vos, daartoe uitgenodigd, benoemd tot directeur van hetgeen voorlopig het NICB (Nederlands Instituut voor Cultuurbehoud) wordt genoemd. Ruim zes en een half jaar heeft hij de scepter gezwaaid over het Fries Museum. Een bewogen periode in de geschiedenis van 's lands grootste provinciale museum, met als hoogtepunt uiteraard de materiële en organisatorische integratie van het Verzetsmuseum en de Kanselarij in het Fries Museum. Daarnaast speelden niet minder belangrijke zaken als de verzelfstandiging en wel of niet een luchtbrug over de Turfmarkt. Een groot aantal zaken is tot stand gebracht, een aantal andere moet nog worden gerealiseerd. *Fryslân* vroeg naar de ervaringen en visies van een scheidend museumdirecteur.

Toen Vos in mei 1990 naar Leeuwarden kwam trof hij daar in zijn eigen woorden 'een gigantische oudheidkamer' aan, overigens wel in combinatie met een aantal op zich goede modernisering uit de jaren zeventig. Het museum bezat een ongelooflijk grote collectie met overvolle depots, heel veel mooie en unieke zaken, maar, aldus Vos, 'veel was bric à brac'. In de periode voor zijn komst was het museum met de zuinige hand van tijdelijk directeur Sipke Castelein beheerd. Die had net een eerste sanering achter de rug. Intussen zag 'een groot aantal medewerkers uit naar vernieuwing, een klein deel echter ook niet'.

Tijd voor verandering

Inmiddels was circa acht miljoen gulden ter beschikking gesteld om de

Kanselarij in te passen. Maar er bleek uiteindelijk veel meer nodig. Vos merkt op over medewerking niet te klagen te hebben gehad. Integendeel: 'Er was een goed bestuur, zakelijk, begaan met het museum en bereid er iets van te willen maken'. Bovendien leek de toenmalige gedeputeerde Johanneke Liemburg haar persoonlijk lot aan het museum verbonden te hebben. Vos: 'Er was een behoefte om te veranderen en dat werd gevoeld vanuit de overheid'.

Vos was enige tijd voor zijn aanstelling met het Fries Museum in aanraking gekomen. Hem was gevraagd om een verhaal te houden over de mogelijkheden die het bij het museum trekken van de Kanselarij zou bieden. Bij die gelegenheid werd hem gevraagd, waarom hij niet naar de functie van direc-

teur gesolliciteerd had. Enig nadenken leidde bij hem tot een sollicitatie. Daarvoor was hij een tijdje docent in Utrecht, deed enkele klussen in de monumentenzorg en werkte bij de educatieve dienst van het Rijksmuseum. Vervolgens werd Vos door Henk van Os uitgenodigd naar de Rijksuniversiteit in Groningen te komen, waar hij ruim elf jaar bleef: tijd voor verandering.

Hoog niveau

'Het Fries Museum bood de mogelijkheid eens iets te gaan doen; iets wat je nog nooit eerder gedaan hebt. Dat is een uitdaging. Iets wat je nog nooit hebt gedaan is altijd spannender. Dan vraag je je af: kun je dat? Je krijgt in elk werk een bepaalde routine. Ik heb elf en een half jaar in Groningen gezeten. Dat was ontzettend leuk, maar je krijgt het gevoel dat je moet oppassen, dat het niet routine moet worden. Dat geldt trouwens voor elke baan. En dan komt de behoefte aan iets nieuws. Ik kende het museum vrij goed. Ik kende de collecties en wist dat er een hoog niveau aan spullen was'. Bovendien wist Vos dat er een uitdaging lag, juist omdat er behoefte aan vernieuwing van het museum bestond.

'Leg steeds de nadruk op Friese spullen..' (foto: dickvanderheijde jr)

Het verre Friesland

Dat hij een niet-Fries was, is hem - ondanks alle medewerking die hij kreeg - af en toe wel duidelijk gemaakt. Van de andere kant constateerde hij dat buiten Friesland de opvatting heerste dat Friesland iets anders was. Voor de rest van de wereld ligt Friesland heel ver weg; Groningen kennelijk wat minder ver. 'Overigens moet ik zeggen dat ik landelijk veel lof heb gekregen. Er is buitengewoon positief over het Fries Museum geschreven. Mensen die hier kwamen vonden het allemaal schitterend'. Niettemin blijft het gevoel aan hem knagen dat wat hier gebeurt voor veel mensen elders in Nederland van een andere wereld is. Dat merkte hij bij de manifestatie 'Elf steden - Elf landen'. 'Dat was een van de allermooiste tentoonstellingen. Maar het aantal bezoekers viel bitter tegen. In het westen had een dergelijke tentoonstelling zeker 150.000 bezoekers getrokken. Friesland is kennelijk een ander gebied en daar moet je mee leren leven'.

Op de vraag waarom het Jopie Huismanmuseum in het moeilijker te bereiken Workum wel vanuit het hele land belangstelling trekt, merkt hij op: 'Maar dat is heel spannend, daar kun

je de kunstenaar zelf tegen het lijf lopen. Een bezoek aan dat museum is voor veel mensen een uitje. Dat vinden mensen prachtig en ze vinden wat hij maakt bovendien schitterend'.

Mooiste tunnel

'Bijna alles is uitgekomen van wat ik me heb voorgenomen. Er is een forse reorganisatie doorgevoerd, we zijn meer marktgericht geworden en we hebben soepel leren opereren'. Op de verbouwing van het museum en het erbij trekken van de Kanselarij ziet hij met gemengde gevoelens terug. Heel positief is Vos over het feit dat het project van de verbouwing en herinrichting van 8 miljoen naar 22 miljoen is gegaan. 'Dat is natuurlijk uit de hand gelopen, maar we hebben het steeds kunnen betalen. We hebben er voor gezorgd dat er geld kwam en we hebben de overheid benaderd en ook uit het bedrijfsleven kwam geld. Dat is prima gelopen'. Bij de provincie bleek hem steeds de warme belangstelling om er iets van te maken. Bij het bedrijfsleven is - in Friesland althans - minder geld. De bedrijven hebben natuurlijk een ruime keuze uit mooie doelen en er is niet zoveel geld. Een belangrijke opgave was van Kanselarij en Fries Museum één museum te

maken, en daarvoor was het maken van een verbinding tussen beide complexen van essentieel belang. We hebben bewust gekozen voor één museum. Architect Gunnar Daan werd gevraagd een ontwerp te maken en dat werd een luchtbrug. De discussie over die luchtbrug was voor Vos teleurstellend. Er is zijns inziens een jaar lang gepraat over marginalia: of het uitzicht op de Bonifatiuskerk er door zou worden gehinderd en of het stadsbeeld zou worden aangetast. De standpunten liepen zo uiteen, dat echte discussie onmogelijk werd: je was voor of je was tegen. De argumenten van de een overtuigden de andere niet en omgekeerd. De politieke realiteit was duidelijk. 'Als de gemeente niet wil, dan ben je uitgepraat. Toen hebben we gedacht: dan maken we iets anders, een tunnel.'

Hoewel Vos zegt met de nieuwe oplossing te kunnen leven, constateert hij wel: 'De luchtbrug had een groot uithangbord voor het museum moeten worden: groot, raar, interessant. Dat het niet door kon gaan vind ik nog steeds teleurstellend. Geloof me, we hebben nu de mooiste tunnel ter wereld, maar ik had liever een luchtbrug gehad'. Nu moest de grond worden gekocht en ook de aanleg van een

tunnel was veel duurder. 'Ik heb geen verstand van tunnels, maar je maakt gigantische gaten in de bodem. Het is in Leeuwarden met de bodem zo gesteld dat de tunnel een bak is, die drijft in de modder'.

Twintigste eeuw

Dat het verzetsmuseum aan ons werd toebedeeld was een kwestie van efficiëntie; de bezuiniging was al meebe-rekend. Er was de visie dat zo'n kleine instelling het na 2000 moeilijk zou krijgen, wanneer de achterban, de mensen uit het verzet, verdwenen is. De vraag of het verzetsmuseum niet een vreemde eend in de bijt is binnen het Fries Museum, beantwoordt Vos ont-kennend. 'Het is een ander type afde-ling, maar ook de archeologie in de nieuwe opzet zal een heel ander soort afdeling zijn en dat geldt ook voor de textielcollectie. Het museum biedt een enorme diversiteit, het is een museum in de volle breedte, waar van een onderdeel - de twintigste eeuw - nog steeds niet is aangepakt'. Daarbij staat hem voor ogen een beeld te bieden van dingen, inrichtingen, hoe mensen leefden. Aan het verzamelen van der-gelijke zaken is tot dusverre nog niets systematisch gedaan. Dus moet je daar-over een discussie starten om iets te bedenken. Daarmee zal nu wel een begin moeten worden gemaakt. Wel is er aan beeldende kunst het nodige van de twintigste eeuw verzameld. Wat dat laatste betreft wil Vos wel kwijt dat hij zich kan vinden in het besluit van de provincie geen museum voor moderne kunsten in het Tjeukemeer te bouwen. 'Je moet ook daar gaan zit-ten waar veel mensen zijn. Bovendien is moderne kunst een moeilijk gebied, waar slechts een klein aantal mensen in is geïnteresseerd. Je kunt dat het meest efficiënt doen in een bestaand museum. Het is trouwens ook onzin om een museum in 1900 op te laten houden. De kunstenaar trekt zich ook niets van de grens van 1900 aan. Ik zou het verkeerd vinden als de moder-ne kunst hier weg ging'.

Versmade deskundigheid

Vos ziet de verhouding tussen cultuur-specialisten en geldschietters niet als een dilemma. De subsidiënt heeft wel eens een mening die onverstandig is. Vreemd genoeg worden beleidsvoorne-mens soms niet bij ons gecheckt. Het cultuurconvenant (Friesland-Gronin-gen-Drenthe, Leeuwarden en stad Groningen) is nooit met hem over-legd. 'Het is onverstandig, het is idioot dat men het Fries Museum niet even vraagt wat ze er daar van vinden. Daar

is tenslotte specifieke deskundigheid. Hetzelfde zien we met de onlangs ver-schenen provinciale ontwikkelingsvisie 'Veranderen om te behouden'.

Overleg voorkomt onnodige spannin-gen, maar kennelijk heeft iedere groe-pering zijn eigen agenda'.

Hij vervolgt: 'Vergeleken met andere musea zijn wij veruit de grootste qua collectie. Maar dat is meteen de zwakte van het museum. Je moet ook zorgen voor die collecties en daartoe is het budget volstrekt niet toereikend. Drie en een half miljoen subsidie is natuur-lijk mooi, maar slechts een startpunt en een fractie van wat nodig zou zijn. Dat werpt de vraag op moet je wel alles bewaren. We hebben nu 10 % van de collectie in opstelling en 90 % in depot. Bovendien hebben we zeer veel zaken opgeruimd en in ruime mate bruiklenen uitgezet'.

Friese spullen

Gevraagd naar de sterke en zwakke punten van het Fries Museum en zijn positie tussen de andere provinciale musea merkt Vos op dat het museum heel divers van karakter is. Eigenlijk zou het publiek op een een dag een afdeling moeten pakken en dan naar huis moeten gaan om op een andere dag een andere afdeling te bekijken. Zo werkt het echter niet. 'Mensen moeten kennelijk een heel museum hebben gezien, anders gaan ze niet voldaan terug'. Het Fries Museum zou volgens Vos de nadruk moeten leggen op de Friese identiteit. Dat wil hij wel bij wijze van afscheidsboodschap geven. 'Wij hebben veel Friese spullen en dat is wat geen enkel ander muse-um heeft. Ik zou mijn opvolger de raad willen geven: leg daar steeds de nadruk op. Zo in de trant van: wat hebben anderen niet, wat wij wel heb-ben. Neem als voorbeeld het Friese zil-ver, de Friese schilderkunst, de cos-tuums, het textiel, dat is allemaal heel specifiek voor Friesland'. Het Fries Museum heeft volgens Vos kortom ongekennde mogelijkheden, ook voor de toekomst, 'wat ik net zei over de twintigste eeuw, maar er moet bijvoorbeeld ook wat gebeuren met de prachtige tuin achter de Kanselarij'.

Kansen

Samenwerking? Uiteraard, aldus Vos. Zowel met musea in Friesland als met het Groninger Museum en het Drents Museum. Tezamen zijn die musea een veel interessanter partner dan elk apart. Een museum op zich heeft nooit genoeg middelen. Toch moet je met beperkte middelen zoveel moge-lijk tot stand brengen, ook de wat gro-

tere tentoonstellingen, zoals die van het Koninklijk Huisarchief. 'Dat is een grotere maat, dat doen we ook met zijn drieën, want alleen kun je je dit als museum eigenlijk niet permitteren. In dit geval werkte de medewerking van koningin Beatrix ook heel positief. Bovendien schept een dergelijke expo-sitie omgekeerde kansen. De maquette van het Friese Hof zou ik hier graag willen houden, terwijl een studie naar de rol van de Friese stadhouders zeer welkom zou zijn'. De scheidend direc-teur noemt voorts de Harmen Abma-tentoonstelling. 'Een van de echt inte-ressante kunstenaars uit Friesland van deze tijd', of de Indië-tentoonstelling in het verzetsmuseum.

Bij zijn vertrek laat Vos een museum achter, waarin het nodige vernieuwd is. Aan een deel van de verdere ver-nieuwing wordt inmiddels gewerkt. Het museum doet voorts moeite om een rol in de basiseducatie te kunnen spelen. Over de positie van de uitho-ven van het Fries Museum wordt nage-dacht; voor de munt- en penningver-zameling moet nog een goed plan worden gemaakt. En wat betreft Fogel-sanghstate in Veenklooster en het Kerkmuseum in Janum is Vos van mening dat, gezien de afstand, het beheer daarvan het beste bij een nabij-er museum kan worden onderge-bracht, bijvoorbeeld het Admiraliteits-huis in Dokkum.

Doodzonde

Tenslotte, waar het allemaal min of meer om draait, de Friese cultuur. Hoe denkt Vos daarover? Stelt die wel wat voor? 'Mijns inziens heel wat' aldus Vos 'alleen al de voorwerpen getuigen daarvan. Er heeft zich hier ook het nodige afgespeeld. Denk maar aan zaken als de bloei, de betekenis en de ondergang van de Friese adel, of de verheffing van de arbeidersklasse, waarvan de grondslag voor een belang-rijk deel in Friesland en door Friezen werd gelegd'. Voor de huidige kunstui-tingen is het zogeheten Herenakkoord een ramp. 'Er lopen goeie jongens rond, maar er is geen reguliere gesub-sidiëerde academie, daarvoor moet je naar Groningen of Kampen'. Het is doodzonde dat de bovengenoemde Friese cultuuruitingen uit verleden en heden en de Friese taal teloor zouden gaan. 'Wel word ik zenuwachtig van pogingen om van het Fries Museum een Frysk Museum te maken..'.

Johan Frieswijk & Meindert Schroor

Op 25 oktober aanstaande zal in Leeuwarden door het ensemble Camerata Trajectina een uitvoering worden gegeven van een aantal liederen en mogelijk een zangspel waarvoor de teksten in het begin van de zeventiende eeuw werden geschreven door de in deze stad werkzame dichter Jan Janszoon Starter. De uitvoering vindt plaats in theater Romein, hetzelfde gebouw waar indertijd ook Starters rederijkerskamer haar voorstellingen gaf.

Starter dichtte veel van zijn teksten op reeds bestaande melodieën, en hij deed dat zeer kundig. Welke melodieën hij hiervoor gekozen heeft, is nog niet in alle gevallen duidelijk, maar musicologisch onderzoek van de leider van Camerata Trajectina, Louis Peter Grijp, heeft onze kennis op dit gebied op een interessante manier verder verruimd.

In het tweetal volgende artikelen wordt door René Kunst op de persoon, het werk en de Friese achtergronden van Starter ingegaan. Hans Algra gaat in zijn bijdrage in op de muzikale aspecten van het werk van Starter.

Jan Janszoon Starter

Dichter in Leeuwarden in de vroege zeventiende eeuw

Starters literaire roem is gedurende zijn korte leven zelf en in de kwarteeuw daarna het grootst geweest. Geboortig rond 1594 in Amsterdam, genoot hij al enige bekendheid toen hij in 1614 naar Leeuwarden kwam. Toen hij er in 1619 weer vertrok en via Franeker naar Holland terugkeerde was zijn letterkundige reputatie inmiddels sterk gegroeid, wat in 1621 resulteerde in de uitgave van zijn hoofdwerk, de liederen- en gedichtenbundel *Friesche Lusthof*. En toen hem verzocht werd een toneelstuk van zijn betreunde tijdgenoot G.A. Bredero te voltooien, kon hij het zich kennelijk permitteren, aan dat verzoek niet op Brederoiaanse maar op Starteriaanse wijze te voldoen.

Dat hij in 1626 in de twijfelachtige kwaliteit van huursoldaat (met de ambitie van historie-schrijver) in Hongarije overleed, is waarschijnlijk veelzeggender voor zijn geringere maatschappelijke levenswandel dan voor zijn literaire aanzien, dat daarna verder werd bevestigd door diverse herdrukken van zijn werk.

In 1647 kreeg zijn *morele* reputatie postuum een harde klap, toen er in een heruitgave van D.R. Camphuysens 'Stichtelijke Rijmen' een doortastende satire op zijn 'dertel en ontuchtigh Liedt-boeck' verscheen die aanvanke-lijk als een plotselinge polemische uitval van de anders altijd zo ingetogen Camphuysen zelve werd opgevat. In een in de geschiedenis der mensheid niet ongebruikelijke dooreenvloeiing van beoordelingscriteria begon Starters *literaire* ster toen eveneens te dalen en van koersherstel was geen sprake meer toen tien jaar later de werkelijke auteur van het strijdschrift (zekere Langerack) bekend werd. Hernieuwde waardering was er voor Starter pas weer in de tweede helft van de negentiende eeuw, door de publicaties van bijvoorbeeld Van Vloten en Ten Brink.

In de huidige Canon voor de zeven-

tiende-eeuwse literatuur neemt Starter een positie in enigszins in de schaduw van kanonnen als Vondel, Hooft, Bredero en Huygens. Vermoedelijk is dat ook niet geheel ten onrechte (ten slotte mogen de sindsdien verlopen vier eeuwen wel tot enige rijpheid van oordeel hebben gevoerd). Toch zegt een dergelijke plaatsbepaling weer niet zo heel erg veel: ranglijsten negeren tezeer de specifieke waarden van de auteur in kwestie, die men uitsluitend kan achterhalen door het werk zelf eens goed te gaan lezen; terwijl al helemaal de cultuur-historische implicaties erdoor worden veronachtzaamd.

Starter in Leeuwarden

Het merendeel van het ons overgeleverde werk is gedurende Starters verblijf in Leeuwarden tot stand gekomen. Hij vestigde zich hier in 1614 als ongeveer twintigjarige boekverkoper en -uitgever meteen op stand, ter plekke van de huidige dumpartikelenwinkel Over de Kelders nr. 8. Op het waarom van zijn komst valt geen eenduidig antwoord te geven, maar zeker is wel, dat hij er voor zijn letterkundige arbeid een gunstig klimaat moet hebben aangetroffen. In 1610 was in Leeuwarden bij het Mastoproer een

strijdbaar-calvinistisch stadsbestuur afgezet en vervangen door 'meest Libertinen, Papisten, Mennonieten en andere Sectarissen', die gedurende enkele jaren voor een vrijer geestelijk klimaat konden zorgdragen. Dat klimaat heeft zich nog even kunnen handhaven nadat in 1616 de strikter gereformeerde - en politiek centralistische - krachten het terrein hadden heroverd. In elk geval werd Starter markant lid van de rederijkerskamer 'Och mocht het rysen', waarvoor hij tenminste twee 'truyspelen' schreef, *Timbre de Cardone* en *Daraide*. Om zijn toeschouwers vooral een teveel aan Zwarte Gal te besparen voorzag hij beide toch al niet erg tragische tragedies nog eens van kluchtige tussenspelen, één 'op 't plat Friesch' en één - later toegevoegd? - in Amsterdams dialect. Beide 'hoofdwerken' werden door Starter naar bestaande stof bewerkt, met soms een goed gevoel voor theatraal en talig effect; de kluchten vormen vermoedelijk oorspronkelijker werk en zijn hier en daar nog steeds aanstekelijk.

Op een andere manier houdt een deel van Starters *epische* poëzie aanwijsbaar verband met zijn verblijf in Leeuwarden. Bij gelegenheid van een dertiental huwelijken ondergingen vooraanstaande Friezen (tegen betaling) Starters lof, in de vorm van breed ademend, vindingrijk verbloemend en rytisch perfect uitgebalanceerd Burgerheldendicht; meestal netjes voorzien overigens van de bijpassende (zelf)ironie.

Ruzies

In 1619 is Starter uit Leeuwarden vertrokken. Tot de aanleidingen zal vast een persoonlijke onevenwichtigheid mogen worden gerekend; zijn veelvuldige maatschappelijk conflicten betroffen niet alleen financiële belangtengstellingen, maar strekten zich ook uit tot een(?) burenruzie, waarvan platvloersheid als gebruikelijk het hoofdkenmerk vormde (genre wie sloeg eerst). Beslissend moment is ongetwijfeld de opheffing van de rederijkerskamer geweest, door effectief gezamenlijk optreden van kerkelijke, stedelijke en provinciale overheden: op 8 januari legt de stad de kamer een spelverbod op, 's anderendaags onneemt de provincie 'Jan Starter cum sociis' hun theatergebouw. Het goddeloze toneelspel heeft in Leeuwarden gedurende het hele 'anciën régime' verder waarschijnlijk geen vaste voet meer aan de grond gekregen (de twee vermeldingen die ik onlangs bij toeval in de magistraatsresoluties tegenkwam

Johannes (Jan) Jansz. Starter op een kopergravure in zijn 'Friesche Lusthof' (Amsterdam, 1621)

waren beide negatief: in 1686 verbood de magistraat het in de stad 'affigeren van billetten' voor een toneeluitvoering die werd gegeven in Leeuwarderdeel; een eeuw later kregen 'Italiaanse zangers' last, het vertonen van hun stukken in de Doelen te staken). Waar ook het belangrijke Collegium Musicum na de dood van Jacques Vredeman in 1621 zijn bestaan nog slechts twintig jaar wist te rekken, en de beeldende kunsten eveneens aan vitaliteit inboetten, heeft men de indruk dat het culturele leven in Leeuwarden zeker na het midden van de eeuw nog maar matig heeft gebloeid. Maar misschien zal in het binnenkort geplande meerjarige onderzoek naar de Leeuwarder hofcultuur in de zeventiende eeuw dit beeld kunnen worden bijgesteld.

Lyrische poëzie

Uiteraard valt in zijn lyrische poëzie Starters verbinding met de Leeuwarder en Friese milieus het moeilijkst

nog aan te wijzen. Maar überhaupt is Starter hier zijn eigen tijd het meest ontstegen: zijn - erotische - lyriek vormt mijns inziens zijn nu nog hoogst te schatten werk. Dat vindt ook dr. J.H. Brouwer, die zich soms heel waardevol, maar soms ook wat overdreven relaterend over Starters betekenis uitlaat, zoals op pagina 59 van zijn korte Starter-monografie, waar hij mopperend de draak steekt met de volgende strofe (vgl. zijn tekstuitgave, p.27):

*Goddinne, wiens minne mijn sinnen altyd
In kracht en gedachten na trachten om
stryd!
O krone der schonen! lof-throne des deugds!
In dy leyd de vryheyd, de blyheyd mijns
Ieugds.
U deftigh gebaer, u goud-dradigh hayr,
U leden, u zeden, met reden voorwaer
De Goden (als boden) doen noden tot min,
Sy draven u gaven nae, brave Goddin!
Starter heet hier 'verliefd' te zijn op rijk
(jazelfs 'op klank in het algemeen' - wat zou daar voor een lyricus*

*mis mee kunnen zijn?). Inderdaad is hier sprake van een verbluffend aantal rijmen, maar die zijn dan ook reëel werkzaam, dwz. helpen het metrum activeren tot het wat obsessief stuwende ritme dat bij dergelijke poëzie hoort (Is Brouwer wat van de wijs geraakt in het woud van al die komma's in zijn tekstuitgave, waarin bijvoorbeeld de verandering in het ritmische patroon in de laatste geciteerde regel nauwelijks nog te ontdekken valt?). Met onmiskenbaar groeiend effect - bij geleidelijke verdwijning van de beeldsprakige onhandigheid die deze eerste strofe nog wat afremt - wordt het patroon nog viermaal ongeveer herhaald. De voorlaatste strofe:
*By posen soo blosen, als rosen in snee-
wit laecken, U kaecken, vermakende me
Diens ooghen die poghen het hooge onge-
mien
Cieraet van U staet en ghelaet te besien.
O lieflijke kin! ghesteld na mijn sin,
By de top van U krop, met een dopje daer
in,**

*Ghy soud me, de oude verkoude, seer haest
Doen t'minnen beginnen, met sinnen ver-
baest.*

Wie zich ook maar een beetje in de lezing van latere klank- en rijmverliefde dichters als Gezelle en Gorter heeft geoefend, constateert ook bij Starter echte poëzie. - In andere versjes bereikt Starter soms een puntigheid waar Huygens jaloers op kan zijn geweest (alsboven, p.44):

*Cupido, hoe heeft U mijn liefs gesicht be-
drogen?*

*Heur hert is koud als ijs, al vlammen
schoon haer oogen,*

*Nu daeld ghij in mijn hert; daer moogt
ghij niet weer wyt:*

*Want daer verbrand mijn vlam dijn vleu-
gels vande huyt.*

In zijn beste werk is Starters 'gebrek aan diepgang' gewoon niet meer zo relevant, en bezitten canons evenmin nog veel betekenis.

Operette avant-la-lettre

Van Starters lyriek zullen in de voorstelling van 25 oktober stellig diverse voorbeelden ten gehore worden gebracht; het precieze programma is op dit moment van schrijven nog niet bekend. Mogelijk zal het spectaculairste onderdeel worden gevormd door het *Kluchtigh tsamen-gesang van dry personagien* (Brouwers tekstuittgave p. 264 e.v.), een soort operette avant-la-lettre, in welk genre Starter in de ogen van Busken Huet zijn beste prestaties heeft geleverd.

René Kunst

Voor Starters teksten zij men in de eerste plaats verwezen naar J.H. Brouwers uitgave van de *Friesche Lusthof* (Zwolle 1966). De grotere toneelstukken zijn bij mijn weten sinds de zeventiende eeuw niet meer herdrukt; daarvoor is men dus aangewezen op

de Provinciale Bibliotheek en op de Stedelijke Bibliotheek in het Leeuwarder Gemeentearchief, waar men de oorspronkelijke uitgaafjes kan inzien.

Over Starter leze men Brouwers **Jan Jansz. Starter** (Assen 1940) en jaargang 1953 van *It Beaken*, met bijdragen van onder meer Bachrach, Buitendijk, Brouwer en J.J. Kalma.

Over de Leeuwarder politieke en culturele context publiceerden H. Spanninga/H.M. Mensonides, *"De saeck van Leeuwarden is so cleyn niet te achten"*; **Geloof en politiek in Leeuwarden in de jaren 1608-1617** (in de *Leeuwarder Historische Reeks II*) en Ph.H. Breuker **De godstijnsjinstich-politike ondergong fan de Ljouwerter rederikerskeamer yn 1619** (in 'Miscellanea Frisica', Leeuwarden/Assen 1984).

Op zoek naar de onbekende melodieën in Starters Friesche Lusthof

De bundel *Friesche Lusthof*, die samen met Valerius' *Nederlandsche gedenck-clanck* tot de belangrijkste Nederlandse liedboeken van de zeventiende eeuw moet worden gerekend, verscheen in 1621 bij Dirck Pieterszoon Voscuyl te Amsterdam. Het was in feite de eerste liedbundel die te maken had met een bepaald gewest. Daarmee had Starter de concurrentieslag met zijn Zeeuwse collega's gewonnen: *De Zeeuwse nachtegael* verscheen pas in 1623.

Dat deze bundel door de Friese is geïnspireerd blijkt wel uit het feit dat het laatste lied ervan een duidelijke imitatie is van het laatste lied uit de *Friesche Lusthof*. Starters bundel werd in korte tijd zeer populair: opvallend veel liederen eruit werden als wijsaanduiding in andere Nederlandse liedbundels aangehaald. Deze populariteit is zeker voor een deel te danken aan het feit dat Starter nogal eens gebruik maakte van melodieën die door uit Engeland afkomstige komedianten waren meegebracht naar ons land. Deze waren goed geschreven, lagen goed in het gehoor en bezaten een "volksachtige" kwaliteit. Deze Engelse muziek stond voor iets nieuws, men zou kunnen zeggen de "popmuziek van toen".

'Geyle stoffen'

Veel liederen uit de *Friesche Lusthof* zijn geschreven op bestaande melodieën. Dat was gebruikelijk in die tijd. Waren die melodieën bekend, dan werd de muziek niet genoteerd en kon de dichter volstaan met het geven van een zogenaamde "wijsaanduiding": een formule als 'op de wijze van', 'stemme' of 'op de voys', gevolgd door de naam van de melodie of de beginregel van de liedtekst die er op werd gezongen. Deze werkwijze wordt 'contrafactuur' genoemd. Onder een contrafact verstaan we een liedtekst die is geschreven op een bestaande melodie. Een verklaring voor de toepassing van de contrafactuur moet worden gezocht in een situatie met een grotere literaire dan muzikale potentie. Er is dan sprake

van een literaire vraag waaraan het muzikale aanbod niet kan voldoen. Een tweede verklaring houdt verband met de mogelijkheid om mee te zingen. Immers, lang niet iedereen was in staat een nieuw gecomponeerde melodie direkt mee te zingen. In veel situaties (denk aan bruiloften, feesten) had men zelfs geen enkele behoefte aan een nieuwe melodie die speciaal moest worden aangeleerd. Voor wat betreft de geestelijke contrafactuur, het maken van geestelijke teksten op wereldlijke melodieën, komt daar nog een derde motief bij, dat van de 'substitutie'. Religieuze dichters maakten graag gebruik van de grote populariteit van de wereldlijke liederen. Die wereldlijke liederen hadden echter een verderfelijke invloed op de jeugd. Door nu wereldlijke melodieën van stichtelijke woorden te voorzien, werd de jeugd gesticht en tegelijkertijd afgehouden van verderfelijke liedteksten. Dirck Pietersz Pers brengt dat in zijn *Gesangh der zeden* (1648) als volgt onder woorden: 'Al-hoe-wel eenige der selve voysen eerst met so geyle stoffen waren vervult, dat een eerbaer oor daer van behoort afschou te dragen:

doch ick hebbe alle dieselve stemmen
nae goede zeeden gestiurt (...)’.

Jaques Vredeman

De meeste liederen in de *Friesche Lusthof* zijn contrafacten; ze zijn voorzien van een wijsaanduiding. Bij een klein aantal liederen ontbreekt die wijsaanduiding en is de melodie genoteerd. De titelpagina van de Friesche Lusthof brengt ons dan op het spoor van 'Iaques Vredeman, Musyck-mr. der Stadt Leeuwarden'. Daar wordt vermeld dat Vredeman: '...by alle onbekende wysen, de Noten, ofte Musycke gevoeght...' heeft. Het is niet geheel duidelijk wat daarmee wordt bedoeld. Heeft Vredeman enkele melodieën gecomponeerd of heeft hij uitsluitend de muzieknotatie verzorgd voor de melodieën die hij het publiek onbekend werden verondersteld? Waarschijnlijk moet men vooral aan

die laatste mogelijkheid denken. De stijl van de betreffende melodieën komt niet overeen met die in de andere werken van Vredeman en doet een Engelse afkomst vermoeden. Bovendien komt een van die melodieën, die van *SNachts doen een blauw gestarde klee*d al voor in een vroegere bron: *Apollo of ghesangh der musen* (1615) met de Franse wijsaanduiding 'Je dirai je le jour la ra la'.

Op zoek naar de onbekende melodieën

Alle achterhaalde melodieën zijn te vinden in het boekje *De melodieën bij Starters Friesche Lusthof* van Marie Veldhuyzen. Een viertal wijsaanduidingen heeft zij echter niet kunnen reconstrueren. In 1984 ontwikkelde de musicoloog dr. Louis Peter Grijp een methode die ons kansrijker maakt dergelijke melodieën alsnog terug te vinden. Zijn

methode is gebaseerd op het mechanisme van de contrafactuur en gaat uit van de vorm van de strofe. Door van een lied zonder muzieknotatie en zonder (oplosbare) wijsaanduiding de strofevorm te vergelijken met die van een groot aantal andere liederen, kan men proberen de melodie te achterhalen. Immers, twee liederen met dezelfde strofebouw kunnen op dezelfde melodie worden gezongen. Grijp ontwikkelde daartoe een database waarin de strofevormen van een groot aantal zeventiende eeuwse liederen in gecodeerde vorm zijn opgeslagen. Omdat dit bestand gebaseerd is op het aantal versvoeten per versregel noemde hij het "voetenbank". Deze voetenbank omvat op dit moment ruim 20.000 liederen. Bij het coderen van de strofevormen wordt gelet op het aantal versvoeten per regel, het rijmschema en het 'geslacht' van het rijm. De aantallen voeten per versregel worden genoteerd als een reeks van getallen. Het hieronder nog te behandelen lied *Want suysterde wyn loopt soetjes in* levert bijvoorbeeld de reeks 4 4 4 4 op. Aan elk getal wordt vervolgens een letter toegevoegd om het rijmschema aan te geven. 'Mannelijk' rijm (dwz. de geaccentueerde rijmende lettergreep sluit de versregel af) wordt met een hoofdletter weergegeven, 'vrouwelijk' (op de geaccentueerde rijmende lettergreep volgt nog tenminste één niet geaccentueerde) met een kleine letter. Het schema van *Want suysterde wyn loopt soetjes in* wordt dan 4A 4b 4A 4b.

Passende melodie

Wanneer we door vergelijking van strofevormen een melodie hebben gevonden die op de betreffende tekst past, weten we niet veel meer dan dat die tekst op de melodie gezongen zou kunnen worden. Wij willen echter weten of de dichter de gevonden melodie inderdaad in gedachten had bij het schrijven van zijn lied. Op dat moment is aanvullend onderzoek van belang. In de eerste plaats zullen we moeten vaststellen of de dichter de melodie, gezien datering en verspreiding, gekend zou kunnen hebben. Bovendien wordt de relatie tussen contrafact en model duidelijker wanneer behalve de melodie en de strofevorm ook andere vormaspecten (refrein, dialoogpatroon, woorden, zinnen, opbouw, stijl, thema's en sfeer) worden overgenomen. In het korte bestek van dit artikel zullen we dit verder buiten beschouwing moeten laten. Ook de methodologie betreffende het vergelijken en coderen van strofevormen kan hier niet aan de orde komen.

Z A N G:

*Mein hert is betruht biß in dem thodt, Fa la la la
la la la la la la.*

aldus:

III.

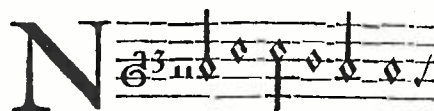
De kroon is niet zoo waerd en zoet
 Waer aen men licht geraken kan/
 Dan die/ gehaelt dooz zweet en bloedt/
 Niet staet gereedt dooz alle man.

- 2 Dat d' Aerdtſche menſch het hooghſte Goedt
Goetdunkentlijk verhopē derſ/
Is om dat hy niet wel bevroedt
De waerdicheydt van 's Hemels erf.
- 3 Wie in zyn herte na waerdy
d' Onſterffelykheyt heeft geſchat/
Geloofd' eer datzer niet en zy
Van datmenz' heeft dooz lichter Vadt.

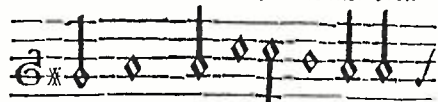
CXVI. Dosis.
EENDER VROUWEN
MAN.

Stem:

Onlangs in't kriken vanden dag.

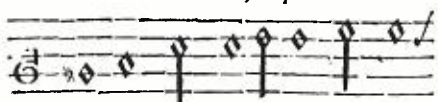

Adien, dat eender vrou-

1. Tim 3,2.
Ad Tit 1,6

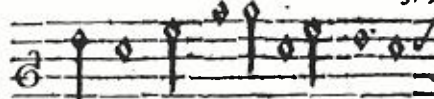
wen man,, Een Bischoep wezen moet,

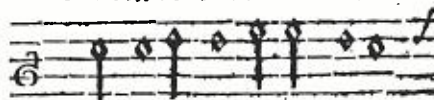
hoe kan,, De Roomsche Kerk hem dan

ver-

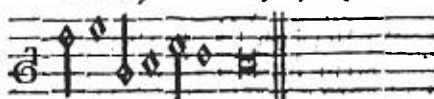
EXTRACTI CATHOLICI. 373

verbien,, Een Echte vrou te trouwen?

Vild my hier eens bescheyd op bies,

Omwetende Papouwen!

11.

Al zoet al zachjes sijn gezet!
Ghy sijt u selben tot een quel.
Wat heeft hier Paulus 't brin' licht bet
De kerk zo hoog beboelen/
Hoe dooft hy tegen deze wet/
Dan zoo veel Maegden scholen!

De reconstructies

Met behulp van de voetenbank kunnen bij twee van de vier nog onont-radselde wijsaanduidingen in de Friesche Lusthof alsnog passende melodieën worden gevonden. Het eerste geval betreft de wijsaanduiding 'De Engelsche falala'. De tekst van het onderhavige lied is als volgt:

*Want suyckerde wyn loopt soetjes in
fa la la, la la, la la la leyne
en dat is de meysjes recht na haer sin
fa la la, la la, la la la leyne*

Het rijmschema wordt dus 4A 4b 4A 4b. Dit schema komt in de voetenbank niet voor. Maar verderop in de bundel vinden we het lied *Nu Duyvel, siet, ick besweere dy voort*. Starter geeft aan dat ook dit lied op de melodie van de 'Engelsche Falala' gezongen moet worden. Hij schrijft: 'Hy maeckt een cirkel met eenige characteren, ende singht op de wyse van de Engelsche falala, doch die falala syn hier met woorden uytgedrukt'. Het schema van dit vers (4A 4B 4A 4B) lijkt sterk op dat van 'Want suyckerde wyn loopt soetjes in'; het rijm is echter steeds mannelijk. Dit schema komt in de voetenbank negen-tien keer voor. In veel gevallen gaat het echter om Latijnse hymnen. De wijsaanduiding 'Engelsche fa la la' komt drie keer voor. Een genoteerde melodie treffen we aan in Camphuysens *Stichtelijke Rymen* bij het lied 'De kroon is niet zoo waerd en zoet'. Camphuysen geeft als wijsaanduiding 'Mein hert is betruct biß in dem thodt'. De gevonden melodie past

goed op Starters teksten. De tweede wijsaanduiding 't Schaep dat voer naer Alckmoer' komt in de voetenbank vier keer voor. Het gaat daarbij, naast het lied van Starter, om drie liederen van Bredero. Starters tekst is als volgt:

*Flus was onse Truy so mooy,
Sy setten heur mongtjen inde plooy,
En dat bekoorden Ioosje.
Och! (docht hy) had ick iou nou int hooy
Ick soende iou wel een poosje.*

Het schema 4A 4A 3B 4A 3B geeft in de voetenbank 57 treffers; daar kunnen we niet mee uit de voeten. Maar in het *Boertigh, amoreus en aendachtigh groot lied-boeck* (Amsterdam 1622) van G.A. Bredero vinden we een lied met dezelfde wijsaanduiding. Het gaat om 'Lieve kyeren wat en deun'. In dit lied wordt de eerste zin herhaald. Het schema wordt dan: 4A 4A 4A 3b 4A 3b. Starter heeft in het lied *Flus was onse Truy so mooy* dezelfde strofevorm toegepast maar hij verzuimt de herhaling van de eerste regel aan te geven. Daar hoeft geen bijzondere bedoeling achter te steken: dergelijke herhalingen waren in de uitvoeringspraktijk facultatief. Via de voetenbank vinden we bij deze strofevorm ook het lied 'Adieu, dat eender vrouwen man', uit de bundel *Extractum catholicum* (Leuven 1631) van J. Stalpart van der Wiele. Bij dit lied is de melodie genoteerd. Het blijkt te gaan om de melodie 'La Dauphine', een melodie die wij ook kennen als die van 'De Vogel wert gelockt gefluyt' uit Valerius' *Nederlandtsche*

Gedenck-clanck. Ook in dit geval past de melodie op Starters tekst.

Conclusie

Het is zeer wel mogelijk dat Starter de aldus gevonden melodieën in gedachten had toen hij zijn teksten schreef. Om meer zekerheid te verkrijgen is aanvullend onderzoek nodig. Wanneer het bestand van de voetenbank wordt uitgebreid, is het wellicht mogelijk ook voor de beide nog resterende gevallen alsnog plausible oplossingen te vinden.

Hans Algra

Dit artikel werd geschreven na gesprekken met Louis Grijp. Voor de informatie die hij mij verschaftte ben ik hem zeer erkentelijk.

Literatuur:

- Algra, H.P., 'Jaques Vredeman en het Collegium Musicorum te Leeuwarden in de eerste jaren van de 17e eeuw'. In: *Spiegel Historiaal*, 22ste jaargang no. 4, (april 1987)
- Brouwer, J.H., J.J. Starter, *Friesche Lusthof*, (Zwolle 1966)
- Grijp, L.P., Voetenbank, 'Een methode om melodieën te zoeken bij liedteksten, beproefd op de reien in de Geeraerd van Velsen van P.C. Hooft' (1613) In: *Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis* 34 (1984).
- Grijp, L.P., *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw*, (Amsterdam 1991)
- Veldhuyzen, M., *De melodieën bij Starters Friesche Lusthof*, (Zwolle 1967)

Ds. J. Ketelaar uit Drachten

De profeet van de Blauwe Revolutie

Het jaar '1968' staat symbool voor onze eigen revolutie, althans voor een revolutionaire periode die ons nog nabij is. Het was een culturele revolutie: de eerdere nozems die met een brommer op een straathoek lummelden werden vervangen door provo's die met witte fietsen de straat opgingen. Het was een politieke en deels gewelddadige revolutie die De Gaulle bijna van de troon stootte (Parijs, Nanterre), de Amerikanen uiteindelijk uit Vietnam zou drijven en in Nederland de autoriteiten tot wanhoop dreef (o.a. de bezetting van het Maagdenhuis). Maar het was uiteindelijk toch een revolutie die doodbloedde. Decennia later blijkt de generatie die toen "De fantasie aan de macht!" predikte, eenmaal op het pluche gezeten, te zijn bekeerd tot een nieuwe zakelijkheid en marktgericht denken. Die teloor-gang heeft de Friese revolutionair ds. Jakob Ketelaar (1928-1973) niet meer hoeven meemaken

Radicaal evangelisch

Op de avond van Goede Vrijdag 12 april 1968 preekte ds. Ketelaar in zijn kleine Baptistengemeente "Bethel" te Drachten over de tekst "Het volk stond

erbij en zag toe". Deze tekst was ontleend aan Lucas 23:35, waar beschreven wordt hoe het volk apathisch toekeek toen de Christus op Golgotha gekruisigd werd. Eenmaal thuisgeko-

men beseft Ketelaar hoe hijzelf passief bij het wereldgebeuren stond en slechts toekeek. "Het werd een verschrikkelijke nacht voor mij", zo bekende hij later in een interview. "De persoonlijke keuze voor Jezus is het belangrijkste. Maar daarna moet men zijn leven ook Hem en de naaste wijden. Het geloof moet niet alleen zijn voor ons zieleheil, maar het moet doorwerken in alle facetten van de samenleving en in alle menselijke verhoudingen". Het geloof leidt dus tot een noodzakelijk politiek engagement. Het heilige vuur was in hem ontbrand. De volgende dag schreef hij een open brief aan alle belangrijke kranten in Nederland met een oproep tot radicaal evangelische politiek. Hierin eiste

Revolutie op wielen. Jacob Ketelaar in een strijd lustige houding bij zijn Opel Rekord voor de Leeuwarder Opstandingskerk

hij een oplossing voor de wereldhonger en voor de maatschappelijke onrechtvaardigheid, uitdreding uit de Navo en volstreekte geweldloosheid. En het vormde de inleiding op een bewogen periode in Ketelaars leven, zo blijkt uit datzelfde interview.

Hongerstaking

Het was niet de eerste bekering van Ketelaar. Hij was geboren te Emmen in een eenvoudig arbeidersgezin en werkte aan het einde van de oorlog als kappersbediende te Hengelo. Daar vond in 1945 een eerste bekering plaats. Hij las naar eigen zeggen het Nieuwe Testament kapot, brak met zijn kerkelijk verleden en koos voor de Vrije Baptistengemeente. Hij kwam tot de ontdekking dat hij de militaire dienst moest weigeren, wat mogelijk gemaakt werd door een studie aan het theologisch seminarium in Brussel. Na vier jaar, in 1951, keerde hij terug naar Nederland, trad in het huwelijk en werd bevestigd in zijn eerste gemeente, Tweede Exloërmond. Die standplaats verruilde hij in 1956 voor Hoogezand en in 1962 kwam hij naar Drachten. Tot zijn tweede bekering was hij een toegewijd maar onopvallend predikant, actief in het evangelisatiewerk en met de gebruikelijke locale verdiensten, zoals de oprichting van een zaterdagmiddag-voetbalclub in zijn eerste gemeente en de bouw van het nieuwe kerkgebouw aan de Brouwerssingel te Drachten.

De Blauwe Revolutie of de Radicale Revolutionaire Volksbeweging, zoals Ketelaar zijn initiatief noemde, werd nu echter bepalend voor zijn gehele bestaan. In het concrete streven naar bijbelse gerechtigheid vond hij inspiratie bij dr. Martin Luther King, de Amerikaanse baptistenpredikant en leider van de zwarte emancipatie-beweging. Zelf ontwikkelde hij een koortsachtig politiek streven en zocht hij de publiek. Bijvoorbeeld toen de PvdA in maart 1969 drie dagen te Den Haag congresseerde hield Ketelaar een hongerstaking, zoals hij ook in september van dat jaar twaalf dagen in hongerstaking ging. Meermalen demonstreerde hij op het Binnenhof. Bij een presentatieavond van de Evangelische Omroep in Leeuwarden deelde Ketelaar met een aantal getrouwen pamfletten uit, omdat deze omroep slechts de helft van het evangelie verkondigde door niet de consequenties op economisch, sociaal en politiek terrein te willen trekken. Ook bij andere gelegenheden, en vaak op eigen kosten verspreidde Ketelaar pamfletten en brochures. De Provinciale Bibliotheek

in Leeuwarden bezit een collectie van deze brochures, met sprekende titels als: Ik moest mijn hart eens uiten, Ontwaakt! Revolutie! en Blauwe revolutie: vrede, verzoening, vrijheid, hoop, gerechtigheid.

Evangelisch communist

Zichzelf achtte Ketelaar goed orthodox: zijn inspiratie vond hij in het evangelie en niet in een seculiere maatschappelijke bevoegenheid. Maar voor zijn gemeente en voor zijn kerkgenootschap was het allemaal veel te radicaal. De evangelisatiecommissie van de Unie van Baptistengemeenten, waarvan Ketelaar voorzitter was, ontsloeg hem in november 1968 als 'evangelisch communist'. In december kwam het tot een confrontatie binnen zijn gemeente te Drachten en moest er gestemd worden of hij wel als voorganger kon aanblijven. Met 75 tegen 52 stemmen besliste de gemeente dat Ketelaar mocht blijven en dat hij zijn Blauwe Revolutie kon voorzetten, waarop de dolerende minderheid overging tot de oprichting van een zelfstandige (en nog altijd bestaande) gemeente 'Elim'.

De Blauwe Revolutie was in zoverre niet politiek gericht dat Ketelaar geen omwenteling van het staatsbestel wensde of dat hij een republiek voorstond, zoals men aanvankelijk dacht. Nee, wij allen zijn schuldig, aldus Ketelaar in een interview, en het gaat om een omwenteling van onze geestelijke houding. De Blauwe Revolutie wilde een geestelijke revolutie teweegbrengen, oproepend tot geweldloze actie en als voorposten van het komende Rijk van Christus. Dit impliceerde een andere sociale opbouw, in Nederland, maar vooral ook in de arme landen. Zelf werd hij lid van zes politieke partijen om ook daar zijn stem te laten horen. Concreet werd er een landelijke organisatie opgericht met plaatselijke vertakkingen, die een ontwikkelingsproject in het Oostafrikaanse Malawi ondersteunde, door Ketelaar in 1970 bezocht. Om daarvoor geld in te zamelen trok hij voor lezingen en voorlichtingsbijeenkomsten door het gehele land. Plotseling, nog maar 45 jaar oud, is Jakob Ketelaar op 3 april 1973 overleden. Hoe kleinschalig en plaatsgebonden ook, toen doofde één van die zinderende, revolutionaire vlammetjes in '1968' ontstoken.

Jacob van Shuis

Te djoer ferline

De takomst sil foar 't minsdom grif in swiere sile wurde. Op 't heden pakke wy mear mei it ferline om. In fiks part fan ús hat syn kommen by de praatte-rapeut om fet te krijen op de persoanlike histoary en ynterpretaasje dêr fan. Ek de ferwurking fan it kollektive ferline wurdt wat langer wat dreger. De rigen taastbere skiednis yn de argiven waakse mar oan.

Sa lies ik yn it jierferslach fan it *Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum* de lakonike meidieling 'dat de achterstand bij het registreren van documenten per 1 januari 1995 413 strekkende meter bedroeg'. In yntrigeartjend feit benammen om't ik my by dy gigantise rige 'strekkende meters' amper wat foarstelle kin. It susternstútút, it *FLMD*, hat deselde problemen. Dêr leit noch foar sa'n tritich man-/froujierren oan literêre histoary op ûntsluting te wachtsjen.

It draait allegear om de fraach wat wy foar ús nasjonale ûnthâld oer hawwe. Net folle, want dy hiele dokumentaasje sit útsoarte fêst op formaasje en dus jild. Hoefolle prosint fan de totale Nederlânse begrutting gong ek al wer nei kultuer? En hoefolle prosint fan dy kultuerpost wurdt útjûn oan it konservearjen en tagonklik meitsjen fan wat achter ús leit?

Net oars is it mei it beskriuwen fan de Fryske skiednis. Dat kerwei moat foar de wittenskiplike en finansjele helsdoarren weikomme, want de opfolger fan it hânboek *Geschiedenis van Friesland* is noch lang net printree. Der wurdt al skoft op omkôge. De koördinearjende *Fryske Akademy* en de auteurs sille it der wol wer 'even by dwaan moatte'.

Deselde ôfgrysklike swierre keallerij sjocht men by it (net) útkommen fan de twadde, ferbettere en aktualisearre útjefte fan Klaas Dijkstra syn *Lyts Hânboek fan de Fryske literatuer*. It doel wie dat de opfolger fan it *Lyts Hânboek* yn septimber 1995 it ljocht sjen soe. De dreechste put, de oanfoling, is al in hiel set klear, dat ik freegie my ôf wêr't it wachtsjen op is, dêr op it Coulonhûs.

De positive fisitaasjerapporten oer it wittenskiplik nivo fan de Akademy binne bemoedigjend, yn dizze sabearre krappe tiden. De útjeften lykwols dêr't in grutte mannichte Friezen echt wat mei kin, eine as in pod op 'e kluten. By beide Akademy-projekten sil it lege produksjetempo te krijen ha mei formaasje en sinten. Faaks dat dy dan ris wat oars ferdield wurde moatte.

Douwe Kootstra

In inkeld blêd dat trillet

Het doet me altijd goed om iemand onomwonden iets te horen zeggen. Dat is zeker het geval wanneer het een wetenschappelijk betoog betreft, waarin zo vaak alle voorzichtigheid in acht wordt genomen en onder het mom van verantwoorde stellingnames de wetenschappelijke kolen en geiten gespaard worden.

Onopgesmukte woorden

Als Breuker zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam begint met de vaststelling dat het sublieme in de Nederlandse literatuurwetenschap geen enkele rol speelt, dan geloof ik hem, Breuker kennende, opgewekt op zijn woord en lees ik zijn verhandeling verder in een weldadige rust en met een zekere spanning tegelijkertijd, omdat hij impliciet te kennen geeft met zijn bijdrage voor het sublieme reeds een plaats op het literaire toneel ingeruimd te hebben. Min of meer baanbrekend dus introduceert hij vervolgens het werk van Obe Postma (1868-1963) naar de wijze waarin het zich laat verklaren als uiting van een auteur met een sublieme poëtica. Obe Postma's werk is bepaald niet onbesproken gebleven. Breuker zelf heeft de nodige aandacht aan hem besteed, maar ook anderen, zoals Anne Wadman, Fokke Sierksma, Tony Feitsma en Sytze Jan van der Molen hebben verschillende kanten van zijn werk belicht. Dat zijn oeuvre in brede kring in Friesland gewaardeerd wordt moge blijken uit het feit dat van de dichter, aan wie in 1947 de Gysbert Japicxprijs werd toegekend (de eerste maal dat deze werd uitgereikt), in 1978 de Samle Fersen gepubliceerd werden. Er is sprake van onopgesmukte woorden uit het dagelijks gebruik, van een poëzie zonder franje, zonder wazige, idealiserende romantiek. Zonder weekheid ook, ontdaan van elk "nat sentiment" en met een grote mate van zelfironie, die "de ouderdom van seniliteit bewaart" (Wadman) en die getuigt van "een positief zelfbewustzijn dat zijn grenzen kent" (Teake Oppewal).

Notenapparaat

In de onderhavige oratie leidt Breuker de lezer via een oriëntatie in Postma's poëzie (hij streefde ernaar, als zovele anderen, het onnoemelijke te bereiken) en diens filosofische achtergronden (hij bleef zijn hele leven geobserveerd door de verhouding tussen wereld en zijn) naar de poëtica van de dichter die "het beste vast te stellen

[is] aan de hand van de dichters die hij achtereenvolgens tot de zijne heeft gemaakt". Het zijn, aldus Breuker, Gorter en Verwey, Wordsworth, Keats, Boutsens en Leopold, Rilke, Slauerhoff, Emily Dickinson, Vestdijk en de klassieke Chinese dichters wier werk hij zeer intensief in zich opnam, waarmee hij zich identificeerde en waarmee hij in gesprek ging.

Ik moet bekennen niet alle argumenten van Breuker tot op het bot uitgebeend te hebben. Zijn tekst, die ruim twintig pagina's bevat wordt gevolgd door een notenapparaat van meer dan dertig bladzijden. Een kritische analyse van wat hij betoogt zou toch minstens rekening moeten houden met wat daarin ter ondersteuning van zijn opvatting naar voren wordt gebracht alsmede de context ervan, om nog maar te zwijgen van de bestudering van de meer dan honderd titels die in de literatuurlijst zijn opgenomen. En om er maar niet omheen te draaien, daartoe voelde ik mij niet in staat, al was het alleen maar omdat mij de tijd daarvoor ontbrak.

Bescheidenheid

Zo ongeveer in de geest van de hooggeleerde auteur ben ik derhalve bij hemzelf te rade gegaan en bij de dichter die hij tot onderwerp van zijn oratie maakt om tot een oordeel te komen. Op bijna even apodictische wijze als aan het begin van zijn betoog merkt Breuker tegen het eind van zijn verhaal het volgende op: "Aan begin en eind van Postma's poëtica staan dus de dichters van het sublieme bij uitstek, Wordsworth en Dickinson. Dat lijkt mij voldoende om hem een auteur van het sublieme te noemen." Het zou mij bijna nog dierbaarder geweest zijn, hij zou nog meer Breukeriaans gesproken hebben, als hij opgemerkt had "Dat is voldoende..." Breuker ten voeten uit: een hoop werk verzet, diepgaande studie verricht, een waardevolle bijdrage geleverd aan de Friesse (ik durf wel zeggen Nederlandse) literatuurwetenschap. Wat nog meer? Aan het slot van een van zijn artikelen (over een geheel ander onderwerp overigens), merkt hij op:

"Mear is der opheden net fan te sizzen." Dat geldt wellicht ook hier, althans over Postma dan voorlopig niet, maar over het sublieme wel. Breuker eindigt zijn voordracht met de volgende woorden: "Het is mijn stellige overtuiging dat het sublieme op zijn minst een van de belangrijkste elementen van de Romantiek is. Introductie van het begrip in de Nederlandse literatuurwetenschap verdient in elk geval overweging." Hier siert de bescheidenheid de mens. Niks overwegen, Philippus, denk ik dan. Voor die introductie heb jij met je oratie nu al dubbel en dwars gezorgd! Ik eindig met de man om wie het in feite allemaal gaat. En hoe kan dat beter dan met een paar regels uit een van diens gedichten, waarna verdere woorden overbodig zijn.

*Al myn libbens freugden sitte yn de prunus-
beam mei in inkeld giel blêd dat trillet,
Yn de wolken dy't út it suden it loftrom
lâns skowe,
Yn de blommen fan de attinsje dêr de sinne
op skynt:
It is de ljochtskyn fan it wetter dat yn de
leie stiet,
De tyljens geur fan de rûchskerne yn it
foarjier,
It sjongend lûd fan de rotgânen op de
waad.*

Jacques van Gent

Ph.H. Breuker, **Obe Postma als auteur van het sublieme.**

Rede, in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon - en vanwege de Fryske Akademy bijzonder - hoogleraar in de Friese taal- en letterkunde, in het bijzonder in de historische letterkunde van het Fries, aan de Universiteit van Amsterdam op 31 mei 1996. Fryske Akademy - Ljouwert/Leeuwarden - 1996.

Nogmaals duizenden intellectuelen

Bij deze reageer ik op de recensie van Jensma van mijn boek *Het geleerde Friesland - een mythe?*. Hij blijkt een aantal bedenkingen tegen mijn boek te hebben, die mijns inziens echter niet steekhoudend zijn. Het betreft dan vooral de mate van identificatie van de (ex-)studenten, de verwerking van de gegevens betreffende beroep en academiseringsgraad en de relatie tussen het volgen van een studie en het verkrijgen van een baan. Ik wil deze zaken puntsgewijs nagaan en er mijn commentaar op geven.

Identificatie

Als ik het goed begrepen heb is Jensma's voornaamste bezwaar dat er (te) weinig studenten en vooral beroepen van ex-studenten geïdentificeerd zijn. Hij noemt een percentage van ca 30%, wat inderdaad niet erg hoog genoemd mag worden en ook niet geschikt is om conclusies te trekken. Maar zijn het werkelijk zo weinig? Ik meende van ca. 60 % van de studenten iets meer te weten te zijn gekomen dan alleen de gegevens uit de matrikels, maar voor de zekerheid heb ik de gegevens voor de belangrijkste universiteiten via een aantal willekeurige peilingen nog een nagelopen. Hier volgen deze gegevens:

universiteit	niet geïdentificeerd	wel geïdentificeerd	identificatie %
Keulen 1520-1530	50	48	49
Leuven 1560-1569	42	68	62
Franeke 1630-1640	54	145	73

Afhankelijk van de tijd is derhalve van de helft tot driekwart van de studenten het latere beroep of de latere functie bekend. Vóór 1500 is de toestand een stuk minder florissant, maar in mijn boek behandel ik dan ook de carrières in die tijd niet, omdat het bronnenmateriaal te gering van omvang is. De gegevens betreffende de studenten zijn wel statistisch verwerkt, zodat we in elk geval iets kunnen zeggen over de aantallen Friezen die gestudeerd hebben, hun geografische herkomst en de studierichting die zij kozen. Al deze zaken zijn door mij uitvoerig verantwoord in mijn boek (pp. 3-7). De basis van het onderzoek werd gevormd door de studenten die zich tussen 1380 en 1650 in de diverse universiteitsmatrikels inschreven. Het leek mij een zinvol uitgangspunt. Hoeveel studenten zich om welke redenen dan ook niet inschreven, is bij benadering niet te zeggen. Erg veel zullen het den-

kelijk niet zijn: ik ben althans weinig Friezen tegengekomen, die blijkens hun titel gestudeerd hadden, maar niet in de matrikels te vinden zijn. De bekende edelman Syds Tjaerda is hiervan een voorbeeld.

De identificatie was een hele klus en de problemen hierbij zijn door mij uitvoerig beschreven. Of het altijd goed is gegaan weet ik niet, daarom zijn dan ook alleen die studenten die door mij zeker of zeer waarschijnlijk zijn thuisgebracht, in de berekeningen opgenomen. Hetzelfde geldt voor de studenten die een peregrinatio ondernamen. Oostfriesland is uitdrukkelijk buiten beschouwing gelaten, om de studie niet al te ver te laten uitdijen, zoals op

pagina 5 gesteld is. Met de gegevens hieromtrent is dan ook niets gedaan, behalve dat een aantal toevallig gevonden identificeringen opgenomen is. Het bleek verstandig geweest te zijn de Oostfriezen op te nemen, daar zij zich aan de ene universiteit als Frisius, aan een andere als Frisius orientalis inschreven. Een aantal studenten, dat zich Frisius noemde, bleek derhalve uit Oostfriesland te stammen. Van het geven van een technisch exposé over het verwerken van de gegevens heb ik afgezien en de lezer verwezen (op pag. 1 noot 4) naar een inmiddels verschenen artikel daarover van mijn hand en de verdere literatuur hieromtrent.

De verwerking van de gegevens

De gegevens uit de matrikels zijn door mij vergeleken met seriële gegevens over potentiële betrekkingen waarbij een studie nuttig of nodig was, zoals

lijsten van advocaten, priesters, predikanten, ambten in en buiten Friesland en Stad en Lande, en dergelijke. Een groot deel van deze lijsten is compleet en mijn cijfers hieromtrent kunnen ook zonder gewapper met handen overgenomen worden. Deze vergelijking bleek zinvol: zo stelden we vast dat aan het begin van de zestiende eeuw bijna de helft van Friese priesters gestudeerd had. Even opvallend was in de zeventiende eeuw het aantal officieren van het Staatse leger, dat gestudeerd had. Het is in dezen behartigenswaardig vast te stellen dat er wel een duidelijker correlatie tussen studie en beroep is dan Jensma meent. Zeker, we vinden afgestudeerden in de medicijnen als rector van de Latijnse school en we treffen pastoors aan, die medicijnen gestudeerd hebben, maar dit zijn uitzonderingen, die alleen frequent voorkomen in relatief incurante studierichtingen als filosofie en medicijnen. Ook in de zestiende eeuw werd een advocaat geacht rechten gestudeerd te hebben en de zieke, die in die tijd een rechtsgelerde aan zijn ziekbed zag verschijnen zou waarschijnlijk even verontrust zijn als een twintigste-eeuwer, die hetzelfde zou overkomen. Zoals ik in mijn boek betoogd heb, nam deze specialisering in de loop der tijden alleen maar toe. Vooral in de met het juridische bedrijf samenhangende beroepen werd aan het eind van de zestiende eeuw een juridische studie een must. De pastoors uit het begin van de zestiende eeuw en vroeger, die rechten gestudeerd hadden, verdwenen snel uit het zicht. Hun optreden voor die tijd heb ik vanuit de Friese optiek - gebrek aan een goed functionerende rechtspraak - verklaard.

Studie en betrekking

Natuurlijk speelden connecties een belangrijke rol bij het verwerven van een baan, vooral op het politieke vlak. Dat was vroeger het geval, dat is nu nog zo. Maar dat een studie niets uitmaakte, zoals Jensma schijnt te beweren, bestrijd ik. Een kandidaat voor de post van raadsheer van het Hof van Friesland, die niet in de rechten gegradueerd was, kon het wel vergeten, patronage of niet. Zelfs de edelen, die formeel vrijgesteld waren van deze verplichting hadden vrijwel allen gestudeerd. Het patronagesysteem zorgde er zeker niet voor dat een studie overbodig was en het was, gezien de protes-

ten ertegen in 1627 en 1672 niet onomstreden. Hiervan heb ik verschillende voorbeelden gegeven.

Bovendien is het patronagesysteem zeer moeilijk in kaart te brengen. Tekenend in dezen is wel dat Jensma van de hem toch goed bekende figuur van Arcerius niet meer weet te zeggen dan dat hij zijn baan *wel zal hebben te danken gehad* (cursivering van mij) aan zijn patroon! Alleen de entourage van Viglius van Aytta is goed in kaart te brengen. Incidenteel vinden we wel aanwijzingen: Pieter Rieuwings, de latere secretaris van de Staten van Friesland zal zijn carrière te danken hebben aan de invloedrijke edelman Syds Tjaerda. Maar hij bezocht wel, reeds op gevorderde leeftijd, de universiteit van Leuven! En hoe zat het dan met de vrije beroepen?

Advocatuur en notariaat bijvoorbeeld waren vrije beroepen, waarin men na een examinatie, waarbij de kwaliteit getest werd, werd toegelaten. Pastoors en vooral predikanten werden in Friesland gekozen door de stemgerechtigden en niet via patronage aangewezen, althans niet in de door mij bestudeerde tijd. Professoren werden van buiten Friesland aangetrokken om hun kwaliteit, met het passeren van autochtonen, die minder vermaard waren. Het probleem van de niet-Friezen, die wel in Friesland actief waren, maar uiteraard niet in mijn databestand staan heb ik gedeeltelijk ondervangen door zoveel mogelijk het aantal niet-Friezen, dat in de branche werkzaam was, weer te geven. De Friezen die buiten het gewest werkzaam waren zijn grotendeels genegeerd: daar zij in allerlei functies in heel Europa werkzaam konden zijn, is het in kaart brengen hiervan een levenswerk te noemen.

Desiderata

Dat ik geen oog zou hebben voor lange termijnveranderingen komt me vreemd voor. Mijn studie ging juist over de rol die de gestudeerde in de Friese maatschappij van de zestiende en zeventiende eeuw gespeeld heeft en de veranderingen daarvan. Ik heb die veranderingen teruggevoerd op de vrij plotselinge omslag, rond 1500, van een middeleeuwse vetemaatschappij naar een centraal bestuurd gewest, dat onderdeel was van het immense Habsburgse Rijk en de daarmee gepaard gaande (overigens vrij traag verlopende, zeker wat de lagere functies betreft) bureaucratisering en professionalisering, die ook middengroepen, vooral via de advocatuur, de kans gaf hogerop te komen.

Het Hof van Friesland, een rechtsheer zonder rechtengraad kon een aanstelling hier wel vergeten

Natuurlijk blijven er desiderata over, zoals de vraag hoe een bepaalde groep functioneerde binnen de maatschappij, bijvoorbeeld de advocaten. Het is bekend dat niet alle advocaten, die zich inschreven als advocaat van het Hof, ook praktiseerden. Het zou interessant zijn om hun familierelaties na te gaan, alsmede de vraag hoe de toch vrij theoretische kennis, die de juristen op de universiteit vergaard hadden, in de dagelijkse rechtspraktijk werd toegepast. Ook de rol van het Humanisme zou nader bestudeerd moeten worden en dan niet aan de hand van de topfiguren, maar door het bekijken hoe de ideeën geleidelijk naar beneden sijpelden. Kortom, er is dunkt me meer te vinden in mijn boek dan Jensma aan het eind van zijn bespreking suggereert. Dat hij voor een andere opzet van het

onderzoek gekozen zou hebben is zijn goed recht. Maar het is ook de taak van een recensent om kort de inhoud van het boek weer te geven. Als Jensma dit had gedaan, dan was gebleken dat mijn onderzoek wel degelijk resultaten heeft opgeleverd en verbanden en connecties gelegd heeft, die tot op heden onbekend waren en dat het niet slechts als een voorlopig onderzoeksrapport gekenschetst kan worden.

S. Zijlstra.

Noot van de redactie:
Hoewel het niet de gewoonte is reacties op recensies op te nemen in *Fryslân* maakt de redactie - gezien het belang van het onderzoek en het wetenschappelijk debat daarover - daarop nu een uitzondering. De recensent, Goffe Jensma, laat weten dat zijn kritiek naar zijn mening niet weerlegd wordt.

Ynboek

Oanwinsten fan de Provinsjale
Biblioteek fan Fryslân op it mêd fan
Fryske skiednis en kultuer fan april
oant juni 1996

Skiednis

- * **Goedschattingskohier 1705 van Kollumerland en Nieuwkruisland: gereedgemaakt voor algemeen gebruik en voorzien van een alfabetische naamlijst.** J. Portengen en D. Bouma. Valkenburg, ZH, 1993, 10 p.
- * **Floreenregister van Kollumerland en Nieuwkruisland anno 1700: uittreksels der floreenrenten en naamlijst van personen en plaatsen.** J. Portengen en D. Bouma. Valkenburg, ZH, 1993, 37 p.
- * **Geschiede Nordfrieslands, hrsg. vom Nordfriisk Instituut.** Heide: Boyens, 1995. - 472 s. (Nordfriisk Instituut; 136) Hrsg. in Zusammenarb. mit der Stiftung Nordfriesland. - Bevat: Landschaft und Besiedlung Nordfrieslands in vorgeschichtlicher Zeit, Albert Bantelmann. Die Nordfriesen im Mittelalter, Albert Panten. Die frühe Neuzeit, Rolf Kuschert. Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert, Thomas Steensen.
- * **Auteurs/nummers brieven aan Eekhoff: inventaris collectie 9246 Hs, M.H.H. Engels.** Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1996
- * **De kerfstokjes van onze voorouders.** Verhalen uit de dossiers van het Hof van Friesland, opgetekend door Han Hietkamp. Drachten: H. Hietkamp, 1995. 110 p.
- * **Inventaris van de archieven van Provinciale Staten van Friesland (1919) 1920-1941, 1946-1961 en Gedeputeerde Staten van Friesland (1966) 1919-1961 (1988).** S.P. de Jong, J.B. de Vries. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 337 p.
- * **Inventaris van het archief van de Commissaris der Koningin in Friesland (1909) 1923-1961 (1973).** P. van der Veer. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995.
- * **Inventaris van de archieven van de Provinciale Stichting Volksherstel 1945-1947 (1948) en de Stichting Friesland voor Maatschappelijk Werk (en haar rechtsopvolgers: Provinciaal Opbouworgaan en Stichting Welzijnsinstituut Friesland) 1947-1986.** P.J. Veldman. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 43 p.

- * **Inventaris van het archief van het Provinciaal Anjerfonds Friesland 1946-1983.** W.S. Hanzen. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 44 p. (Oorspr. uitg.: 1986)
- * **Inventaris van het archief van de Provinciale Planologische Dienst in Friesland (1943) 1946-1986.** T. Veenstra. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1995. 59p.

- * **Het geleerde Friesland - een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650.** S. Zijlstra. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. 344 p.
- * **Swette de Burd: een historisch-geografisch onderzoek voor landinrichting.** H.G. Baas, W.A. Ligtendag. Hoorn, Landview, 1995. 70 p.
- * **Skeppe en skriuwe, amateur-archeologie op 'e tekst.** G.Elzinga, H. de Jong, H.W. Kuipers. Eindred. G. Elzinga, J.H.P. van der Vaart. Ljouwert, Fryske Akademy, 1995. 92 s.
- * **Huzumer nammen: in oersjoch fan toponimen tusken Swette en Alddeel.** Rients Faber (red. Gjalt Jelsma et al.). Wytgaard, 1996. 91 s.
- * **Fries kerfsnee aardewerk, 1750-1950.** Adri van der Meulen, Paul Smeele. Leeuwarden, Keramiekmuseum Het Prinsessehof, 1996. 131 p.
- * **Die Geschichte der Landschaftsbibliothek.** Barbara Lison-Ziessow und Martin Tielke. Aurich, Ostfriesische Landschaft, 1995. 119 s.
- * **Frisian runes and neighbouring traditions: proceedings of the first International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum,** Leeuwarden 26-29 January 1994. Tineke Looijenga and Arend Quak. Amsterdam, Rodopi, cop. 1996. 246 p.
- * **Fryske Beweging en nasjonalisme.** Ried fan de Fryske Beweging.

Leeuwarden, 1995. 64 s.

- * **Interneringsdepot Gaasterland: Belgische vluchtelingen 1914-1918.** Henk Doeleman, Henk Dijkstra, Jan Oosterhoff. Oudemirdum, 1996. 47 p.
- * **Een leven vol gevaar: Menno Simons (1496-1561), leidsman der dopers.** Samenst. B. Rademaker-Helfferich. Amsterdam, Algemene Doopsgezinde Sociëteit, cop. 1996. 96 p.
- * **Verborgen verleden belicht: introductie tot het historische en archeologische archief van Friesland.** Red. G.J. de Langen et al. Leeuwarden, Provincie Friesland, 1996. 72 p.

Plaatslike skiednis

- * **In het voetspoor van oom Jarig: 70 jaar sociaal-cultureel werk in de gemeente Opsterland.** Anneke Bouma et al. Beetsterzwaag, Stichting De Ploeg, 1995. 36 p.
- * **Bakkeveen, 1888-1988.** F.J.M. Hoogenboom. Bakkeveen, Plaatselijk Belang Bakkeveen, 1988. 74 p.
- * **1920-1995, 75 jaar Rehoboth Frieschepalen.** Fokke Wester. Frieschepalen, Rehoboth, 1995. 112 p.
- * **De "Kolkhuister kooi" onder Birdaard.** Gerard Mast. Stiens, 1995. 8 p.
- * **Zwaagwesteinde: it ferline libbet troch.** Zwaagwesteinde, 1995, jrg. 1, no. 1. Verschijnt 2x per jaar.
- * **Appelscha: bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme.** J.R.G. Schuur. Oosterwolde, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 1996. 320 p.
- * **Het Engwierumer polderhuisje en zijn bewoners.** R. Nouta. 2e druk. Kollum, Banda, 1995. 106 p.
- * **K.V. Oerterp 25 jaar: 1969-1994.** Trienke en Sietze de Wit. Ureterp, K.V. Oerterp, 1995.
- * **'Terschelling Vooruit': de overgang naar de moderne tijd fotografisch vastgelegd door Hendrik en Jan Duijf, 1900-1940.** Martin Harlaar. Bussum, Thoth, cop. 1996. 94 p.
- * **Dominicusdag 1245-1995: 750 jaar Dominicaanse aanwezigheid in Leeuwarden.** B. van Haersma Buma, F.G.H. Löwik, A. Monna. Leeuwarden, Comité Dominicusdag 1245-1995, 1996. 72 p.
- * **'Van Fries wjidschip tot Workumer aak': historie en interviews.** G. Groenhof (red.) Sneek, Stichting 300 jaar Scheepstimmerwerf 'De

Hoop', 1996. 232 p.

- * **Van diakonie naar pastorie, van klooster naar vrijwilligersrooster.** H. Nota. Wytgaard, Stichting Woon- en Dienstencentrum Wytgaard e.o., 1994. 40 p.
- * **50 jaar Advendo Sneek in show en muziek, 1946-1996: jubileumboek.** R. van den Akker, C.T. Dijkstra. Sneek, Advendo Sneek, 1996. 96 p.
- * **50 jaar Plaatselijk Belang Triemen: 1945-1995.** Triemen, Plaatselijk Belang, 1995. 60 p.
- * **Fûgelwacht Grou, 1946-1996:** fyftich jier foar fûgel en frij fjild. Homme Fopma, Jan Sjoerdsma, Doekle Yntema. Grou, Jubileumkommissje Fûgelwacht Grou, 1996. 123 s.
- * **25 jaar Kommune in Warten, 1970-1995.** Warten, Jubileumcommissie, 1995. 61 s.
- * **Het lager onderwijs in N.O. Friesland omstreeks 1850: nog weinig kans op meer kennis, maar geleidelijk aan komt er verandering ten goede.** S.H. Tiesma. Oegstgeest, 1996. 35 p.
- * **Molen naar de wind gezet: honderdvijftig jaar Koopmans Koninklijke Meelfabrieken BV, 1846-1996.** Ria Efdée. Leeuwarden, Koopmans Koninklijke Meelfabrieken, 1996. 264 p.
- * **85 jaar Plaatselijk Belang Surhuizum: 1910-1995.** Aukje Geertsma-Ijtsma et al. 1995. 443 p.

Literatuerskiednis

- * **Over Lamkje Hof-de Boer (1908-1991).** Johan Veenstra (red.). Oosterwolde, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, 1996. 31 p.
- * **Spanning rond Havank.** J.P.M. Passage. Leeuwarden, Stichting Mateor, 1995. 3 dl.
- * **Sakramintsdei.** Piter Boersma. Boalsert, Koperative Utjowerij, 1995. 29 p.
- * **Douwe Kalma (1896-1953).** Jelle Krol et al. Ljouwert, Friese Pers Boekerij, 1996. 48 s.
- * **31 stimmen oer Riemersma.** Josse de Haan (red.). Boalsert, Koperative Utjowerij, 1995. 30 s.

Genealogy

- * **Het geslacht Wartena: de nakomelingen van Sjoerd Clazes.** K. Terpstra. Veenwouden, 1996. 138 p.
- * **Overzicht der nakomelingen van Tjeerd Lubberts van Dellen en Sijke Rogchus: met daarin tevens opgenomen nakomelingen in de vrouwelijke lijnen.** R. van Dellen. 3e dr.

Dordrecht, 1992. 332 p.

- * **Nageslacht van Danckert Takes op de Olde Bilt Zijl: genealogie van de Dankerts op het Bildt.** K. Dankert. St. Annaparochie, 1995. 124 p.
- * **De familie Groeneveld uit Barradeel.** Wiebe G. Westerhuis. 's-Gravenhage, 1995. 65 (32) p.

Ferskaat

- * **Douwe Elias: 'buitengewone portretten'.** Hella v.d. Ploeg (tekst). Franeker, Museum 't Coopmanshûs, 1995. 25 p.
- * **Heedensdaegse rechtsgeleertheit, soo elders, als in Frieslandt gebruykelyk.** Ulrik Huber. 5e dr., vermeerderd met veele nieuwe gewysde saken, ende hervormt in gevolge van de nieuwe 's Landts ordonnantie der selver provintie. Zacharias Huber t'Amsterdam, By Gerrit de Groot en zoon en Petrus Schouten, 1768. (16), 968, (61) p. 1e dr. 1686.
- * **Compact provincie atlas 1:50.000.** Topografische Dienst, Groningen, Wolters-Noordhoff
- * **Het verhaal van mijn leven: verhalen van ouderen.** Franeker, Stichting Welzijn Ouderen Franekeradeel, 1995. 96 p.
- * **Geografie en milieu: trend of traditie?** G.J. Ashworth, J. Waalkens (red.). Utrecht, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap; Groningen, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen RUG, 1995. 143 p.
- * **Ontwikkelingsprogramma 1994-1999 voor het Friese 5B-gebied: beknopte samenvatting.** Leeuwarden, Provincie Friesland, 1994.
- * **Salut au Monde.** Leeuwarden, Fries Museum, 1995. 175 p.
Dl. I: Het Friese landschap in de schilderkunst van 1900 tot nu/Die friesische Landschaft in der Malerei von 1900 bis heute. Toos Arends (red.) et al.
Dl. II: Het Friese landschap: eerste indrukken en herinneringen/Die friesische Landschaft: erste Eindrücke und Erinnerungen. Wim van Sinderen, Toos Arends (red.).
- * **Evangelie en cultuur in Friesland.** Met bijdragen van o.a. Jan van Butselaar. Kampen, Kok, cop. 1996. 55 p.
- * **Taal, minderheidstaal en dialect.** Antonia Feitsma. Overdr. uit: Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag. Münster etc., Lit, 1995.
- * **Samle fersen - Douwe Kalma; besoarge en mei in ynliding fan**

Jelle Krol. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. 775 s.

Natuer

- * **Mossen in Friesland.** Jacob Koopman en Karst Meijer. Fryske Feriening foar Fjildbiology, Dl. 7, 1996. 119 s.
- * **Kalkrijke duinvalleien op de Waddeneilanden: ecologie en regeneratiemogelijkheden.** A.P. Grootjans, E.J. Lammerts, F. van Beusekom (m.m.v. F. Berendse et al.). Utrecht, Stichting Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, cop. 1995. 176 p. (Natuurhistorische bibliotheek van de KNNV, ISSN 0169-5355 no. 62)
- * **Op planten net útsjoen.** D.T.E. van der Ploeg. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. 160 s.
- * **Vogelparadijzen: de 26 mooiste vogelgebieden in Europa.** Angelo Gandolfi. Vert. uit het Italiaans. Lisse, ZuidBoekproducties, cop. 1995. 239 p.
- * **Het beoordelen van bestemmingsplannen buitengebied in Friesland: een handreiking aan natuur- en milieugroepen.** Hans van der Werf. Leeuwarden, Friese Milieu Federatie, 1995. 30 p.
- * **De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis.** Henk Blok en Herman ter Stege. Leidschendam Blok Waalre Stege, cop. 1995. VIII, 308 p. Vogelnamen ook in het Duits, Engels, Frans en Fries. Beknopte Friese vormleer, Teake Hoekema (samenst.) Leeuwarden, Afûk, 1996. 83 p.
- * **Wadden Sea ecosystem.** 1. Wilhelmshaven, Common Wadden Sea Secretariat etc., 1994-...
- * **Breeding birds in the Wadden Sea 1991.** David M. Fleet et al. Wilhelmshaven, Common Wadden Sea Secretariat etc., 1994. 108 p.
- * **Migratory waterbirds in the Wadden Sea 1992-93.** Hans-Ulrich Rösner et al. Wilhelmshaven, Common Wadden Sea Secretariat etc., 1994. 72 p.
- * **Vegetatiekartering van enkele Friese natuurgebieden van Wijnjeterperschar tot Snitsermar.** P.S. Hartog. Groningen, Everts & De Vries, 1993. Rapport nummer EV 93/1.

Johanneke Krolis

NIEUWS van het FRIES GENOOTSCHAP

Herdruk van het eerste nummer van Fryslân

Voor veel nieuwe leden van het Genootschap is het een teleurstelling dat het eerste nummer van het blad *Fryslân* niet meer verkrijgbaar is. Het bestuur heeft daarom besloten tot herdruk van dit nummer, zodat men de reeks kan completeren. Het blad kunt u bestellen door f 10,- over te maken op Postbankrekening 813600 van het Fries Genootschap, waarna u het toegezonden krijgt.

Lezingenagenda van het Fries Genootschap, 1996-1997

Woensdag 30 oktober 20.00 uur - Fries Museum, Turfmarkt 11, Leeuwarden
Lezing over *Jan Steen* door dr L. de Vries (Instituut voor Kunstgeschiedenis, R.U. Groningen) (i.s.m. Fries Museum)

Donderdag 6 maart 1997 20.00 uur - Fries Museum, Turfmarkt 11, Leeuwarden
Lezing over *Fries zilver* door de heer H.P. ter Avest (conservator museum het Hannemahuis, Harlingen) (i.s.m. Fries Museum)

Dinsdag 18 maart 1997 20.00 uur - Waalse Kerk, Grote Kerkstraat 34, Leeuwarden
Lezing over *Willem Lodewijk (1560-1620)* door dr F. Postma (Instituut voor Geschiedenis, R.U. Groningen) (i.s.m. Nassau Festival Friesland)

Maandag 14 april 1997 20.00 uur - Waalse Kerk, Grote Kerkstraat 34, Leeuwarden
Lezing over de *Friese steden en de stadhouder* door drs H. Spanninga (i.s.m. Nassau Festival Friesland)

Vrijdag 23 mei 1997 20.00 uur - Waalse Kerk, Grote Kerkstraat 34, Leeuwarden
Lezing over *Friese contra Hollandse stadhouders in de zeventiende eeuw* door prof. dr S. Groenveld (Instituut voor Geschiedenis, R.U. Leiden) (i.s.m. Fries Museum)

Excursie Jan Steen tentoonstelling

Van verschillende zijden kwam de vraag of de Jan Steen-expositie in het Rijksmuseum te Amsterdam gezamenlijk bezocht kon worden. De excursiecommissie heeft inderdaad een bezoek kunnen arrangeren voor zaterdag 23 november a.s.

Evenals bij de Rembrandt-tentoonstelling zal het gezelschap vooraf in het Parkhotel weer een inleiding over de zo vermaarde Jan Steen kunnen beluisteren, terwijl ook nog een ander interessant excursiepunt aan

de (bus)tocht wordt verbonden. Omdat ook nu weer via diverse instanties voor entreekaarten, reserveringen, etc. moet worden gezorgd en de afgesproken datum tot 20 oktober a.s. kan worden vastgehouden, moet(en) uw aanmelding(en) liefst schriftelijk uiterlijk 19 oktober a.s. binnen zijn op het adres De Tolve 64, 9084 BK Goutum. Tel. 058-2884020! Begin november worden u dan de definitieve gegevens over het reisschema, de kosten en de stoffelijke verzorging toegezonden. Daarbij wordt er naar gestreefd de kosten niet hoger dan rond de f. 100,- te doen zijn. Overstijgt het aantal aanmeldingen weer de verwachting dan zullen daar ook adequate oplossingen voor worden gezocht. Uw reactie zien we dus gaarne tegemoet!

Ten overvloede wijzen we ook nog naar de elders in dit blad aangekondigde lezing over Jan Steen in het Fries Museum op 30 oktober a.s., terwijl in het decembernummer nadere mededelingen volgen over de in 1997 weer te organiseren meerdaagse reis van het Fries Genootschap.

De excursiecommissie.

De excursie naar Nieuw-Loosdrecht en Den Haag op 16 mei jl.

Begunstigd door goed weer vertrokken 55 deelnemers om acht uur uit Leeuwarden om via Heerenveen naar Nieuw-Loosdrecht te rijden, waar hen in het souterrain van het Kasteel-Museum Sypesteijn een hartelijke ontvangst wachtte met "aangeklede" koffie. Daarna volgde in groepen een door enthousiaste gidsen geleide bezichtiging van het in de jaren 1912-1927 door Jonkheer C.H.C.A. van Sypesteijn (1857-1937) op voorvaderlijke gronden herbouwde en door hem met talrijke kunstschaten gevulde kasteel.

Voor velen was het een grote verrassing zoveel authentieke en bijzondere wapens, schilderijen, meubels, porceleinen, aardewerken en glazen voorwerpen te zien uit de 15e tot eind 19e eeuw, waaronder vele van historische betekenis (Gebr. De Witt!) en aangevuld met fraaie kunstnijverheidsprodukten van ijzer, koper en zilver. De Jonkheer, ongehuwd gebleven, wilde met het kasteel, de collecties en de prachtige tuinen - waarin nog heerlijk gewandeld werd - een monument scheppen voor zijn familie, waarvan rond 1825 bijna al het roerend en onroerend bezit werd verkocht. Dat hij daarin is geslaagd, mag zonder meer wor-

den beaamd en de Van Sypesteijn-Stichting, na zijn dood gevormd, komt veel lof toe voor de zorgvuldige wijze, waarmee deze het nagelatene beheert en heeft gerestaureerd toen ernstig verval begon te dreigen. Een fijne morgen!

Met de Dalstra-bus reisde men verder door een echt-Hollands waterlandschap naar Den Haag, waar men zich met mannenmoed onder de mensenmassa's begaf, die het Mauritshuis aldaar toen bevolkten om de 23 uit verschillende werelddelen bijeengebrachte schilderijen van Johannes Vermeer (1632-1679) te bekijken. Met veel geduld en door de rondgang enkele malen te herhalen lukte dat echter best en met stille aandacht werden de zo van een bijzondere sfeer vervulde schilderijen, uiteenlopend van grootte en voorstelling, bewonderd. De fenomenale kleurbeheersing van de kunstenaar, de prachtige lichtweergave en de interessante perspectieftekening van en in de interieurs en de ingetogenheid van de menselijke figuren, staan in veler geheugen gegrift. Ook de stadsgezichten en de bijbelse en mythologische voorstellingen getuigden alle van het grote kunstenaarschap van deze Delftse vaderlander uit onze "Gouden Eeuw"!

Er bleef ook nog tijd over om de overige collecties van het imposante Mauritshuis, van 1633-1641 gebouwd door Graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), te bezichtigen en het deed velen goed talrijke oude bekenden - ooit was de "Stier van Potter" in het Fries Museum - in ons nationaal schilderijenbezit weer eens te mogen aanschouwen. Heerlijke momenten van herkenning!

Na een korte wandeling bereikte men weer de bus om naar Gouda te vertrekken, waar ondanks de toen neerdalende regen een wandeling werd gemaakt langs het mooie Gotische Stadhuis en de Grote St. Janskerk en over de Markt. Hoewel het Hotel "De Zalm" niet meer die sfeer had, welke het oudtijds zo gerenommeerd maakte, maar zich nu min of meer op de huidige jongerentrend bleek te hebben gericht (ook interessant!), lieten velen zich het daar bereide maal goed smaken. Keurig op de afgesproken tijden eindigde, na een voorspoedige tocht door de polders, deze bijzondere excursiedag.

G.E.

MEDEDELINGEN

Cursussen

Komend winterseizoen zal het Ryksargyf weer diverse cursussen organiseren. De cursussen worden grotendeels in de avonden gegeven op het Ryksargyf. De duur van de cursussen varieert van één ochtend tot twaalf cursusavonden. De prijs is afhankelijk van de duur van de cursussen. Het lesmateriaal is door het Ryksargyf zelf ontwikkeld en sluit zoveel mogelijk aan bij de praktijk.

Tijdens de cursussen zal het geleerde zoveel mogelijk in praktijk worden gebracht. Zij vallen in twee soorten uiteen. Het eerste type cursussen brengt basisvaardigheden bij voor het archiefonderzoek. Daarnaast worden er cursussen gegeven die gericht zijn op één bepaald onderzoeksgebied. De eerste groep cursussen bestaat uit de navolgende:

1. Introductie archiefonderzoek

In deze cursus wordt de beginnende archiefonderzoeker wegwijs gemaakt op de studiezaal van het Ryksargyf en wordt ingegaan op de organisatie van het archiefwezen. Daarnaast besteden we aandacht geschonken aan de wijze waarop je een archiefonderzoek opzet, welke hulpmiddelen daarvoor ter beschikking staan en hoe kan worden nagegaan of van een bepaald onderwerp archiefstukken bewaard zijn gebleven. In deze cursus wordt geen aandacht geschonken aan het stamboomonderzoek.

2. Introductie genealogie

Deze cursus wordt gegeven in de vorm van bijeenkomsten voor een klein aantal deelnemers op een maandagochtend op de studiezaal van het Ryksargyf. De beginnende stamboomonderzoeker wordt zo wegwijs gemaakt op de studiezaal en krijgt inzicht in het onderzoek in de Burgerlijke Stand.

3. Genealogie en heraldiek

In deze cursus wordt dieper ingegaan op de verschillende bronnen die de stamboomonderzoeker ten dienste staan op de studiezaal. De praktische oefening staat daarbij centraal. Op de laatste cursusavond zal aandacht worden geschonken aan de wapenkunde (heraldiek).

4. Genealogie voor gevorderden

Onder begeleiding van een docent wordt dieper ingegaan op de verschil-

lende moeilijkheden die men tegen kan komen bij het stamboomonderzoek, met name in de periode vóór 1800. Ook minder voor de hand liggende bronnen zullen onder de aandacht worden gebracht.

5. Paleografie (lezen van oud schrift)

Deze cursus beslaat twaalf avonden waarin uitgebreid wordt ingegaan op de ontwikkeling van het handschrift en de verschillende afkortingen die in de loop der tijden zijn gebruikt. Ook hier staat het zelf doen onder begelei-

Recept voor Swaare Hoest.
Heint een Mansel of Mantelle Schoon heeren.
Meten doet dat is een kuan pan, met een pond adur
bute, Marsellanna Koning, de pan doet toe, laet het
op een Tagt Sme-kookers, Scheyt het Schoon J. en
doet er een agte pond, gedroogd, en tot een poen gestoten
Alanspotie, Heint en beende in, men blijft stant
toeren, dat het niet aan brand of onschikt, tot dat het
als een Gelyck bare
men heint hier van 3 gte maal doos een Eer lapel van al
Angeens heint, en goed na bed sood.

Last van hoestbuien en op zoek naar een oud-Hollands recept? Het Ryksargyf bewaart dit "Recept voor swaare hoest". Hoe vindt je nu zo'n stuk tussen 6500 meter archivalia? Een dergelijke en vele andere vragen komen aan bod in de cursus "Introductie archiefonderzoek". Voor hen die daar niet op kunnen wachten hier de bronvermelding: familiearchief Van Eysinga-Vegelin van Claerbergen (EVC), inv.nr. 1342

ding van een docent centraal.

Naast deze inleidende cursus zijn er drie die dieper ingaan op een specifiek onderwerp of archiefbestanddeel van het Ryksargyf. Het gaat om de volgende cursussen:

Nedergerechten, buitengerechtelijke zaken

Hier wordt aandacht besteed aan de taak van het nedergerecht op het gebied van de registratie van koop en verkoop van onroerend goed en het familierecht (o.a. benoeming voogden).

Onderzoek naar de geschiedenis van onroerend goed

Door middel van het bespreken van verschillende bronnen voor dit onderzoeksgebied en een uitgewerkt onderzoek worden de cursisten ingeleid in de mogelijkheden van onderzoek naar de geschiedenis van huizen, boerderijen of landerijen. Naar aanleiding van de tentoonstelling Verborgten Verleden Belicht is de oude handleiding geheel herzien. In de nieuwe gids worden 59 bronnen onder de loep genomen.

Hierbij worden niet alleen bronnen behandeld die in het Ryksargyf worden bewaard, maar ook die welke berusten bij gemeentelijke archieven en andere instellingen, zoals het Kadaster en de Topografische Dienst.

Onderzoek strafzaken in de negentiende eeuw

De rechterlijke archieven van na 1811 bevatten veel gegevens die voor een genealoog of ander onderzoeker van belang kunnen zijn. Toch worden deze archieven nog weinig geraadpleegd, mede door onbekendheid met de mogelijkheden. De cursus geeft een handleiding voor zoektochten in deze archieven.

Een uitgebreide cursusfolder met een aanmeldingsformulier kan worden aangevraagd bij mevrouw S.D. van der Kooi van het Ryksargyf (058-2127103).

Veertig jaar Fryske Rie foar Heraldyk

De Fryske Rie foar Heraldyk bestaat dit jaar 40 jaar. Dit feit zal in de maand oktober met de nodige festiviteiten worden herdacht. De Rie houdt zich in Friesland bezig met de bestudering van de wapenkunde (heraldiek) en vlaggenkunde (bannistiek). De Rie gaf de afgelopen jaren allerlei adviezen over het ontwerpen van de wapens van gemeenten en waterschappen.

Eén van de evenementen die in het kader van het jubileum wordt georganiseerd is een tentoonstelling in de expositieruimte van het Ryksargyf. De tentoonstelling zal op 12 oktober geopend worden en zal in ieder geval duren tot eind december.

Naast de tentoonstelling zijn er ook plannen voor een "spreekuur" waarop belangstellenden met vragen over (familie)wapens terecht kunnen. De data voor deze spreken zijn (onder voorbehoud) 2 en 23 november, 14 december en mogelijk 11 januari. Voor de exacte data en de tijden kan na de opening van de tentoonstelling (12 oktober) geïnformeerd worden bij de receptie van het Ryksargyf.

Ryksargyf en Internet

Het Ryksargyf heeft de eerste schreden gezet op het World Wide Web. Sinds kort bezet het Ryksargyf een eigen site op het Internet. Langzamerhand begint het publiek op de hoogte raken van dit experiment. Behalve algemene informatie over het Ryksargyf bevat de pagina een overzicht van de cursussen

die in het komende seizoen gegeven zullen worden (met de mogelijkheid om zich digitaal aan te melden) en de complete tekst van de inventaris van de DTB-collectie. Deze is voorzien van een eenvoudige en snelle toegang op plaats- en gemeentenaam. Verder is een eenvoudig archievenoverzicht opgenomen waarin gegrasduind kan worden. De achterliggende informatie, waaronder een overzicht van beschikbare inventarissen kan vervolgens via e-mail aangevraagd worden.

U vindt het Ryksargyf onder:
<http://www.euronet.nl/users/ryksarg/>
op het World Wide Web.

Het is duidelijk een eerste stap op de elektronische snelweg en het Ryksargyf staat dan ook open voor reacties. U kunt dat natuurlijk elektronisch verzenden naar het emailadres: rijksarg@euronet.nl Via de PTT kan natuurlijk ook: Postbus 97, 8900 AB Leeuwarden.

Archiefvoorlichter

Met ingang van 1 september is het archiefwezen in Friesland verrijkt met een archiefvoorlichter. De heer Theo Kuipers, leraar geschiedenis aan de scholengemeenschap 'Magister Alvinus' te Sneek, zal deze functie de komende twee jaar bij wijze van experiment vervullen in het kader van de regeling 'Wisselwerk'. Het initiatief voor dit experiment is genomen door het Ryksargyf en de Provinciale

Archiefinspectie. Bij de archivariissen in deze provincie bestond namelijk het idee dat de informatie die wordt bewaard in de archieven van de Friese gemeenten en het Ryksargyf niet ten volle wordt benut door het onderwijs, de amateurhistorici en voor het cultuurtoerisme.

In het onderwijs moet in het kader van de wet op de Basisvorming meer aandacht worden besteed aan omgevings-geschiedenis en het werken met bronnen. Een logische stap zou dan ook kunnen zijn dat het onderwijs meer gebruik maakt van archieven. De ervaringen die de afgelopen jaren bij het Ryksargyf en andere archieven zijn opgedaan met schoolklassen bevestigen dat leerlingen zeer enthousiast zijn over het werken met archiefbronnen. Tot nu toe waren de contacten met de scholen afhankelijk van initiatieven van geïnteresseerde docenten. Daarnaast bood het Ryksargyf incidenteel de mogelijkheid voor schoolbezoeken met speurtochten ter gelegenheid van tentoonstellingen. In de komende periode zal met name door de archiefvoorlichter worden geprobeerd de contacten tussen archief en onderwijswereld te verbeteren op een manier die voor leerlingen en onderwijsgeven nuttig en aantrekkelijk is.

De voorlichter zal zich ook richten op de amateur-historici. Er zijn in Friesland ruim vijftig plaatselijke of

gemeentelijke oudheidkundige werkgroepen, die zich op één of andere wijze bezig houden met de historie van hun omgeving. Hoewel deze clubs veel werk verzetten is het opvallend dat archiefonderzoek een relatief klein onderdeel van de werkzaamheden uitmaakt. Het idee bestaat dan ook dat er bij deze groepen behoefte is aan introductie over de mogelijkheden die de archieven in deze provincie kunnen bieden.

Tenslotte zal worden onderzocht hoe de archieven kunnen worden betrokken bij de ontwikkeling van projecten op het terrein van cultuurtoerisme. Vanuit het rijk en de provincie wordt op dit moment meer aandacht besteed aan de ontwikkeling van projecten voor toeristen gericht op het kennisnemen van de cultuur van de provincie. Een belangrijk onderdeel daarbij kan zijn het daadwerkelijk kennisnemen van bronnen die onderdeel zijn van het cultureel erfgoed van de provincie. Dit kan via het raadplegen op studietoelen maar ook door middel van tentoonstellingen. Bij dit experiment zal niet alleen de kollektie van het Ryksargyf maar ook de archieven van alle Friese gemeenten worden betrokken.

De heer Kuipers is vanaf 1 september te bereiken op het Ryksargyf (Boterhoek 3, Leeuwarden, tel. 058-2127103, fax 058-2136854, e-mail rijk-sarg@euronet.nl)

Titus Brandsma wie karmelyt

Jan Romkes van der Wal, sûnt 1 septimber pastoar fan Boalsert, makke my der yn in brief op attint dat ik pater Titus Brandsma yn myn stikje oer de sillige Melliffus by fersin in Augustiner eremyt neamd haw. Hy hat fansels gelyk. It muoit my altiten as oaren de ferskate oarders troch elkoar helje, mar no bin ik dus sels skuldich oan in 'slip of the pen', sa't de Ingelsken dat neame. H.W.F. Aukes hat Brandsma syn kar foar it geastlik libben wiidweidich beskreaun yn syn boek *Het leven van Titus Brandsma* (Utrecht/ Antwerpen 1961). De yn 1881 op Oegkleaster berne Anno Sjoerd Brandsma gie op skoalle by de fransiskanen yn Megen mar die in septimber 1898 yntrede yn de Karmel fan Boxmeer. Hy soe oant syn dea yn Dachau op 26 july 1941 karmelyt bliuwe, en is ek as karmelyt sillich ferklearre.

Pastoor Van der Wal skreau fierder dat de sillige Freark fan Mariëngaard noch op 'e kalinder fan it bisdom Grins stiet en dus likemin as syn opfolger Siardus

fergetten is. Syn relikien wurde bewarre yn de norbertiner abdij fan Leffe, dêr't se alle jierren yn eare hâlden wurde. Dat strykt. Myn opmerking dat fan alle Fryske hilligen allinnich Walfridus in regulier plak op de kalinder fan it bisdom Utert krigen hat, tsjutte allinnich op de midsieuske perioade. Foar de tiid nei 1600, doe't de hilligeferearing in nije flecht nommen hat, leit dat oars. Guon fergetten midsieuske hilligen binne doe, al as

net troch geastliken fan har eigen oarder of kongregaasje, mei sin op 'e nij foar it fuotljocht helle om de mienskip te ynspirearjen. Tsjintwurdich bestiet ek wer gâns omtinken foar de Fryske hilligen en silligen. Se binne allegear opnommen yn de parochykalinders fan pastoar Van der Wal, ynklusyf - sûnt koart - de sillige Melliffus.

Hans Mol

12 April

Oerbringing fan de Gudel fan us heaffou fan
Kappadocië nei dea Roma yn 992.
Frisia: S. Mellifus, Abt fan Sijck
Op Cyprus: H. Askeat Neofytus
Yn Constantinopel H. Patriarch Sogrus.

Mellifus is wyls opnaam yn 'e list fan hilligen dy't pastoar Van der Wal op grûn fan ferskate boarnen gearstald hat

AGENDA

19 en 20 oktober - **derde weekend**

Monument van de Maand: Zuidoost Friesland. In het museum/galerie 'Sudergemaal' vindt een expositie plaats van schilderijen van Peter Bonnema met als thema 'Industrieel erfgoed'.

Om 13.30 en 16.00 uur wordt bovendien één van de machines in werking gesteld.

's Middags bestaat de mogelijkheid om per motorschip een tocht van het Suder- naar het Trippemaal te maken, inclusief een natuurwandeling in 'De Deelen' o.l.v. Staatsbosbeheer. Vertrek vanaf steiger Sudergemaal om 13.00 uur.

Ook in het openlucht laagveenderij museum 'It Damhûs' in Nij Beets wordt een deel van het werk van Peter Bonnema geëxposeerd. Schilderijen van Jan Roos worden tentoongesteld in het Trippemaal.

26 en 27 oktober - **vierde weekend**

Monument van de Maand: west Friesland. In de kerk van Sandfirden en in galerie Farve in Heeg wordt het landschapsproject van Gerrit Terpstra tentoongesteld. Ter afsluiting van het Monument van de Maand oktober vindt in de kerk van Sandfirden een koffieconcert plaats.

Ook de klokkestoel en grafheuvel te Idzega en de R.K. kerk in Heeg zijn dit weekend te bezichtigen.

MUSEA

Federatie van Friese Musea en Oudheidkamers

Turfmarkt 11, Leeuwarden

Postbus 1239

8900 CE LEEUWARDEN

058-2139185

AMELAND

Natuurcentrum Ameland, Strandweg 38

Open: ma t/m vr 10-12 en 13-17

za, zo en feestdagen 13-17

11 november t/m december

Werken van Ad Cameron

Sorgdrager museum, Herenweg 1

Open: ma t/m vr 10-12 en 13-17

za, zo en feestdagen 13.30-17

tot 31 december

Menno Simons 500 jaar: Vermommingen op Ameland

Cat. ± 25 pag., f 8,75

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht",

Mounebourren 18

Open: ma 13-17, di t/m za 10-17

t/m 3 november

- *Wolken: schetsen van Herman Beks*

- *Kunst uit zee: schelpen*

- *Molenmodellen*

- *Molenaarsgereedschap en boerenspul*

Cat., 12 pag.

BURGUM

Streekmuseum Tytsjerksteradiel, Menno van Coehoornweg 9

Open: di t/m za 14-17

t/m 9 november

Opgravingen in Tytsjerksteradiel

Cat. 72 pag., 61 ill., f 20,00

21 november t/m 5 april 1997

Ijs en weder dienende

- De geschiedenis van het schaatsen en diverse ijsverenigingen in Friesland.

Vouwblad

Gemeentehuis Tytsjerksteradiel,

Raadhuisweg 7

Open: werkdagen 10-12 en 14-16

14 oktober t/m 12 november

Expositie beeldende kunst

- Sandra Scheenstra: gemengde technieken,

André de Bruine: objecten.

Vouwblad

DOKKUM

Streekmuseum het Admiraliteitshuis,

Diepswal 27

Open: di t/m za van 14-17

t/m 30 november

Zand erover

- Tentoonstelling over rouw- en begrafenisgewoonten in Friesland, met name in de 19e eeuw

Cat. 32 pag., ill., f. 10,-

DRACHTEN

Museum Smalingerland, Museumplein 2

Open: di t/m za 11-17 en zo 13-17

t/m 24 november

Sierd Geertsma 1986-1986

- Overzichtstentoonstelling van deze schilder ter gelegenheid van zijn honderdste geboortedag.

13 december t/m 12 januari 1997

Gezelschapsspelen

- (Oude) gezelschapsspelen uit eigen collectie

FRANEKER

Museum 't Coopmanshûs, Voorstraat 49

Open: di t/m za 10-17

t/m 19 oktober

Horst Dijkstra

- Schilderijen.

Cat. 16 pag. 11 ill.

t/m 18 oktober

Max Velthuis, illustrator van kinderboeken

- Tentoonstelling in het kader van de Kinderboekenweek over de veelvuldig bekroonde schrijver/tekenaar Max Velthuis (o.a. bekend door zijn boeken over 'Kikker').

26 oktober t/m 7 december

Tijbbe Hooghiemstra

- Nieuw werk van deze bekende Friese kunstenaar, die al eerder in 't Coopmanshûs exposeerde.

Cat.

14 december t/m 18 januari 1997

Kunst met een gebruiksaanwijzing

- Educatieve tentoonstelling i.s.m.

Keunstwurk over het grensgebied tussen vormgeving en sculptures.

Cat.

GORREDYK

Streekmuseum Opsterlân, Hoofdstraat 59

Open: di t/m vr 9-17, za 10-16

t/m 30 november

Fototentoonstelling Tijnje-Vilesprong en Beets

4 december t/m 25 januari 1997

Weerhuisjes en barometers Johannes Sliep (Dokkum)

GROU

De Trije Gritenijen, Stationsweg 1

Open: di t/m za 13-17

t/m 28 september

Industrieel erfgoed in Boarnsterhim

- Expositie met diaserie over bestaande en verdwenen industrie in Boarnsterhim.

HARLINGEN

Gemeentemuseum Het Hannemahuis,

Voorstraat 56

Open: wo t/m za 13-17

26 oktober t/m 23 november

Jentsje Popma 75 jaar

- Beelden, vensters en schilderijen van de Leeuwarder kunstenaar Jentsje Popma. Deze tentoonstelling vindt plaats i.s.m. Galerie De Vis te Harlingen.

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren, Van Harenspad 50-52

Open: di t/m vr 10-17 en za en zo 14-17

t/m 20 oktober

Beter langharig dan kortzichtig

- Jongerencultuur in Friesland in de jaren zestig.

Cat.

26 oktober t/m 8 december

Anne Huitema - Grafiek

Vouwblad

JOURE

Museum Joure, Geelgietersstraat 1-11

Open: ma t/m vr 10-17, zo 14-17

mei t/m oktober ook za 14-17

t/m 29 oktober

Marian van Puyvelde

- Beelden en ikonen.

1 november t/m 10 december

John Leenen en Mies Delgorgie

- schilderijen en keramiek met als onderwerp 'architectuur'

13 december t/m 20 januari 1997

Amateurland in Skarsterlân

- Diverse technieken.

KOLLUM

Oudheidkamer "Mr Andreae", Eyso de Wendtstraat 9-11

Open: di t/m za 14-17

t/m 2 november

Kollumer landschap

- Schilderijtentoonstelling over het landschap van Kollumerland c.a. uitgevoerd in acryl/olieverf. Exponenten: Iris Hofman,

Marian den Ouden, Hans Hofman, Diet
Zwartsenburg.
Prijzlijst

LEEUWARDEN

Fries Museum, Turfmarkt 11
Open: ma t/m za 11-18, zon- en feestdagen 13-17

t/m 17 november

Concept kleur - materie

- Overzichtstentoonstelling van het werk van de hedendaagse Friese kunstenaar Harmen Abma, die zich een plaats in de Nederlandse kunstgeschiedenis heeft verworven met zijn monochrome schilderijen, gebaseerd op consequente concepten over het mengen van kleur.

Cat., ca. 40 pag., prijs nog onbekend

1 december 1996 t/m 19 januari 1997

Ondernemende beelden

- De uit Leeuwarden afkomstige kunstenaar Machiel Braaksma (1959) maakt beelden en daarnaast filmpjes, boeken en attributen die een directe relatie met zijn beelden hebben. In het Fries Museum hebben de beelden één gevolmachtigd beeld afgevaardigd om hen te representeren. Een verbazingwekkende expositie.

Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2

Open: di t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17

Walvissen

- Een nieuwe afdeling in het Fries Natuurmuseum met een permanente expositie over walvissen

t/m 2 maart 1997

Naar de haaien

- Een tentoonstelling over haaien. De vraag of haaien werkelijk zo gevaarlijk zijn als men denkt komt hierin uitgebreid aan de orde.

Keramiek museum Het Princessehof, Grote Kerkstraat 11

Open: dagelijks 10-17, zon- en feestdagen

t/m 24 november

De hand van Fatima, Marokkaans keramiek

- De tentoonstelling geeft een beeld van de zeer gevarieerde keramiekproductie in Marokko. Het accent ligt op het in de belangrijke steden vervaardigde aardewerk. De ca. 90 geëxposeerde voorwerpen zijn afkomstig uit verschillende verzamelingen van het Tropenmuseum-Amsterdam, het Museon-Den Haag, Museum voor Volkenkunde-Rotterdam en het Hetjens Museum-Düsseldorf.
Cat.

Frysk Letterkundich Museum en

Dokumintaasjesintrum (FLMD),

Grutte Tsjerkestrjitte 212

Open: mo o/m fr 9-12.30 13.30-17

o/m 29 novimber

In dicht/kunst....stille....Yn dicht/keunst

- Stille yn keunst en poëzy.

Vouwblad (+ in bondel mei Stiltefersen)

MODDERGAT

Museum 't Fiskerhúske, Fiskerspaad 4-8a

Open: ma t/m za 10-17

t/m 31 oktober

Van zolder gehaald

- Expositie van zelden getoonde museumstukken

OOSTMAHORN

Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15

Open: April t/m november do t/m za 9.30-11.30 en 14-17

Er was eens.....

- Doorlopende expositie ABC project: The Revenge, Abtaza. Een bewerking van drie verhalen van de in 1982 vermoorde IKON-journalist Koos Kosten.

Irene Verbeek, olieverf op doek, grafiek, schetsen, steenobjecten, videofilm
Cat. f 2,50

SLOTEN

Museum 't Stedhús Sleat, Heerenwal 48

Open: di t/m vr 10-12 en 14-17, za en zo 14-17

t/m 31 december

Kashmirjaals, olifanten en ivoren waaiers

SNEEK

Fries Scheepvaart Museum, Kleinzand 14

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17

t/m 23 oktober

Frans Berkhout, Workum

- Aquarellen en olieverven met maritieme onderwerpen.

14 december t/m 31 maart 1997

Werkstukken van Friese modelbouwers

- Scheepsmodellen

21 oktober

Lezing door S. Hemmes over de reconstructie van een opgegraven schip bij Cheops (2600 v. Chr.)

20 november

S. ten Hoeve - Architectuur van A. Breunissen

Troost in Sneek en omstreken

SURHUISTERVEEN

Munt en Penningkabinet Spaar en

Voorschotbank, Jan Binneslaan 9a

Open: di t/m vr 14-17

19 november 1996 t/m 14 februari 1997

Ids Wiersma tekent 's Rijks munt

- Schetsen en schilderijen van industrieel erfgoed in Utrecht

TERSCHELLING

Centrum voor natuur en landschap, Burg.

Reedekerstraat 11

Open: ma t/m vr 9-17, za en zo 14-17

De geheimen van Griend

VLIELAND

Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99

Open: okt. ma - za 14-17

nov.-dec. wo/za 14-17 en op verzoek

t/m 2 november

Vlieland aangekaart

- Aan de hand van land- en zeekaarten wordt een beeld gegeven van de geschiedenis van Vlieland. Het eiland is door de eeuwen heen van vorm veranderd. Verschuivingen in vorm en ligging van het eiland en de veranderingen in de middelen van bestaan die als gevolg daarvan optraden. De eilanders bedreven landbouw, veeteelt en visserij. Ze gingen ter walvisvaart en loodsten vele koopvaarders de gevaarlijke Waddenzee door. In het begin van deze eeuw richtten ze zich op de eerste toeristen. Voor de kinderen is er een speurtocht door het Vlieland verleden.

t/m 15 april 1997

Vlieland amateurs

- Eilanders laten zich van hun beste creatieve kant zien

De Noordwester Vlielands Centrum voor

info en educatie

Dorpsstraat 150

Open: Herfstvak. ma t/m za 14-17

15 t/m 30 sept. 10-12 en 14-17

1 okt. t/m 15 dec. wo en za 14-17, zo 13-16

1 december t/m 15 maart 1997

- Fotoclub Delfzijl 'kiekt' Vlieland

WERGEA

Museum "Ald Slot", Ald Slotwei 1-5

Open: wo t/m zo 14-17, groepen op afspraak

27 november t/m 29 december

Hoe onderwijst men de jeugd?

- Tentoonstelling over 200 jaar onderwijs.

Overzicht van leermiddelen en inrichtingen van schoollokalen van ± 1800 tot heden. Met klankbeeld.

Informatieblad

WOLVEGA

Oudheidkamer Weststellingwerf, Zilverlaan 1

Open: di t/m vr 10-12 en 13-17, za 14-17

t/m 31 oktober

Klederdrachtpoppen en merklappen

- Tentoonstelling bestaande uit ongeveer 25 poppen in klederdracht en merklappen (coll. Diet Aalten, Wolvega) uit alle delen van ons land.

WOMMELS

Museum "Striid tsjin it wetter", Ald Hiem 2

Open: di t/m zo 14-17, groepen op afspraak

tot 1 november

De Bolswarder trekvaart

- Alles lâns en yn de trekfeart fan Boalsert nei Ljouwert.
Vouwblad

WORKUM

Museum Warkums Erfskip, Merk 4

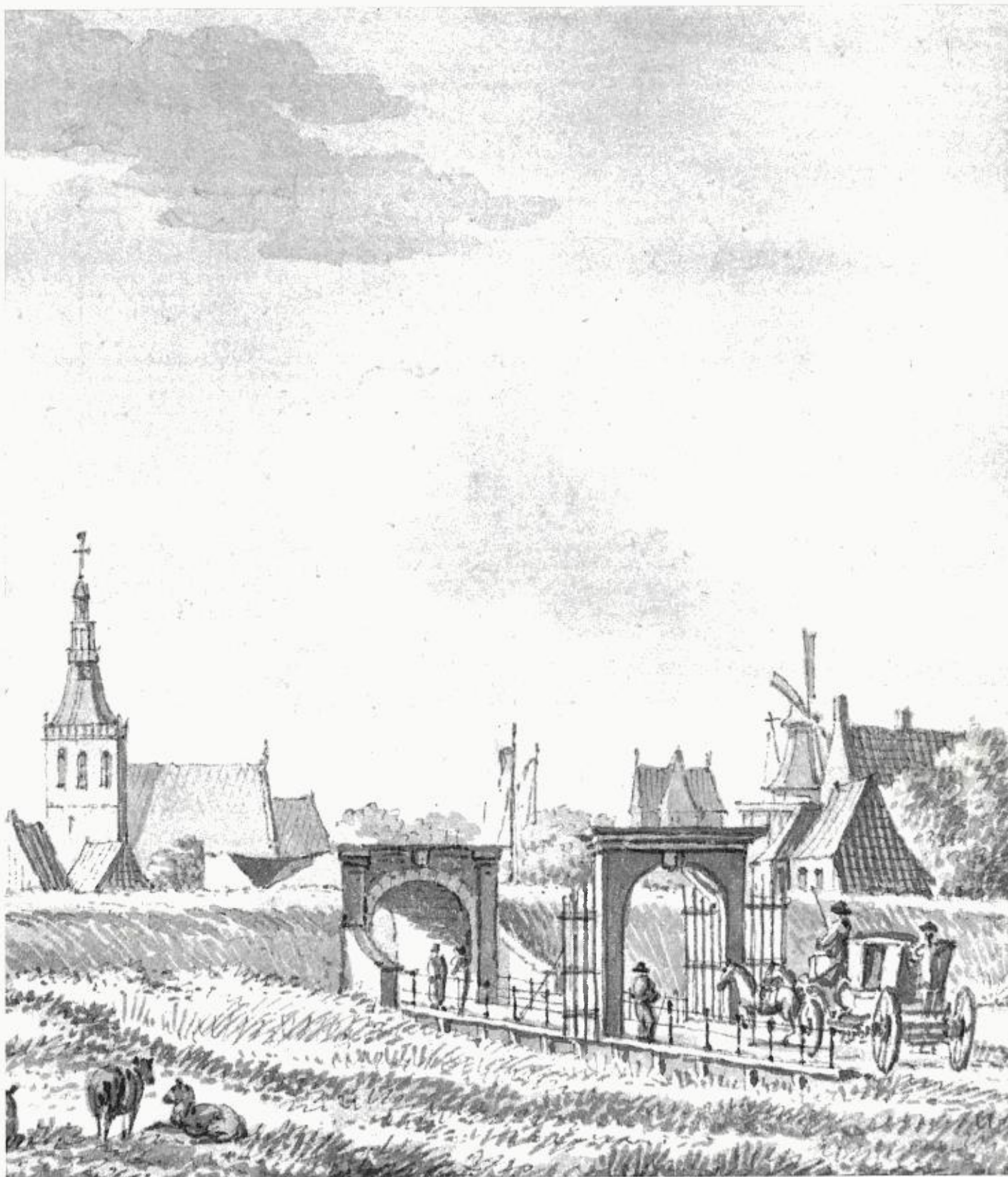
Open: di t/m vr 10-17

za t/m ma 13-17

tot 31 oktober 1998

Workumer kerfsnee-aardewerk

- Het kleurige kerfsnee-aardewerk wordt al sinds 1850 in Workum gemaakt. De tentoonstelling laat u voorwerpen zien uit verschillende perioden. Daarnaast wordt getoond hoe het aardewerk gemaakt wordt en welke versieringstechnieken er zijn.
Vouwblad

De Zuiderpoort te Stavoren, gezien vanaf de Zuiderzeedijk. Op deze in 1789 door J. Bulthuis getekende prent zien we naast de Zuiderpoort, die Stavoren aan de zijde van de Stadsfenne afsloot, de Gereformeerde (Hervormde) Kerk met toren. Kerk en toren werden in de zestiende eeuw gebouwd, nadat de vroegere kerk in 1531 vanwege haar nabijheid tot het Blokhuis moest worden afgebroken. De markante toren werd in 1845 gesloopt, het kerkgebouw in 1860 drastisch vernieuwd. De Zuiderpoort maakte onderdeel uit van de nieuwe stadsomwalling die in 1581 werd aangelegd. De poort viel in 1811 ten prooi aan de slopershamer.